

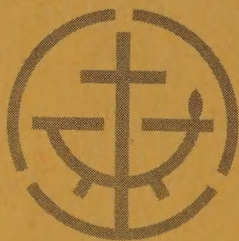
School of Theology at Claremont

1001 1366293

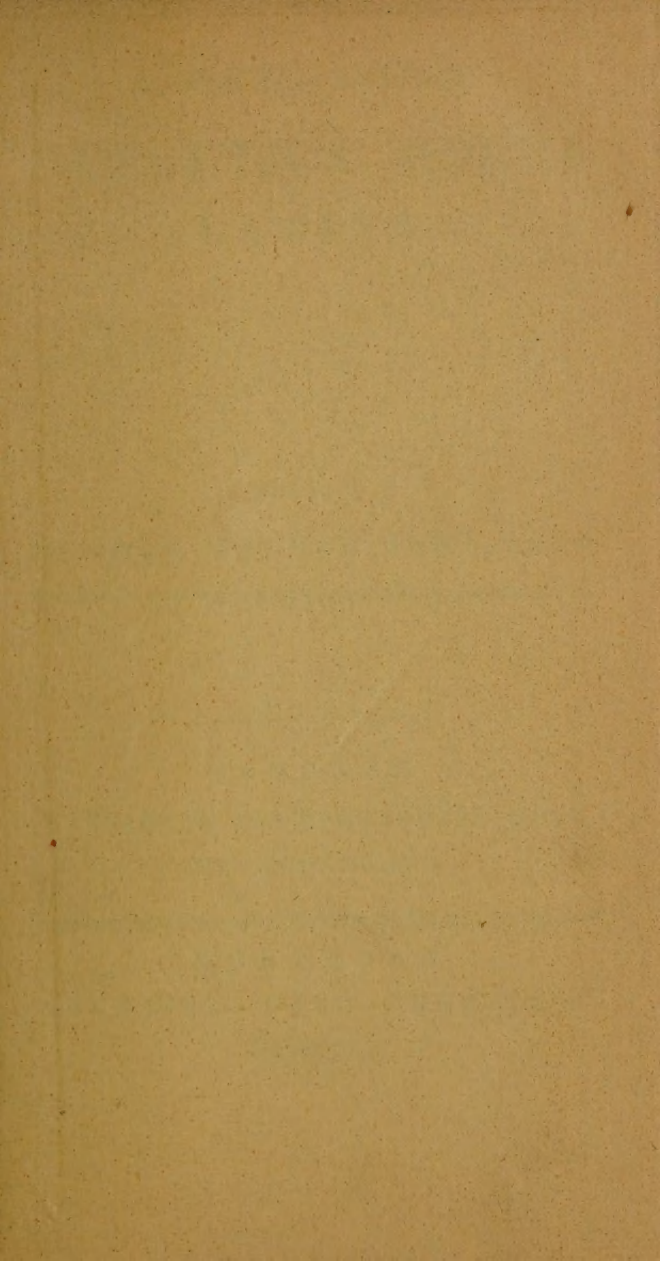
D. MARTINI LUTHERI
OPERA LATINA.

Theology Library

SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT
California

D. MARTINI LUTHERI
EXEGETICA OPERA
LATINA

BR
330
A2
1829
V.13

CURAVIT

DR. JOAN. CONRAD. IRMISCHER

ECCLESIAE NEOPOLITANAE ERLANGENSIS PASTOR ALTER.

T O M U S XIII.

CONTINENS DEUTERONOMION MOSE
CUM ANNOTATIONIBUS.

E R L A N G A E
SUMTIBUS CAROLI HEYDERI.
MDCCCXLV.

U. S. MARINE CORPS

EXERCISES OF THE LATIN

EXERCISES

BY JOHN CONRAD SMITH

NEW YORK: PUBLISHED BY J. B. LIPPINCOTT & CO., 15 N. 2ND ST.

T. O. S. 2ND

CONSTITUTIONAL HISTORY OF THE UNITED STATES

BY J. B. LIPPINCOTT & CO.

BY J. B. LIPPINCOTT & CO.

NEW YORK: PUBLISHED BY J. B. LIPPINCOTT & CO., 15 N. 2ND ST.

NEW YORK

DEUTERONOMION MOSE

CUM ANNOTATIONIBUS

M A R T. L U T H E R.

DEUTERONOMION MOSE

CHIM ANNOTATIONIBUS

M. A. T. E. T. H. N.

**DEUTERONOMION MOSE, EX HEBRAEO CASTI-
GATUM, CUM ANNOTATIONIBUS MARTINI
LUTHERI. 1525.**

Hae annotationes in Deuteronomium, quas Lutherus fratribus suis (Augustinianis) familiari colloquio proposuerat, anno ineunte 1525 prodierunt. Quamquam vero extemporaneae fuerunt, satis tamen ostendunt copiam et felicitatem ingenii et exercitatum in interpretanda Scriptura sensum. Repetitae sunt typis non solum eodem anno Vitebergae, Basileae et Argentorati, sed etiam germanice versae. In praefatione ad Georgium a Polentis (Polentz), episcopum Sambiensem (Samland), Lutherus hunc praelatum laudat, quod unicus et solus inter episcopos orbis non modo verbum susceperit, sed pro episcopali auctoritate etiam palam et publice confessus, docuerit et doceri per suam dioecesin curaverit. (Cf. Seckend. lib. II. §. VIII. et lib. I. §. CLXXII. — Chph. Hartknoch preufs. Kirchenhistorie p. 171. 268 sqq. 308.)

Editiones principes et repetitae.

**I. DEUTE | RONOMION MOSE | cum Annotatio-
nibus. | MART. LUTHER. | Wittembergae. | 1525. cum
figg. ligno incisis. Subscriptum est exemplari bi-
bliothecae acad. Erlang. „Vincentius Obsopoeus“
manu ejus propria. Post praefationem ad D. Georg.
a Polentis, episcopum Sambiensem, Vuittemb.
1525. datam, alia sequitur inscriptio operis, figuris
ligno incisis circumdata aliisque ut videtur typis**

excusa, cujus verba haec sunt: DEUTE | RONOMIOS
MOSE EX | EBRAEO CASTIGA- | tus cum annotat. |
Martini Lu | theri. | Wittembergę 1524. In fine:
Vuittembergae, apud Johannem Lufft. Anno Domini.
1525. 8. † 267 foll.

II. Deuteronomion Mose cum Annotationibus.
Mart. Lutheri adjecto indice. In fine: Argentorati
excudebat Joannes Knoblochus, Anno. M. D. XXV.
Mense Majo. 24 Plagg. 8. Inscriptio cum figg. ligno
incisis.

III. Deute | ronomios Mose, ex | Hebraeo ac-
curatis | sime restitutus, | cum annotationibus Mar |
tini Lutheri. | Accessit rerum et vocabulorum | in-
dex copiosissimus. | Basieae in aedi | bus Adam
Petri, Calendis Julijs. | Anno M. D. XXV. | 28 Plagg.
8. Inscriptio c. figg. ligno incisis. In pag. ultima
signum typographi.

Versio germanica.

Verzeychnungē über das Fünfft Buch Mose,
Deuteronomiū genandt. Welche in einer kürtze,
desselben Buchs, recht grundtliche verstandt vnd
erclärung geben. D. Martin Luther. Das Register
such am ende dises buchs. 1525. Am Ende des
Buchs vor dem Register: Ende der verzeichnungen
in das fünffte Buch Mose Deuteronomion. Aus dem
latein erst in das deutsch bracht. Zu Straßsburg
M. D. XXV. 38 $\frac{1}{8}$ Bogen. 8. Inscriptio c. figg.
ligno incisis

In collectionibus.

Viteb III. 12. — Jen III. 76. — German.
Wittenb. VIII. 140. Altenb. V. 1031. Leipz.
IV. 92. Walch. III. 2017—2420. Nos textum
editionis principis (Nr. 1.) repetiimus.

IV.

REVERENDO IN CHRISTO

PATRI ET DOMINO

D. GEORGIO A POLENTIS,

VERE EPISCOPO SAMBIENSIS ECCLESIAE. SUO IN CHRISTO
DOMINO SUSPICIENDO PATRI,

GRATIAM ET PACEM.

Deuteronomion Mosi, amplissime pater, a me fratribus meis domi familiari colloquio tractatum, et eisdem rogantibus in publicum proferendum tuo nomini dicare, tuaeque dignitati offerre constitui, quod cum jamdiu cogitarim, negotiis impeditus, tandem concedente Deo et his literis facio; non quod dignum existimem tanto viro, quidquid mea tenuitas in praestantissimo et principe omnium sacrorum librorum auctore tentavit, cujus auctoritas et majestas merito me et quemlibet a tractando deberet deterrere, juxta illud: „Peccatori dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas,“ nisi necessitatis et salutis ratio cogeret audere talia pro pietate et religione discenda docendaque.

Sed ut aliquando tandem ostenderem animi mei erga te affectum, occasionem hanc arripui, ut pars aliquantula fierem eorum, qui testimonium perhibent de sincera tua fide in Christum et operosa caritate

tua in fratres ejus. Sic existimamus, si forte dominus dare dignetur, ut exemplo tuo tam novo et singulari et alii pontifices et principes aliquot accensi ecclesiam Dei novo miraculo laetificarent, et purum Dei verbum rejectis traditionibus et opinionibus humanis susciperent, colerent et proveherent, sicut exigit eorum vocatio et professio. Non enim te laudamus, cum dona Dei in te laudamus, sed insigne illud miraculum gratiae Dei extollimus, quam in te valere, regnare et triumphare videmus et audimus cum gaudio, ut quemadmodum pastor, sicut Amos loquitur: „Eruit ex ore lupi extremum auriculae aut duo crura,“ sic te unicum et solum inter omnes episcopos orbis elegerit dominus et liberaverit ex ore Satanae, quod dilatavit sicut infernum, et devorat omnes. Nihil enim videmus in ceteris episcopis (quanquam esse inter eos sperem aliquot Nicodemos) nisi, quod subversis caesare et regibus ac principibus fremunt et insaniunt contra resurgens vel potius oriens evangelion, ut de novo impleant illud Psalmi secundi: „Adstiterunt reges terrae et principes convenerunt in unum adversus dominum et adversus Christum ejus;“ quo provocent simul, ut et Deus in eis impleat, quod sequitur: „Habitator coeli ridebit, et dominus subsannat eos, tunc loquetur ad eos in ira sua, et in furore suo conturbabit eos.“

Tibi vero ea singularis plane et mirabilis gratia donata est, ut non modo verbum susciperes et crederes, sed pro episcopali auctoritate etiam palam et publice confessus doceres docerique per tuam dioecesin curares, liberaliter his, qui in verbo laborant, provisus, videntibus impiis, irascentibus ac dentibus suis fre-

mentibus et tabescentibus frustra. Haec scilicet gratia Dei in te collata, quemadmodum Paulus cum Macedonibus facit ad Corinthios, non fuit mihi silentio transeunda, sed omnibus modis evulganda, praedicanda, cantanda, ad gloriam Dei, ad profectum evangelii, ad incrementum fidei, ad solatium infirmorum et eorum, qui apud nos varia patiuntur in variis locis, ad erectionem pusillorum, denique etiam ad terrorem et ignominiam hostium verbi et idolorum istorum, in loco pontificum sedentium, qui praeter tyrannidem nihil sciunt nec possunt in misero populo praestare. Nec sum veritus, quod hac praedicatione onerem te odio et invidia ceterorum pontificum, regum et principum, aut etiam in periculum vitae traham, quandoquidem hodie nullum flagitium par est huic uni et summo sacrilegio, scilicet evangelion Dei confiteri, ob quod jam multi sanguinem fuderunt constantissime, inter quos inprimis lucent Henricus et Johannes Brussellae per sophistas Lovanienses exusti, et post eos Henricus noster Sudphanius, Bremensis evangelista, non uno igne nec uno genere mortis per Diedmerianas bestias occisus. Quid nos maneat, Deus novit, si tamen digni fuerimus, ut socii illorum facti et ipsi patiamur contumelias ob nomen domini. Non inquam hoc periculo te exponere sum veritus, certissime persuasus, quod is, qui te honoravit verbo crucis, simul roborabit et spiritu crucis, triumphabitque in carne tua non modo blasphemias nominis et odia et furores potentium in mundo, sed etiam vires et violentiam (si opus fuerit eas ferre) Satanae cum toto suo regno. Scimus enim, quod major est is, qui in nobis est, quam is, qui in mundo est.

Ad haec, ut gratia et donum hoc Dei cumulatiuss esset, addidit dominus, et curavit benignitate sua, ut principem terrae haberes evangelio studiosissimum, heröem illum inclitum, Adelbertum ex Marchionibus Brandenburgensibus, magistrum magnum Prussiae, cui donatum est eodem spiritu, ut cogitet, quae principe digna sunt, ut verbis prophetae utar. Ita fit, ut utriusque vestrum praesidio christianissimo populus Prussiae, qui forte nunquam evangelium habuit nisi operatum vel adulteratum, nunc late currens et fructificans, audiat purissimum et clarissimum, inenarrabili beneficio Dei. Nam ego puto evangelion ad Germaniam usque ad hoc saeculum nunquam pervenisse revelatum et luce sua coruscum, licet non dubitem dominum semper novisse suos ubique terrarum, etiam in mediis Sodomis et Gomorris servare. Et vide mirabilia, ad Prussiam pleno cursu plenisque velis currit evangelion, quo non vocabatur, ubi nec quaerebatur, in Germania vero superiore et inferiore, quo ultro venit et accessit, omni furore et insania blasphematur, repellitur, fugatur, ut in hoc impleri videas sortem illam egregiam evangelii, de qua Paulus dicit Ro. 10.: „Inventus sum a non quaerentibus, palam apparui his, qui me non interrogabant.“ De Israel vero dicit: „Tota die expando manus meas ad populum incredulum et contradicentem mihi, qui ambulat vias non bonas.“ Sed ad te revertor.

Admitte igitur, optime praesul, hunc libellum cum ista confessione tui, ut per te et in te glorificetur hae occasione Christus, simul ut sub tuo nomine illis serviatur, qui forte Deuteronomion Mosi antea non tantum, quantum mihi donatum est, intellexerunt.

Sunt enim multi et horum nonnulli plane omnium magistri sibi visi, qui Mosen et totum vetus testamentum vilissimum habent, velut evangelio contenti, a quorum sensu oportet christianum hominem abesse longissime. Certum est enim, ut quemadmodum mundi sapientes dicunt Homerum esse patrem omnium poetarum, fontem, imo oceanum omnis eruditionis et sapientiae et eloquentiae, sic noster Moses fons et pater est omnium prophetarum et librorum sacrorum, id est, sapientiae et eloquentiae coelestis. Cum vero hoc saeculo omnia incipiant restitui, quasi dies ille instet restitutionis omnium, venit in mentem, ut hoc tentarem, si forte et Mose restitui possit, et rivulos ad fontem revocarem. Jucundissimum est sane, et tam intelligentiae quam memoriae juvandae commodissimum et utilissimum, cernere vestigia prophetarum posteriorum in Mose, ut illum legerint, didicerint, docuerint, nocturna versarint manu versarintque diurna. Ex cujus copiae cornu omnes illorum opes sumtae sunt, ut et ipsi de eo dicere possint: „Ex plenitudine et abundantia illius omnes nos accepimus,“ sicut ipsemet fore praevidit et praedixit in cantico suo: „Concrescat in pluviam doctrina mea, fluat ut ros eloquium meum etc.“

Dedi autem operam, ut primo omnia simplicissime tractarem, nec passus sum me rapi ad mysticas (quas vocant) expositiones, si quando occurrebant absurdae et stultae leges, ut aliquibus videntur. Primo enim pietatem docet Mose, satis prolixè et copiose fidem praedicans, adjunctis pulcherrimis ceremoniis, quibus rudem populum capi oportet et teneri, ne proprias fingat, quas Deus odit. Deinde in ordinanda civili

politia et mutua caritate servanda versatur, digerens disponensque omnia legibus aptissimis et acquissimis. Nihil ibi stultum aut vanum, sed omnia necessaria et utilia sunt, quod facile intelliget, qui scit, quid sit magistratum gerere in vulgo paulo liberiore et apud se ipsum sapienti, quale hoc Judaeorum fuit, ubi necessitas non raro cogit talia et statuere et facere et permittere, quae alias optima ratione riderentur et exsibilarentur.

Nec puto alia causa voluisse Deum ceremoniis istis populum formare, quam quod vidit vulgus hominum larvis illis et speciebus maxime affici et capi. Ne ergo essent inanes larvae et mera spectacula, adjecit verbum suum, tanquam pondus et substantiam larvarum, quo seriae et graves fierent, et scirent ipsi Deo placere, quae gererent, ne, si sine verbo alias statuerent ipsi, mera ludibria et nugae fierent. Quales sunt nostrae ceremoniae in regno papae, ad exemplum Mosaicarum excogitatae, quae, cum verbo Dei praecipiente careant, quo seriae et graves fierent, nihil aliud nisi levissimae et ridiculae simiae Judaeorum sunt.

Adjeci vero post et allegorias breves, fere per singula capita, non quod magnopere eas curem, sed ut praevenirem quorundam inepta studia in allegoriis tractandis, quemadmodum et in Hieronymo, Origene aliisque vetustis scriptoribus videmus, fuisse parum felicem et salutarem morem allegorias fingendi, dum omnia ad mores et opera trahunt, cum omnia potius ad verbum et fidem trahenda sint, et vere meras allegorias, id est, alieniloquia meditati sunt. Ne igitur falsa specie luderentur in allegoriis lectores, operae

pretium esse duxi, illis monstrare, ut tum recte allegorias meditentur, si, quantum fieri potest, ubique ministerium verbi seu cursum evangelii et fidei in illis invenerint. Huc enim eunt, quaecunque tandem sunt figurae aut significationes in lege et populo Mosi.

Dominus vero, qui operatur omnia in omnibus, qui et in te coepit bonum opus suum, servet et augeat te, ut et in hac vita vere magnus pontifex in verbo Dei fias, et in futura vita, cum venerit princeps ille pastorum et pontificum, immarcessibilem coronam accipias, cui quaeso me tuis sanctis precibus commenda, et in ejus gratia bene vale. Amen. Vuittembergae 1525.

T. D. Martinus Luther.

DEUTERONOMIOS MOSE
EX EBRAEO CASTIGATUS CUM AN-
NOTAT.

MARTINI LUTHERI.

Wittembergae 1524.

Incipit liber **אֵלֶּה הַדְּבָרִים**, qui Deuteronomius praenotatur, cum annotationibus Doct. Mar. Luth.

C A P U T I.

Haec sunt verba, quae locutus est Mose ad omnem Israel trans Jordanem in solitudine campestri, contra mare rubrum, inter Paran et Tophel, et Laban, Hazeroth et Disahab, undecim diebus de Horeb, per viam montis Seir usque Kades Barnea. Quadragesimo anno undecimo mense, prima die mensis locutus est Mose ad filios Israel omnia, quae praeceperat illi dominus, ut diceret eis, postquam percussit Sihon, regem Amorraeorum, qui habitavit in Hesbon, et Og, regem Basan, qui habitavit in Astharoth et Edrei, trans Jordanem in terra Moab.

Coepitque Mose explanare legem et dicere: Dominus Deus noster locutus est ad nos in monte Horeb

dicens: Satis in hoc monte mansistis. Revertimini et venite ad montem Amorraeorum, et ad cetera, quae ei proxima sunt, ad campestria atque montana et humilia loca, contra meridiem, et juxta littus maris, terram Chananaeorum et Libani, usque ad flumen magnum Euphraten. En (inquit) tradidi vobis eam, ingredimini et possidete eam, super qua juravit dominus patribus vestris, Abraam, Isaac et Jacob, ut daret illam eis, et semini eorum post eos.

Dixique vobis in illo tempore: Non possum solus sustinere vos, quia dominus Deus noster multiplicavit vos, et estis hodie sicut stellae coeli plurimi. Dominus, Deus patrum vestrorum, addat ad hunc numerum multa millia, et benedicat vobis, sicut locutus est. Non valeo solus negotia vestra sustinere, et pondus et jurgia. Date ex vobis viros sapientes, intelligentes et notos in tribubus vestris, ut ponam eos vobis principes.

Tunc respondistis mihi: Bona res est, quam vis facere. Tulique de tribubus vestris viros sapientes et notos, et constitui eos principes, scilicet tribunos, et centuriones, et quinquagenarios, ac decanos, et praefectos, ut judicarent vos, praecepique iudicibus vestris dicens: Audite illos et iudicate eos juste, sive civis sit ille, sive peregrinus, non agnoscetis personas in iudicio. Ita parvum audietis, ut magnum, nec revereamini cujusquam personam, quia Dei iudicium est. Quodsi difficile vobis visum aliquid fuerit, referte ad me, et ego audiam. Praecepique omnia, quae facere deberetis.

Profectique de Horeb transivimus per terribilem et maximam solitudinem totam, quam vidistis, per viam

versus montem Amorraei, sicut praeceperat dominus Deus noster nobis. Cumque venissemus in Cades Barnea, dixi vobis: Venistis ad montem Amorraei, quem dominus Deus noster daturus est nobis. Vide terram, quam dominus Deus tuus dabit tibi. Adscende et posside eam, sicut locutus est tibi dominus, Deus patrum tuorum. Noli timere, nec quidquam paveas.

Et accessistis ad me omnes, atque dixistis: Mittamus viros ante nos, qui considerent terram, et renuntient, per quod iter debeamus adscendere, et ad quas pergere civitates. Cumque mihi sermo placuisset, accepi ex vobis duodecim viros, singulos de tribubus suis, qui, cum perrexissent et adscendissent in montana, venerunt usque ad torrentem Escol, et considerata terra, sumentes secum de fructibus ejus, attulerunt ad nos, et renuntiaverunt nobis, atque dixerunt: Bona est terra, quam dominus Deus noster daturus est nobis.

Et nolulistis adscendere, sed increduli ad sermonem Dei vestri murmurastis in tabernaculis vestris, atque dixistis: Odit nos dominus, et idcirco eduxit nos de terra Aegypti, ut traderet nos in manu Amorraei, atque deleret. Quo adscendemus? Nuntii terruerunt cor nostrum dicentes: Populus magnus est, et nobis statura procerior, urbes magnae et ad coelum usque munitae, etiam filios Enakim vidimus ibi.

Et dixi vobis: Nolite metuere, nec timeatis eos. Dominus Deus vester, qui ductor est vester, pro vobis ipse pugnabit, sicut fecit vobiscum in Aegypto, cunctis videntibus, et in solitudine ipse vidisti, quomodo portavit te dominus Deus tuus (ut solet homo gestare filium suum) in omni via, per quam ambulasti,

donec veniretis ad locum istum. Et ne sic quidem credidistis domino Deo vestro, qui praecessit vos in via ad ostendendum vobis locum, in quo tentoria figere deberetis, nocte ostendens vobis iter per ignem, et die per nubem.

Cumque audisset dominus vocem sermonum vestrorum, iratus juravit et ait: Non videbit quispiam de hominibus generationis hujus pessimae terram bonam, quam sub juramento pollicitus sum dare patribus vestris, praeter Caleb, filium Jephone. Ipse enim videbit eam, et ipsi dabo terram, quam calcavit, et filiis ejus, quia secutus est dominum plene. Etiam mihi iratus dominus propter vos dixit: Nec tu ingredieris illuc, sed Josua, filius Nun, minister tuus, ipse intrabit. Hunc exhortare et roborare, et ipse hereditatem dabit Israeli. Parvuli vestri, de quibus dixistis, quod captivi ducerentur, et filii, qui hodie boni ac mali ignorant distantiam, ipsi ingredientur, et ipsis dabo terram et possidebunt eam, vos autem revertimini, et abite in solitudine, per viam versus mare rubrum.

Et respondistis mihi: Peccavimus domino, adscendemus et pugnabimus, sicut praecepit nobis dominus Deus noster. Cumque instructi armis pergeretis in montem, ait mihi dominus: Dic ad eos: Nolite adscendere, neque pugnetis, non enim sum vobiscum, ne cadatis coram inimicis vestris. Locutus sum, et non audistis, sed adversantes imperio domini et elati adscendistis in montem. Itaque egressus Amorraeus, qui habitabat in montibus, et obviam veniens persecutus est vos (sicut solent apes facere), et cecidit vos in Seir usque Horma. Cumque reversi ploraretis

coram domino, non audivit vos, nec voci vestrae voluit acquiescere. Mansistis ergo in Cades multo tempore.

C A P U T II.

Reversi autem ivimus in solitudine per viam versus mare rubrum, sicut mihi dixerat dominus, et circuivimus montem Seir longo tempore, dixitque dominus ad me: Satis circuistis montem istum, ite contra aquilonem, et populo praecipe dicens: Transibitis per terminos fratrum vestrorum, filiorum Esau, qui habitant in Seir, et timebunt vos. Videte ergo diligenter, ne moveamini contra eos. Neque enim dabo vobis de terra eorum, quantum potest unius pedis calcare vestigium, quia in possessionem Esau dedi montem Seir. Cibos emetis ab eis pecunia, ut comedatis, aquam emtam haurietis, ut bibatis. Dominus Deus tuus benedixit tibi in omni opere manuum tuarum. Novit iter tuum, quomodo transieris solitudinem hanc magnam per quadraginta annos, habitans tecum dominus Deus tuus, et nihil tibi deficit.

Cumque transissemus fratres nostros, filios Esau, qui habitant in Seir, per viam campestram de Elath et de Ezeongaber, venimus ad iter, quod ducit in desertum Moab. Dixitque dominus ad me: Non pugnes contra Moabitas, nec ineas adversus eos proelium. Non enim dabo tibi quidquam de terra eorum, quia filiis Loth tradidi Ar in possessionem. Emin antea

fuerunt habitatores ejus, populus magnus et validus et altus sicut Enakim, siquidem et ipsi reputati sunt Rephaim, sicut Enakim. Denique Moabitae appellant eos Emim. In Seir autem prius habitaverunt Horim, quibus expulsis atque deletis habitaverunt filii Esau, sicut fecit Israel in terra possessionis suae, quam dedit illi dominus.

Surgentes ergo, ut transiremus torrentem Sared, venimus ad eum. Tempus autem, quo ambulavimus de Kades Barnea usque ad transitum Sared, triginta et octo annorum fuit, donec consumeretur omnis congregatio hominum bellatorum de castris, sicut juraverat dominus. Etiam manus domini fuit adversus eos, ut interirent de castrorum medio.

Postquam autem universi ceciderunt pugnatores, locutus est dominus ad me dicens: Tu transibis hodie terminos Moab, urbem nomine Ar, et accedes in vicinia filiorum Ammon. Cave, ne pugnes contra eos, nec movearis ad proelium. Non enim dabo tibi de terra filiorum Ammon, quia filiis Loth dedi eam in possessionem. Terra Rephaim et ipsa reputata est, et in ipsa olim habitaverunt Rephaim, quos Ammonitae vocant Sammesumim, populus magnus et multus, et procerae longitudinis, sicut Enakim, quos delevit dominus a facie eorum, et fecit illos habitare pro eis, sicut fecerat cum filiis Esau, qui habitant in Seir, delens Horim, et terram eorum illis tradens, quam possident usque in praesens. Evaeos quoque, qui habitant in Hazerim usque Gasa, Cappadoces expulerunt, qui ingressi de Cappadocia delerunt eos, et habitaverunt pro illis.

Surgite et transite torrentem Arnon. Ecce tra-

didi in manu tua Sihon, regem Hesbon Amorraeum, et terram ejus incipe possidere, et committe adversus eum proelium. Hodie incipiam mittere terrorem atque formidinem tuam in populos, qui habitant sub omni coelo, ut audita fama tua paveant, et in morem parturientium dolore teneantur.

Misi ergo nuntios de solitudine Kedemoth ad Sihon, regem Hesbon, verbis pacificis dicens: Transibimus per terram tuam, publica gradiemur via. Non declinabimus neque ad dextram neque ad sinistram, alimenta pecunia vendes nobis, ut vescamur, aquam pecunia tribues, et sic bibemus. Tantum pedibus transibimus, sicut fecerunt nobis filii Esau, qui habitant in Seir, et Moabitae, qui habitant in Ar, donec transeamus Jordanem, ad terram, quam dominus Deus noster daturus est nobis. Noluitque Sihon, rex Hesbon, dare nobis transitum, quia induraverat dominus Deus tuus spiritum ejus, et obfirmaverat cor illius, ita ut traderetur in manus tuas, sicut nunc vides. Dixitque dominus ad me: Ecce coepi tibi tradere Sihon et terram ejus, incipe possidere eam. Egessusque est Sihon obviam nobis cum omni populo suo ad proelium in Jabza, et tradidit eum dominus Deus noster nobis, percussimusque eum cum filiis suis et omni populo suo.

Cunctasque urbes ejus in tempore illo cepimus, interfectis habitatoribus earum, viris ac mulieribus et parvulis. Non reliquimus in eis quidquam absque jumentis, quae in partem venere praedantium, et spoliis urbium, quas cepimus, ab Aroer, quae est super ripam torrentis Arnon, et ab oppido, quod in torrente situm est, usque Galaad. Non fuit civitas, quae contra nos

se tueretur. Omnes tradidit dominus Deus noster nobis absque terra filiorum Ammon, ad quam non accessisti, et cunctis, quae adjacent torrenti Jabok, et urbibus montanis universisque locis, a quibus nos prohibuit dominus Deus noster.

C A P U T III.

Itaque conversi adscendimus per iter Basan, egressusque est Og, rex Basan, in occursum nobis cum populo suo ad bellandum in Edrei. Dixitque dominus ad me: Ne timeas eum, quia in manu tua tradidi eum cum omni populo ac terra sua, faciesque, sicut fecisti Sihon, regi Amorraeorum, qui habitavit in Hesbon. Tradiditque ergo dominus Deus noster in manibus nostris etiam Og, regem Basan, et universum populum ejus, percussimusque eos usque ad interneccionem.

Cepimusque cunctas civitates illius uno tempore. Non fuit oppidum, quod non caperemus, sexaginta urbes, omnem regionem Argob regni Og in Basan. Cunctaeque urbes erant munitae muris altissimis portisque ac vectibus, absque oppidis valde multis, quae non habebant muros. Et devovimus eos, sicut feceramus Sihon, regi Hesbon, devoventes omnem civitatem, virosque ac mulieres et parvulos, jumenta autem et spolia urbium diripimus.

Tulimusque illo in tempore terram de manu duorum regum Amorraeorum, qui erant trans Jordanem,

a torrente Arnon usque ad montem Hermon, quem Zidonii Sirion vocant, et Amorraei Senir, omnes civitates, quae sunt sitae in planicie, et universam terram Galaad et Basan, usque ad Salcha et Edrei, civitates regni Og in Basan. Solus quippe Og, rex Basan, restiterat de stirpe Rephaim. Monstratur lectus ejus ferreus, qui est in Rabath filiorum Ammon, novem cubitos habens longitudinis et quatuor latitudinis, ad mensuram cubiti virilis manus.

Terramque possedimus tempore illo ab Aroer, quae est super ripam torrentis Arnon, usque ad mediam partem montis Galaad, et civitates illius dedi Rubenitis et Gaditis, reliquam autem partem Galaad et omnem Basan regni Og tradidi mediae tribui Manasse, omnem regionem Argob in tota Basan, quae vocatur terra Rephaim. Jair, filius Manasse, possedit omnem regionem Argob usque ad terminos Gessuri et Machati, vocavitque ex nomine suo Basan Havoth Jair usque in praesentem diem. Machir quoque dedi Galaad, et Rubenitis et Gaditis dedi de terra Galaad usque ad torrentem Arnon, et medium torrentis, et terminos usque ad torrentem Jabok, qui est terminus filiorum Ammon, et planitiem atque Jordanem, qui est terminus a Cinereth, usque ad mare in planitie, quod est mare salis, sub scatebris Pisga contra orientem.

Praecepique vobis in tempore illo dicens: Dominus Deus vester dat vobis terram hanc in hereditatem, expediti praecedite fratres vestros, filios Israel, omnes viri robusti, absque uxoribus et parvulis atque jumentis (novi enim, quod plura habeatis pecora), quae in urbibus remanere debebunt, quas tradidi vobis, donec

requiem tribuat dominus Deus vester fratribus vestris, sicut vobis tribuit, et possideant etiam ipsi terram, quam daturus est eis trans Jordanem, tunc revertetur unusquisque in possessionem suam, quam dedi vobis.

Josua quoque in tempore illo praecepi dicens: Oculi tui viderunt, quae fecit dominus Deus vester duobus his regibus. Sic faciet omnibus regnis, ad quae transiturus es. Ne timeas eos, dominus enim Deus vester pugnabit pro vobis.

Precatusque sum dominum in tempore illo dicens: Domine Adonai, tu coepisti ostendere servo tuo magnitudinem tuam manumque fortissimam. Neque enim est alius Deus vel in coelo vel in terra, qui possit facere opera tua, et comparari fortitudini tuae. Transibo quaeso, et videbo terram hanc optimam trans Jordanem, et montem istum optimum et Libanum. Iratus autem est dominus mihi propter vos, nec exaudivit me, sed dixit mihi: Sufficit tibi, nequaquam ultra loquaris de hac re ad me. Adscende cacumen Pisga, et oculos tuos circumfer ad occidentem, et ad aquilonem austrumque et orientem, et adspice, nec enim transibis Jordanem istum. Praecipe Josua, et exhortare eum atque conforta, quia ipse praecedet populum istum, et dividet eis terram, quam visurus es. Mansimusque in valle contra domum Peor.

C A P U T IV.

Et nunc Israel, audi statuta et jura, quae ego doceo vos, ut facientes ea vivatis, et ingredienti

possideatis terram, quam dominus, Deus patrum vestrorum, daturus est vobis. Non addetis ad verbum, quod vobis praecipio, nec auferetis ex eo, ut servetis praecepta domini Dei vestri, quae ego praecipio vobis. Oculi vestri viderunt, quae fecit dominus contra Baal peor, quomodo deleverit omnes, qui secuti sunt eundem de medio vestri. Vos autem, qui adhaeretis domino Deo vestro, vivitis universi usque in praesentem diem.

Vide, ego docui vos statuta et jura, sicut praecepit mihi dominus Deus meus, ut faciatis sic in terra, quam possessuri estis. Et servabitis et facietis. Haec est enim vestra sapientia et intelligentia coram populis, ut audientes universa statuta haec dicant: Certe iste populus sapiens et intelligens, gens magna est. Quae gens est tam grandis, quae habeat Deos appropinquantes sibi, sicut dominus Deus noster adest, quoties eum invocamus? Quae gens est tam grandis, ut habeat statuta et jura justa secundum omnem legem, quam ego propono hodie ante oculos vestros?

Serva igitur temet ipsum et animam tuam sollicitate, ne obliviscaris ea, quae viderunt oculi tui, et ne excidant de corde tuo cunctis diebus vitae tuae, et notam facies filiis ac nepotibus tuis diem, in qua stetisti coram domino Deo tuo in Horeb, quando dominus locutus est mihi dicens: Congrega ad me populum, ut audiant sermones meos; quae discant, ut timeant me omni tempore, quo vivunt in terra, doceantque filios suos.

Et accessistis et stetistis ad radices montis, qui ardebat usque ad medium coelum, erantque in eo

tenebrae et nubes et caligo, locutusque est dominus ad vos de medio ignis. Vocem verborum ejus audistis et similitudinem nullam vidistis praeter vocem, et ostendit vobis pactum suum, quod praecepit, ut faceretis, nempe decem verba, quae scripsit in duabus tabulis lapideis, mihi praecepit in illo tempore, ut docerem vos statuta et jura, quae facere deberetis in terra, quam possessuri estis.

Servate ergo sollicite pro animabus vestris, quod non vidistis aliquam similitudinem in die, qua locutus est vobis dominus in Horeb de medio ignis, ne forte decepti faciatis vobis sculptam similitudinem aut imaginem masculi vel foeminae, vel ullius jumenti super terram, vel avium sub coelo volantium, vel reptilium, quae moventur in terra, sive piscium, qui sub terra morantur in aquis, et ne forte oculis elevatis in coelum videas solem et lunam et ullum exercitum coeli, et deceptus adores ea et colas, quae distribuit dominus Deus tuus in ministerium cunctis populis, quae sub coelo sunt.

Vos autem tulit dominus, et eduxit de fornace ferrea Aegypti, ut haberet populum hereditarium, sicut est in praesenti die, iratusque est dominus contra me propter verba vestra, et juravit, ut non transirem Jordanem, nec ingrederer terram optimam, quam daturus est tibi, sed moriar in hac terra, nec transibo Jordanem, vos transibitis et possidebitis terram bonam.

Cave, ne quando obliviscaris pacti domini Dei tui, quod pepigit tecum, et facias tibi sculptam similitudinem eorum, quae fieri dominus prohibuit, quia dominus Deus tuus ignis consumens est, Deus aemulator.

Si genueritis filios ac nepotes, et morati fueritis in terra, deceptique feceritis vobis aliquam similitudinem, patrantes malum coram domino Deo vestro, ut eum ad iracundiam provocetis, testes invoco hodie coelum et terram, cito perituros vos esse de terra, quam transito Jordane possessuri estis. Non habitabitis in ea longo tempore, sed delebit vos dominus atque disperget inter gentes, et remanebitis pauci in nationibus, ad quas vos ducturus est dominus. Ibi servietis Diis, qui hominum manu fabricati sunt, ligno et lapidi, qui non vident, nec audiunt, non comedunt, nec odorantur.

Cumque quaesieris ibi dominum Deum tuum, invenies eum, si tamen toto corde quaesieris et tota anima tua, cum tribulatus fueris, et te invenerint omnia, quae praedicta sunt. Novissimo autem tempore reverteris ad dominum Deum tuum, et audies vocem ejus, quia Deus misericors dominus Deus tuus est. Non dimittet te, nec disperdet, neque obliviscetur pacti, quod juravit patribus tuis.

Interroga de diebus antiquis, qui fuerunt ante te, ex die, quo creavit Deus hominem super terram, a summo coeli usque ad summum ejus, si facta est aliquando hujusmodi res magna, aut unquam auditum est, ut audiret populus vocem Dei loquentis de medio ignis, sicut tu audisti, et si tentavit Deus, ut ingrederetur, et tolleretur sibi gentem de medio nationum per tentationes, signa atque portenta, per pugnam, et robustam manum extentumque brachium, et horribiles visiones, juxta omnia, quae fecit pro vobis dominus Deus vester in Aegypto videntibus oculis tuis;

ut scires, quoniam dominus ipse est Deus, et non est alius praeter ipsum solum.

De coelo te fecit audire vocem suam, ut erudiret te, et super terram ostendit tibi ignem suum maximum, et audisti verba illius de medio ignis, quia dilexit patres tuos, et elegit semen eorum post eos. Eduxitque te praecedens in virtute sua magna ex Aegypto, ut deleret nationes maximas et fortiores te in introitu tuo, et introduceret te, daretque tibi terram earum in possessionem, sicut cernis in praesenti die.

Scito ergo hodie, et cogitato in corde tuo, quod dominus ipse est Deus in coelo sursum et in terra deorsum, et non sit alius. Serva statuta ejus atque praecepta, quae ego praecipio tibi hodie, ut bene sit tibi et filiis tuis post te, et permanear multo tempore super terram, quam dominus Deus tuus daturus est tibi.

Tunc separavit Mose tres civitates trans Jordanem ad orientalem plagam, ut confugiat ad eas, qui occiderit nolens proximum suum, nec fuerit sibi inimicus ante unum et alterum diem, et ad harum aliquam urbium possit evadere, Bezer in solitudine, quae sita est in terra campestri de tribu Ruben, et Ramoth in Galaad, quae est in tribu Gad, et Golan in Basan, quae est in tribu Manasse.

Ista est lex, quam proposuit Mose coram filiis Israel, et haec testimonia et statuta et jura, quae locutus est ad filios Israel, quando egressi sunt de Aegypto, trans Jordanem in valle contra domum Peor in terra Sibon, regis Amorraeorum, qui habitavit in Hesbon, quem percussit Mose, filii quoque Israel egressi ex Aegypto, et possederunt terram ejus, et

terram Og, regis Basan, duorum regum Amorraeorum, qui erant trans Jordanem ad solis ortum, ab Aroer, quae sita est super ripam torrentis Arnon, usque ad montem Sion, qui est Hermon, et omnem planitiem trans Jordanem ad orientalem plagam usque ad mare in planitie, et usque ad scatebras Pisga.

C A P U T V.

Vocavitque Mose totum Israel et dixit ad eum: Audi Israel statuta et jura, quae ego loquor in auribus vestris hodie. Discite ea, et servate, ut faciatis. Dominus Deus noster pepigit nobiscum foedus in Horeb. Non cum patribus nostris inuit pactum istud, sed nobiscum, qui hic sumus et omnes vivimus. Facie ad faciem locutus est vobiscum in monte de medio ignis. Ego steti inter dominum et vos in tempore illo, ut annuntiarem vobis verbum domini. Timuistis enim ignem, et non adscendistis in montem, et ait:

Ego sum dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Aegypti, de domo servitutis. Non habebis Deos alios in conspectu meo. Non facies tibi sculptile, nec ullam similitudinem omnium, quae in coelo sunt desuper, et quae in terra deorsum, et quae versantur in aquis sub terra. Non adorabis ea et non coles. Ego enim sum dominus Deus tuus, Deus aemulator, visitans iniquitatem patrum super filios in tertiam et quartam generationem, his, qui oderunt me, et fa-

ciens misericordiam in multa millia diligentibus me, et servantibus praecepta mea.

Non usurpabis nomen domini Dei tui super re vana, quia non erit impunitus, qui super re vana nomen ejus usurpaverit.

Observa diem sabbath, ut sanctifices eum, sicut praecepit tibi dominus Deus tuus. Sex diebus operaberis, et facies omnia opera tua. Septimus dies sabbath domini Dei tui est. Non facies in eo quidquam operis, tu et filius tuus et filia, servus et ancilla, bos et asinus, et omne jumentum tuum, et peregrinus, qui est intra portas tuas, ut requiescat servus et ancilla tua, sicut et tu. Memento, quod et ipse servieris in Aegypto, et eduxerit te inde dominus Deus tuus manu forti et brachio extento. Idcirco praecepi tibi, ut observares diem sabbath.

Honora patrem tuum et matrem tuam, sicut praecepit tibi dominus Deus tuus, ut longo vivas tempore, et bene sit tibi super terram, quam dominus Deus tuus daturus est tibi.

Non occides.

Non moechaberis.

Furtum non facies.

Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium.

Non concupisces uxorem proximi tui, non domum, non agrum, non servum, non ancillam, non bovem, non asinum, nec ulla, quae illius sunt.

Haec verba locutus est dominus ad totam ecclesiam vestram in monte, de medio ignis et nubis et caliginis voce magna, nihil addens amplius, et scripsit ea in duabis tabulis lapideis, et tradidit mihi.

Vos autem, postquam audistis vocem de medio tenebrarum, et montem ardere vidistis, accessistis ad me omnes principes tribuum et majores natu, atque dixistis: Ecce ostendit nobis dominus Deus noster gloriam et magnitudinem suam, vocem enim ejus audivimus de medio ignis, et vidimus hodie, quod loquente Deo cum homine vixerit homo. Cur ergo moriemur et devorabit nos ignis hic maximus? Si enim audierimus ultra vocem domini Dei nostri, moriemur. Quid est omnis caro, ut audiat vocem Dei viventis de medio ignis loquentis, sicut nos audivimus, et possit vivere? Tu magis accede et audi cuncta, quae dixerit dominus Deus noster, loquerisque ad nos, et nos audientes faciemus ea.

Quod cum audisset dominus, ait ad me: Audivi vocem verborum populi hujus, quae locuti sunt tibi. Bene omnia sunt locuti. Utinam cor eorum tale sit, ut timeant me, et custodiant universa praecepta mea omni tempore, ut bene sit eis et filiis eorum in sempiternum. Vade et dic eis: Revertimini in tentoria vestra, tu vero hic sta mecum, et loquar tibi omnia praecepta mea et statuta et jura, quae docebis eos, ut faciant ea in terra, quam dabo illis in possessionem.

Servate igitur et facite, quae praecepit dominus Deus vester vobis. Non declinabitis neque ad dextram neque ad sinistram, sed per viam, quam praecepit dominus Deus vester, ambulabitis, ut vivatis et bene sit vobis, et prolongentur dies vestri in terra possessionis vestrae.

CAPUT VI.

Haec sunt praecepta et statuta et jura, quae praecepit dominus Deus vester, ut docerem vos, ut faciatis in terra, ad quam transgredimini possidendam, ut timeas dominum Deum tuum, et serves omnia statuta et praecepta ejus, quae ego praecipio tibi, tu et filii ac nepotes tui, cunctis diebus vitae tuae, ut prolongentur dies tui. Audi Israel, et serva, ut facias, et bene sit tibi, et multipliceris valde, sicut pollicitus est dominus, Deus patrum tuorum, tibi terram lacte et melle manantem.

Audi Israel, dominus Deus noster dominus unus est. Diliges dominum Deum tuum toto corde tuo, tota anima tua et tota fortitudine tua. Eruntque verba haec, quae praecipio tibi hodie, in corde tuo, et acues ea filiis tuis, et loqueris de eis sedens in domo tua, et ambulans in itinere, dormiens atque consurgens, et ligabis ea, quasi signum in manu tua, eruntque memoriale inter oculos tuos, scribesque ea in postibus et portis domus tuae.

Cumque introduxerit te dominus Deus tuus in terram, pro qua juravit patribus tuis Abraam, Isaac et Jacob, et dederit tibi civitates magnas et optimas, quas non aedificasti, domos plenas cunctarum opum, quas non extruxisti, cisternas, quas non excidisti, vineta et oliveta, quae non plantasti, et comederis et saturatus fueris, cave diligenter, ne obliviscaris domini, qui eduxit te de terra Aegypti, de domo servitutis. Dominum Deum tuum timebis, et illi soli servies, ac per nomen illius jurabis. Non sequerini Deos alienos ullarum gentium, quae in circuitu vestro

sunt, quoniam Deus aemulator dominus Deus tuus in medio tui, ne quando irascatur furor domini Dei tui contra te, et auferat te de superficie terrae.

Non tentabitis dominum Deum vestrum, sicut tentastis in Massa. Servate praecepta domini Dei vestri, ac testimonia et statuta, quae praecepit tibi, et fac, quod placitum est et bonum in conspectu domini, ut bene sit tibi, et ingressus possideas terram optimam, de qua juravit dominus patribus tuis, ut pellat omnes inimicos tuos coram te, sicut locutus est.

Cum interrogaverit te filius tuus cras dicens: Quid sibi volunt testimonia haec, et statuta atque jura, quae praecepit dominus Deus noster vobis? dices ei: Servi eramus Pharaonis in Aegypto, et eduxit nos dominus de Aegypto manu forti, fecitque signa atque prodigia magna et pessima in Aegypto contra Pharaonem et omnem domum illius in conspectu nostro, et eduxit nos inde, ut introductis daret terram, super qua juravit patribus nostris. Praecepitque nobis dominus, ut faciamus omnia statuta haec, et timeamus dominum Deum nostrum, ut bene sit nobis cunctis diebus vitae nostrae, sicut est hodie, habebimusque justitiam, si servaverimus et fecerimus omnia praecepta haec, coram domino Deo nostro, sicut praecepit nobis.

C A P U T VII.

Cum vero introduxerit te dominus Deus tuus in terram, quam possessurus ingredieris, et deleverit

gentes multas coram te, Hethaeum et Girgosaenum et Amorraeum et Chananaeum et Pheresaeum et Hevaeum et Jebusaeum, septem gentes plures et robustiores te, tradideritque eas dominus Deus tuus tibi, percuties eas et devovebis. Non inibis cum eis foedus, nec misereberis earum, neque sociabis cum eis conjugia. Filiam tuam non dabis filio ejus, nec filiam illius accipies filio tuo, quia seducet filium tuum, ne sequatur me, ut serviat Diis aliis, irasceturque furor domini contra te, et delebit te cito.

Quin potius haec facietis eis, aras eorum subvertite, et confringite statuas, lucosque succidite, et sculptilia comburite, quia populus sanctus es domino Deo tuo. Te elegit dominus Deus tuus, ut sis ei populus peculiaris prae cunctis populis, qui sunt super terram. Non quia cunctas gentes numero vincebatis, amavit vos dominus aut elegit vos, cum omnibus sitis populis pauciores, sed quia dilexit vos dominus, et servavit juramentum, quod juravit patribus vestris. Ideo eduxit vos manu forti, et redemit de domo servitutis, de manu Pharaonis, regis Aegypti.

Scies itaque, quia dominus Deus tuus ipse est Deus, fortis et fidelis, servans pactum et misericordiam diligentibus se, et his, qui servant praecepta ejus, in mille generationes, et reddens odientibus se, ita ut disperdat eos, et non differat, protinus eis restituens, quod merentur. Serva ergo praecepta et statuta et jura, quae ego praecipio tibi hodie, ut facias.

Postquam audieris haec jura et servaveris ea et feceris, servabit et dominus Deus tuus tibi pactum et misericordiam, quam juravit patribus tuis, et dili-

get te, et benedicet te et multiplicabit, benedicetque fructui ventris tui, et fructui terrae tuae, frumento tuo atque vindemiae, oleo, et armentis ac gregibus ovium tuarum super terram, pro qua juravit patribus tuis, ut daret eam tibi. Benedictus eris prae omnibus populis. Non erit apud te sterilis utriusque sexus tam in hominibus quam in gregibus tuis. Auferet dominus a te omnem languorem, et infirmitates Aegypti pessimas, quas novisti, non infert tibi, sed cunctis hostibus tuis.

Devorabis omnes populos, quos dominus Deus tuus daturus est tibi. Non parcet eis oculus tuus, nec servies Diis eorum, ne sint in laqueum tibi. Si dixeris in corde tuo: Plures sunt gentes istae, quam ego, quomodo potero delere eas? noli metuere eos, sed recordare, quae fecerit dominus Deus tuus Pharaoni et cunctis Aegyptiis, plagas maximas, quas viderunt oculi tui, et signa atque portenta, manumque robustam et extentum brachium, ut educeret te dominus Deus tuus. Sic faciet cunctis populis, quos metuis.

Insuper et crabrones mittet dominus Deus tuus in eos, donec perdat eos, qui reliqui fuerint et absconderint se coram te. Non timeas eos, quia dominus Deus tuus in medio tui est. Deus magnus et terribilis ipse consumet nationes has in conspectu tuo paulatim atque per partes.

Non poteris eas delere velociter, ne forte multiplicentur contra te bestiae agri, dabitque eos dominus Deus tuus in conspectu tuo, et interficiet illos caede magna, donec penitus deleantur, tradetque reges

eorum in manus tuas, et disperdes nomina eorum sub coelo. Nullas poterit resistere tibi, donec deleas eos.

Sculptilia Deorum eorum igne combures. Non concupisces argentum et aurum, quod in eis est, neque assumes ex eis tibi quidquam, ne offendas, propterea quia abominatio est domini Dei tui, nec inferes abominationem in domum tuam, ne fias anathema, sicut et illud est, sed detestaberis et abominaberis illud, quia anathema est.

C A P U T VIII.

Omne praeceptum, quod ego praecipio tibi hodie, servabitis, ut faciatis, ut vivatis et multiplicemini, ingressique possideatis terram, pro qua juravit dominus patribus vestris, et recordaberis cuncti itineris, per quod duxit te dominus Deus tuus quadraginta annis per desertum, ut affligeret te atque tentaret, et nota fierent, quae in tuo animo versabantur, utrum servares praecepta illius, an non. Afflixit te penuria, et dedit tibi cibum manna, quem ignorabas tu et patres tui, ut ostenderet tibi, quod non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo, quod egreditur de ore domini. Vestimentum tuum, quo operiebaris, nequaquam vetustate defecit, et pes tuus non intumuit his quadraginta annis.

Ut recogites in corde tuo, quia, sicut erudit filium suum homo, sic dominus Deus tuus erudivit te, ut serves praecepta domini Dei tui, et ambules in viis ejus, et timeas eum. Dominus enim Deus tuus intro-

ducet te in terram bonam, terram, in qua fluunt torrentes aquarum de fontibus, et abyssi inter prata et montes, in qua crescit triticum, hordeum, vites, ficus, mala punica, oliva et mel, ubi absque ulla penuria comedes panem tuum, et rerum omnium abundantia perfrueris, cujus lapides ferrum sunt, et de montibus ejus aeris metalla fodiuntur, ut, cum comederis et satiatus fueris, benedicas domino Deo tuo pro terra optima, quam dedit tibi.

Serva, ne quando obliviscaris domini Dei tui et negligas praecepta ejus atque jura et statuta, quae ego praecipio tibi hodie, ne, postquam comederis et satiatus fueris, domus pulchras aedificaveris et habitaveris in eis, habuerisque armenta et ovium greges, argenti et auri cunctarumque rerum copiam, elevetur cor tuum et obliviscaris domini Dei tui, qui eduxit te de terra Aegypti, de domo servitutis, et ductor tuus fuit in solitudine magna atque terribili, in qua erat serpens flatu adurens, et scorpio, ac siccitas, et nullae omnino aquae, qui eduxit tibi rivos de petra durissima, et cibavit te manna in solitudine, quod nescierunt patres tui, ut affligeret et tentaret te, et postea benefaceret, ne diceres in corde tuo: Fortitudo mea et robur manus meae praestitit mihi hanc facultatem, sed recorderis domini Dei tui, quod ipse vires tibi praebuerit ad praestandam facultatem, ut impleret pactum suum, super quo juravit patribus tuis, sicut praesens indicat dies.

Si autem oblitus domini Dei tui secutus fueris Deos alienos, coluerisque illos, et adoraveris, ecce nunc testificor vobis, quod omnino dispereatis. Sicut gentes, quas delebit dominus in introitu vestro,

ita et vos peribitis, eo quod inobedientes fueritis voci domini Dei vestri.

C A P U T IX.

Audi Israel, tu transgredieris hodie Jordanem, ut possideas nationes maximas et fortiores te, civitates ingentes et ad coelum usque muratas, populum magnum atque sublimem, filios Enakim, quos ipse vidisti et audisti, quod nullus potest eis resistere. Scies ergo hodie, quod dominus Deus tuus ipse transibit ante te, ignis devorans, et delebit eos, et subiciet ante te, et pellet atque disperdet eos velociter, sicut locutus est tibi.

Ne dicas in corde tuo, cum expulerit eos dominus Deus tuus in conspectu tuo: Propter justitiam meam introduxit me dominus, ut terram hanc possiderem, cum propter impietates dominus istas gentes expulerit ante te. Neque enim propter justitias tuas et aequitatem cordis tui ingredieris, ut possideas terras earum, sed quia illae egerunt impie, expulit eas dominus Deus tuus ante te, et ut compleret verbum suum dominus, quod sub juramento pollicitus est patribus tuis, Abraham, Isaac et Jacob.

Scito ergo, quod non propter justitias tuas dominus Deus tuus dederit tibi terram hanc optimam in possessionem, cum durissimae cervicis sis populus. Nam recordare, ne obliviscaris, quomodo ad iracundiam provocaveris dominum Deum tuum in solitudine, et ex eo die, quo egressus es ex Aegypto, usque

ad locum istum, semper inobedientes domino fuistis. Nam et in Horeb provocastis eum, et iratus delere vos voluit, quando adscendi in montem, ut acciperem duas tabulas lapideas pacti, quod pepigit vobiscum Deus, et perseveravi in monte quadraginta diebus ac noctibus, panem non comedens et aquam non bibens, deditque mihi dominus duas tabulas lapideas scriptas digito Dei et continentes omnia verba, quae vobis locutus est dominus in monte de medio ignis, in die congregationis.

Cumque transissent quadraginta dies et totidem noctes, dedit mihi dominus duas tabulas lapideas foederis, dixitque mihi: Surge et descende hinc cito, quia populus tuus, quem eduxisti de Aegypto, perdidit sese, et deseruerunt velociter viam, quam praecepisti eis, feceruntque sibi conflatile. Rursumque ait dominus ad me: Cerno, quod populus iste durae cervicis sit, dimitte me, ut conteram eum, et deleam nomen ejus sub coelo, et faciam te in gentem, quae hac major et fortior sit.

Cumque de monte ardente descenderem, et duas tabulas foederis utraque tenerem manu, vidissemque peccasse vos domino Deo vestro, et fecisse vobis vitulum conflatilem, ac deseruisse velociter viam, quam vobis praeceperat dominus, apprehendi duas illas tabulas, et projeci eas de manibus meis, confregique eas in conspectu vestro. Et procidi ante dominum, sicut prius, quadraginta diebus et noctibus, panem non comedens, et aquam non bibens, propter omnia peccata vestra, quae gessistis faciendo malum coram domino, et eum ad iracundiam provocando. Timui enim indignationem et iram, qua adversum vos con-

citatus dominus delere vos voluit, et exaudivit me dominus etiam hac vice.

Adversum Aaron quoque vehementer iratus voluit eum delere, et pro illo similiter deprecatus sum in tempore illo. Peccatum autem vestrum, quod feceratis, id est, vitulum arripiens igne combussi, et in frusta comminuens omninoque in pulverem redigens projeci in torrentem, qui de monte descendit.

Etiam in Thabeera et Massa et sepulchris concupiscentiae provocastis dominum, et quando misit vos de Cades Barnea, dicens: Adscendite et possidete terram, quam dedi vobis, et inobedientes fuistis ori domini Dei vestri, et non credidistis ei, neque vocem ejus audire voluistis. Semper fuistis inobedientes domino, a die, qua nosse vos coepi.

Et jacui coram domino quadraginta diebus ac noctibus, quibus eum suppliciter deprecabar, ne dele-ret vos, ut fuerat comminatus, et orans dixi: Domine Adonai, ne disperdas populum tuum, et hereditatem tuam, quam redemisti magnitudine tua, quos eduxisti de Aegypto manu forti. Recordare servorum tuorum, Abraham, Isaac et Jacob. Ne adspicias duritiem populi hujus, et impietatem atque peccatum, ne forte dicant habitatores terrae, de qua eduxisti nos: Non poterat dominus introducere eos in terram, quam pollicitus est eis, et oderat illos, idcirco eduxit, ut interficeret illos in solitudine. Sunt enim populus tuus et hereditas tua, quos eduxisti fortitudine tua magna et brachio tuo extento.

CAPUT X.

In tempore illo dixit dominus ad me: Dola tibi duas tabulas lapideas, sicut priores fuerunt, et adscende ad me in montem, faciesque arcam ligneam, et scribam in tabulis verba, quae fuerunt in prioribus, quas confregisti, ponesque eas in arca. Feci igitur arcam de lignis sethim. Cumque dolassem duas tabulas lapideas instar priorum, adscendi in montem habens eas in manibus.

Scripsitque in tabulis juxta id, quod prius scripserat, verba decem, quae locutus est dominus ad vos in monte de medio ignis, in die congregationis, et dedit eas mihi. Reversusque de monte descendi, et posui tabulas in arcam, quam feceram, quae ibi sunt, sicut mihi praecepit dominus.

Filii autem Israel castra moverunt ex Beroth Bne Jakan in Mosera, ubi Aaron mortuus et sepultus est, pro quo sacerdotio functus est filius ejus Eleazar. Inde venerunt in Gudgod, de quo loco profecti castra metati sunt in Jatbatha, in terram, ubi sunt torrentes aquarum. Eo tempore separavit dominus tribum Levi, ut portaret arcam foederis domini, et staret coram eo in ministerio suo, ac benediceret in nomine illius usque in praesentem diem. Quamobrem non habuit Levi partem neque possessionem cum fratribus suis, quia ipse dominus possessio ejus est, sicut promisit ei dominus Deus tuus.

Ego autem steti in monte, sicut prius, quadraginta diebus ac noctibus, exaudivitque me dominus etiam hac vice, et te perdere voluit, dixitque mihi: Surge et praecede populum, ut ingrediatur et possi-

deat terram, quam juravi patribus eorum, ut traderem eis.

Et nunc Israel, quid dominus Deus tuus petit a te, nisi ut timeas dominum Deum tuum, et ambules in omnibus viis ejus, et diligas eum, ac servias domino Deo tuo toto corde tuo et tota anima tua, ut serves praecepta domini et statuta ejus, quae ego hodie praecipio tibi, ut bene sit tibi. Ea domini Dei tui coelum est, et coelum coelorum, terra et omnia, quae in ea sunt, et tamen patribus tuis affectus est dominus, ut amaret eos, elegitque semen eorum post eos, id est, vos, de cunctis gentibus, sicut hodie comprobatur,

Circumcidite igitur praeputium cordis vestri, et cervicem vestram non induretis amplius, quia dominus Deus vester ipse est Deus Deorum et dominus dominantium, Deus magnus et potens et terribilis, qui personam non accipit, nec munera, et facit judicium pupillo et viduae, amat peregrinum, ut det ei victum atque vestitum. Et vos ergo amate peregrinos, quia et ipsi fuistis peregrini in terra Aegypti.

Dominum Deum tuum timebis, et ei soli servies. Ipsi adhaerebis, jurabisque per nomen illius. Ipse est laus tua et Deus tuus, qui fecit tecum haec magnalia et terribilia, quae viderunt oculi tui. Cum septuaginta animabus descenderunt patres tui in Aegyptum, et ecce nunc multiplicavit te dominus Deus tuus, sicut stellas coeli.

CAPUT XI.

Ama itaque dominum Deum tuum, et observa custodias ejus, et statuta ejus et jura atque praecepta omni tempore. Cognoscite hodie, quae ignorant filii vestri, qui non viderunt disciplinam domini Dei vestri, magnalia ejus et robustam manum extentumque brachium, signa et opera, quae fecit in Aegypto Pharaoni, regi Aegypti, et universae terrae ejus, omnique exercitui Aegyptiorum, et equis ac curribus ejus, quomodo operuerit eos aquae maris rubri, cum vos persequerentur, et deleverit eos dominus usque in praesentem diem, vobisque quae fecerit in solitudine, donec veniretis ad hunc locum, et quae fecit Dathan atque Abiram, filiis Eliab, qui fuit filius Ruben, quos aperto ore suo terra absorbit cum domibus et tabernaculis, et universa substantia eorum, quam habebant in medio Israel.

Oculi vestri viderunt omnia opera domini magna, quae fecit, ut servetis universa praecepta illius, quae ego hodie praecipio vobis, ut confortati ingrediamini et possideatis terram, ad quam transitis, multoque in ea vivatis tempore, quam sub juramento pollicitus est dominus patribus vestris, ut daret eis et semini eorum, terram lacte et melle manantem.

Terra autem, quam ingredieris possidendam, non est sicut terra Aegypti, de qua existis, ubi jacto semine in hortorum morem aquae ducuntur irriguae, sed montosa est et campestris, de coelo exspectans pluvias, quam dominus Deus tuus curat, et oculi illius in ea sunt a principio anni usque ad finem ejus.

Si ergo obedieritis praeceptis meis, quae ego

hodie praecipio vobis, ut diligatis dominum Deum vestrum, et serviatis ei toto corde vestro et tota anima vestra, dabo pluviam terrae vestrae temporaneam et serotinam, ut colligatis frumentum et vinum et oleum, et dabo foenum in agris ad pascenda jumenta, ut ipsi comedatis ac saturemini.

Cavete, ne forte persuadeatur cor vestrum, ut recedatis a domino serviatisque Diis alienis, et adoretis eos, iratusque dominus contra vos claudat coelum, et pluviae non descendant, nec terra det germen suum, pereatisque velociter de terra optima, quam dominus daturus est vobis.

Ponite haec verba mea in cordibus et in animabus vestris, et colligate ea pro signo in manibus, et sint memoriale inter oculos vestros. Docete ea filios vestros, ut de illis loquantur, quando sederis in domo tua, et ambulaveris in via, quando jacueris atque surrexeris, et scribes ea super postes domus tuae et in portis, ut multiplicentur dies vestri et filiorum vestrorum in terra, quam juravit dominus patribus vestris, ut daret eis, quamdiu imminet coelum terrae.

Si enim custodieritis omnia praecepta, quae ego praecipio vobis, et feceritis ea, ut diligatis dominum Deum vestrum, et ambuletis in omnibus viis ejus, adhaerentes ei, expellet dominus omnes gentes istas ante faciem vestram, et possidebitis eas, quae majores et fortiores vobis sunt. Omnis locus, quem calcaverit pes vester, vester erit. A deserto, et Libano, et flumine Phrath usque ad mare ultimum erunt termini vestri. Nullus stabit contra vos. Terrorem vestrum et formidinem dabit dominus Deus vester su-

per omnem terram, quam calcaturi estis, sicut locutus est vobis.

En propono in conspectu vestro hodie benedictionem et maledictionem, benedictionem, si obedieritis praeceptis domini Dei vestri, quae ego hodie praecipio vobis, maledictionem, si non obedieritis praeceptis domini Dei vestri, et recesseritis de via, quam ego hodie praecipio vobis, ut ambuletis post Deos alienos, quos ignoratis.

Cum introduxerit te dominus Deus tuus in terram, ad quam pergis habitandam, pones benedictionem super montem Grisim, maledictionem super montem Ebal, qui sunt trans Jordanem, post viam, quae pergit ad solis occubitus in terra Chananaei, qui habitat in campestribus contra Gilgal juxta nemus More. Vos autem transibitis Jordanem, ut possideatis terram, quam dominus Deus vester daturus est vobis, ut possideatis illam et habitetis in ea. Videte ergo, ut faciatis statuta et jura, quae ego hodie pono in conspectu vestro.

C A P U T XII.

Haec sunt statuta et jura, quae facere debetis in terra, quam dominus, Deus patrum tuorum, daturus est tibi, ut possideas eam cunctis diebus, quibus vivis super terram. Disperdite omnia loca, in quibus coluerant gentes, quas possessuri estis, Deos suos super montes excelsos et colles et sub omni arbore virente. Destrinite altaria eorum, et confringite statuas, lucos

igne comburite, et Deos eorum comminuite, disperdite nomina eorum de locis illis.

Non facietis ita domino Deo vestro, sed locum, quem elegerit dominus Deus vester de cunctis tribubus vestris, ut ponat nomen suum ibi, et habitet in eo, quaeretis et venietis illuc, et afferetis ad locum illum holocausta et sacrificia vestra, decimas et oblationes manuumstrarum, et vota atque spontanea, primogenita bouum et ovium, et comedetis ibi in conspectu domini Dei vestri, ac laetabimini in cunctis, ad quae miseritis manum, vos et domus vestrae, in quibus benedixit te dominus Deus tuus.

Non facietis, sicut nos hic facimus hodie, singuli quod sibi placet, neque enim usque in praesens tempus venistis ad requiem et hereditatem, quam dominus Deus tuus daturus est tibi. Cum autem transieritis Jordanem, et habitaveritis in terra, quam dominus Deus vester daturus est vobis, et requieveritis a cunctis hostibus per circuitum, et secure habitaveritis in loco, quem elegerit dominus Deus vester, ut habitet nomen ejus in eo, illuc omnia, quae praecipio, conferetis, holocausta et sacrificia, ac decimas et oblationes manuumstrarum, et quidquid electum est in votis vestris, quae vovistis domino. Ibi laetabimini coram domino Deo vestro, vos et filii vestri et filiae vestrae, famuli et famulae, atque Levites, qui in vestris portis commoratur. Neque enim habet aliam partem et possessionem vobiscum.

Cave, ne offeras holocausta tua omni in loco, quem videris, sed in eo, quem elegerit dominus in una tribuum tuarum. Offeres holocausta tua ibi, et facies, quaecunque praecipio tibi. Veruntamen potes

sacrificare et comedere carnes pro omni desiderio animae tuae, juxta benedictionem domini Dei tui, quam dedit tibi, in omnibus portis tuis. Tam immundus quam mundus comedere ea potest, sicut capream et cervum, absque esu duntaxat sanguinis, quem super terram quasi aquam effundes.

Non poteris comedere in portis tuis decimam frumenti et vini et olei tui, primogenita armentorum, et omnia, quae voveris, et spontanea et oblationes manuum tuarum, sed coram domino Deo tuo comedes ea in loco, quem elegerit dominus Deus tuus, tu et filius tuus, et filia tua, et servus et famula, atque Levites, qui est in portis tuis, et laetaberis coram domino Deo tuo in cunctis, ad quae extenderis manum tuam. Cave, ne derelinquas Levitem in omni tempore, quo versaris in terra.

Quando autem dilataverit dominus Deus tuus terminos tuos, sicut locutus est tibi, et volueris vesci carnibus, quas desiderat anima tua, locus autem, quem elegerit dominus Deus tuus, ut sit nomen ejus ibi, procul fuerit, sacrificabis de armentis et pecoribus, quae dedit tibi dominus, sicut praecepi tibi, et comedes in oppidis tuis, ut tibi placet. Sicut comeditur caprea et cervus, ita vesceris eis, et mundus et immundus simul vescantur. Hoc solum cave, ne sanguinem comedas. Sanguis enim eorum pro anima est, et idcirco non debes animam comedere cum carnibus, sed super terram fundes quasi aquam, ut bene sit tibi et filiis tuis post te, cum feceris, quod placet in conspectu domini.

Quae autem sanctificaveris et voveris, tolles et venies ad locum, quem elegerit dominus, et offeres

holocausta tua cum carne et sanguine super altare domini Dei tui, ut sanguis holocaustorum tuorum fundatur ad altare domini Dei tui, carnibus autem ipse vesceris. Observa et audi omnia ista, quae ego praecipio tibi, ut bene sit tibi et filiis tuis post te in sempiternum, cum feceris, quod bonum est et placitum in conspectu domini Dei tui.

Quando eradicaverit dominus Deus tuus ante faciem tuam gentes, ad quas ingredieris possidendas, et possederis eas, atque habitaveris in terra earum, cave, ne illaqueeris earum exemplo, postquam deletae fuerint coram te, et requiras Deos earum, dicens: Sicut coluerunt gentes istae Deos suos, ita et ego faciam. Non facies similiter domino Deo tuo, omnes enim abominationes, quas odit dominus, fecerunt Diis suis, nam et filios suos et filias igne combusserunt Diis suis.

Quod praecipio vobis, hoc servate, ut facias, nec addas quidquam nec minuas.

C A P U T XIII.

Si surrexerit in medio tui propheta, aut qui somnium se vidisse dicat, et praedixerit signum atque portentum, et evenerit, quod locutus est, et dixerit tibi: Eamus et sequamur Deos alienos, quos ignoratis, et serviamus eis, non audies verba prophetae illius aut somniatoris, quia tentat vos dominus Deus vester, ut palam fiat, utrum diligatis eum, an non,

toto corde et tota anima vestra. Dominum Deum vestrum sequimini et ipsum timete, et mandata illius servate, et audite vocem ejus, ipsi servietis, et ipsi adhaerebitis. Propheta autem ille aut somniator interficietur, quia locutus est, ut vos averteret a domino Deo vestro, qui eduxit vos de terra Aegypti, et redemit vos de domo servitutis, ut errare te faceret de via, quam tibi praecepit dominus Deus tuus, et auferes malum de medio tui.

Si tibi voluerit persuadere frater tuus, filius matris tuae, aut filius tuus, vel filia tua, sive uxor, quae est in sinu tuo, aut amicus tuus, quem diligis ut animam tuam, dicens: Eamus et serviamus Diis alienis (quos ignoras tu et patres tui) illarum in circuitu gentium, quae juxta vel procul sunt, ab uno fine terrae usque ad finem alium, non acquiescas ei, nec audias, nec parcat ei oculus tuus, ut miserearis et occultes eum, sed interficies. Sit primum manus tua super eum, ut interficiatur, et post te omnis populus mittat manum, lapidibus obrutus necabitur, quia voluit te abstrahere a domino Deo tuo, qui eduxit te de terra Aegypti, de domo servitutis, ut et omnis Israel audiens timeat, et nequaquam ultra faciat quippiam hujus rei simile.

Si audieris in una urbium tuarum, quas dominus Deus tuus dabit tibi ad habitandum, diceptes aliquos: Egressi sunt filii Belial de medio tui, et averterunt habitatores urbis tuae, atque dixerunt: Eamus et serviamus Diis alienis, quos ignoratis, quaere sollicite, et diligenter rei veritate perspecta, si inveneritis certum esse, quod dicitur, et abominationem hanc opere perpetratam, statim percuties habitatores urbis

illius in ore gladii, et devovebis eam omniaque, quae in illa sunt, usque ad pecora. Quidquid etiam supellectilis fuerit, congregabis in medio platearum ejus, et cum ipsa civitate succendes, ita ut universa consumas domino Deo tuo, et sit tumulus sempiternus, ut non aedificetur amplius, et non adhaerebit de illo anathemate quidquam in manu tua, ut avertatur dominus ab ira furoris sui, et misereatur tui, multiplicetque te, sicut juravit patribus tuis, quod audieris vocem domini Dei tui, servans omnia praecepta ejus, quae ego praecipio tibi hodie, ut facias, quod placitum est in conspectu domini Dei tui.

C A P U T XIV.

Filii estote domini Dei vestri, non vos incidetis, nec facietis calvitium inter oculos vestros super mortuo, quoniam populus sanctus es domino Deo tuo, et te elegit, ut sis ei in populum peculiarem de cunctis gentibus, quae sunt super terram.

Ne comedatis ullam abominationem. Hoc est animal, quod comedere debetis, bovem, ovem, capram, cervum, capream, ibicem, capricornum, unicornem, urum et alcen. Omne animal, quod in duas partes findit ungulas et ruminat, comedetis. De his autem, quae ruminant et ungulam non findunt, haec comedere non debetis, camelum, leporem, coniculus, quia ruminant et non dividunt ungulam, immunda erunt vobis. Sus quoque, quoniam dividit ungulam et non ruminat,

immunda erit vobis. Carnibus eorum non vescemini, et cadavera non tangetis.

Haec comedetis ex omnibus, quae morantur in aquis. Quae habent pinnulas et squamas, comedite. Quae absque pinnulis et squamis sunt, ne comedatis, quia immunda sunt vobis.

Omnes aves mundas comedite. Hae autem sunt, quas non comedetis, accipiter, haliaetus, mergulus, milvus, vultur juxta genus suum, et omne corvini generis, struthio, noctua, cuculus, nisus juxta genus suum, asio, bubo, vesperilio, onocrotalus, pica, ciconia, ardea, graculus juxta genus suum. Upupa quoque et hirundo, et omne, quod reptat et pennulas habet, immundum erit et non comedetur. Omne, quod mundum est, comedite.

Quidquid autem morticinum est, ne vescamini. Ex eo peregrino, qui intra portas tuas est, da, ut comedat, aut vende alieno, quia tu populus sanctus domino Deo tuo es. Non coques hoedum in lacte matris suae.

Decimam partem separabis de cunctis fructibus sementis tuae, qui nascuntur in terra, per annos singulos, et comesdes in conspectu domini Dei tui in loco, quem elegerit, ut in eo nomen illius habitet, scilicet decimam frumenti tui et vini et olei, et primogenita de armentis et ovibus tuis, ut discas timere dominum Deum tuum omni tempore.

Cum autem longior fuerit via, ut non possis ea portare, eo quod longe sit locus, quem elegit dominus Deus tuus, ut ponat nomen suum ibi, atque tibi benedixerit dominus Deus tuus, vendes omnia et in pretium rediges, colligabis in manu tua, et profici-

sceris ad locum, quem elegerit dominus Deus tuus, et emes ex eadem pecunia, quidquid tibi placuerit, sive ex armentis sive ex ovibus, vinum quoque et siceram et omne, quod desiderat anima tua, et comedes coram domino Deo tuo, et laetaberis tu et domus tua, et Levita, qui intra portas tuas est. Cave, ne derelinquas eum, quia non habet partem nec hereditatem tecum.

Anno tertio separabis aliam decimam ex omnibus, quae nascuntur tibi eodem anno, et repones intra portas tuas, venietque Levites, qui non habet partem nec hereditatem tecum, et peregrinus ac pupillus et vidua, qui intra portas tuas sunt, et comedent et saturabuntur, ut benedicat tibi dominus Deus tuus in cunctis operibus manuum tuarum, quae feceris.

C A P U T XV.

Septimo anno facies remissionem, quae hoc ordine celebrabitur: Cui debetur aliquid a proximo ac fratre suo, repetere non poterit, quia vocatur annus remissionis domini. A peregrino exiges, fratri vero remittes.

Et omnino pauper non erit inter vos, quia benedicet tibi dominus Deus tuus in terra, quam traditurus est tibi in possessionem. Si tamen audieris vocem domini Dei tui, ut serves et facias omnia praecepta, quae ego hodie praecipio tibi, benedicet tibi, ut pollicitus est. Foenerabis gentibus multis, et ipse a

nullo accipies mutuum. Dominaberis nationibus plurimis, et tui nemo dominabitur.

Si unus de fratribus tuis, qui morantur inter portas civitatis tuae, in terra, quam dominus Deus tuus daturus est tibi, ad paupertatem devenerit, non obdurabis cor tuum, nec contrahes manum, sed aperies eam fratri pauperi, et dabis mutuum, quo eum indigere perspexeris. Cave, ne sit in corde tuo verbum Belial, et dicas: Appropinquat septimus annus remissionis, et oculus tuus sit nequam erga pauperem fratrem tuum, et non des ei, tum clamet contra te ad dominum, et fiat tibi in peccatum, sed dabis ei, et cor tuum non agat nequiter, dum dabis ei. Nam ideo benedicet tibi dominus Deus tuus in omni opere et in cunctis, ad quae manum miseris. Non deerunt pauperes in terra, idcirco ego praecipio tibi, ut aperias manum fratri tuo pauperi et misero in terra tua.

Cum tibi venditus fuerit frater tuus ebraeus aut ebraea, sex annis serviet tibi, in septimo anno dimittes eum liberum a te, et quem libertate donaveris, nequaquam vacuum abire patieris, sed viaticum dabis de gregibus et de area et torculari tuo, quibus dominus Deus tuus benedixerit tibi. Memento, quod et ipse servieris in terra Aegypti, et redemerit te dominus Deus tuus, idcirco ego hoc praecipio tibi hodie.

Si autem dixerit ad te: Nolo egredi, eo quod diligat te et domum tuam, et bene sibi apud te esse sentiat, assumes subulam et perforabis aurem ejus in janua domus tuae, et serviet tibi usque in aeternum. Ancillae quoque similiter facies, et non graveris eum dimittere liberum, quoniam dupliciter mercenarius per

sex annos servivit tibi, ut benedicat tibi dominus Deus tuus in cunctis operibus, quae facis.

De primogenitis, quae nascuntur in armentis et ovibus tuis, quidquid est sexus masculini, sanctificabis domino Deo tuo. Non operaberis in primogenito bovis, et non tondebis primogenita ovium. In conspectu domini Dei tui comedes ea per annos singulos in loco, quem elegerit dominus, tu et domus tua.

Si autem habuerit vitium, ut vel claudum fuerit vel caecum, aut ullum vitium malum, non immolabis domino Deo tuo, sed intra portas urbis tuae comedes illud. Tam mundus quam immundus similiter vescuntur eis, quasi caprea et cervo. Hoc solum observabis, ut sanguinem eorum non comedas, sed effundes in terram quasi aquam.

C A P U T XVI.

Observa mensem Abib, ut facias phase domino Deo tuo, quoniam in mense Abib eduxit te dominus Deus tuus de Aegypto nocte, immolabisque phase domino Deo tuo de ovibus et de bobus in loco, quem elegerit dominus, ut habitet nomen ejus ibi. Non comedes in eo panem fermentatum. Septem diebus comedes absque fermento panem afflictionis, quoniam in pavore egressus es de terra Aegypti, ut memineris diei egressionis tuae de Aegypto omnibus diebus vitae tuae. Non apparebit fermentatum in omnibus terminis tuis septem diebus, et non remanebit de carnibus

ejus, quod vespere in die primo immolatum est, usque mane.

Non poteris immolare phase in qualibet urbium tuarum, quas dominus Deus tuus daturus est tibi, sed in loco, quem elegerit dominus Deus tuus, ut habitet nomen ejus ibi, immolabis phase vespere sole occidente, quo tempore egressus es de Aegypto, et coques et comedes in loco, quem elegerit dominus Deus tuus, manequeris te et vades in tabernacula tua. Sex diebus comedes azyma, et in die septima, quia est concio domino Deo tuo, non facies opus.

Septem hebdomadas numerabis tibi ab ea die, qua falcem in segetem miseris, et celebrabis diem festum hebdomadarum domino Deo tuo, oblationem spontaneam manus tuae, quam dabis juxta benedictionem domini Dei tui, et laetaberis coram domino Deo tuo, tu ac filius tuus et filia tua, et servus tuus et ancilla tua, et Levites, qui est inter portas tuas, et advena, et pupillus et vidua, qui morantur vobiscum in loco, quem elegerit dominus Deus tuus, ut habitet nomen ejus ibi, et recordaberis, quoniam servus fueris in Aegypto, servabisque, ut facias statuta ista.

Solennitatem quoque tabernaculorum celebrabis per septem dies, quando collegeris de area et torculari fruges tuas, et laetaberis in festivitate tua, tu et filius tuus et filia, et servus tuus et ancilla, Levites quoque et advena, et pupillus et vidua, qui intra portas tuas sunt. Septem diebus domino Deo tuo festum celebrabis in loco, quem elegerit dominus, nam benedicet tibi dominus Deus tuus in cunctis frugibus tuis et in omni opere manuum tuarum, erisque in laetitia.

Tribus vicibus per annum apparebit omne masculinum tuum in conspectu domini Dei tui, in loco, quem elegerit, in solennitate azymorum, et in solennitate hebdomadarum, et in solennitate tabernaculorum. Non apparebit ante dominum vacuus, sed afferet unusquisque secundum quod habuerit, juxta benedictionem domini Dei sui, quam dederit ei.

C A P U T XVII.

Judices et praefectos constitues in omnibus portis tuis, quas dominus Deus tuus dederit tibi, per singulas tribus tuas, ut judicent populum justo judicio. Non declinabis judicium, non agnosces personam, nec accipies munera, quia munera excaecant oculos sapientum, et depravant causas justorum. Quidquid justum est, persequeris, ut vivas et possideas terram, quam dominus Deus tuus dederit tibi.

Non plantabis tibi lucum aut ullam arborem juxta altare domini Dei tui, quod tibi facies, nec eriges statuam, quae odit dominus Deus tuus. Non immobilabis domino Deo tuo bovem et ovem, in quo est vitium aut quippiam mali, quia abominatio est domino Deo tuo.

Cumque reperti fuerint apud te intra unam portarum tuarum, quas dominus Deus tuus dabit tibi, vir aut mulier, qui faciant malum in conspectu domini Dei tui, et transgrediantur pactum illius, aut vadant aut serviant Diis alienis et adorent eos, solem et lunam aut ullum exercitum coeli, quae non praecepi, et

hoc tibi fuerit nuntiatum, audiensque inquisieris diligenter, et verum esse repereris, quod ista abominatio facta est in Israel, educes virum ac mulierem, qui rem hanc malam perpetrarunt, ad portas civitatis tuae, et lapidibus obruentur. In ore duorum aut trium testium morientur. Nemo occidatur uno dicente contra se testimonium. Manus testium prima interficiet eum, et manus reliqua populi extrema mittetur, ut auferas malum de medio tui.

Si difficile et ambiguum apud te iudicium esse perspexeris inter sanguinem et sanguinem, causam et causam, plagam et plagam, et iudicium intra portas tuas videris variari, surge et adscende ad locum, quem elegerit dominus Deus tuus, veniesque ad sacerdotes Levitici generis et ad iudicem, qui fuerit illo tempore, quaeresque ab eis, qui indicabunt tibi iudicii veritatem, et facies, quodcunque dixerint, qui praesunt loco, quem elegerit dominus, et docuerint te juxta legem ejus, sequerisque sententiam eorum, nec declinabis ad dexteram neque ad sinistram.

Qui autem superbierit nolens obedire sacerdoti, qui eo tempore ministrat domino Deo tuo, et iudici, morietur homo ille, et auferes malum de Israel, cunctusque populus audiens timebit, ut nullus deinceps intumescat superbia.

Cum ingressus fueris terram, quam dominus Deus tuus dabit tibi, et possederis eam, habitaverisque in illa, et dixeris: Constituam super me regem, sicut habent omnes per circuitum nationes, eum constitues, quem dominus Deus tuus elegerit de numero fratrum tuorum. Non poteris alterius gentis hominem regem facere, qui non sit frater tuus.

Qui tamen non multiplicabit sibi equos, neque reducet populum in Aegyptum equitatus numero sublevatus, praesertim cum dominus praeceperit vobis, ut nequaquam amplius per eandem viam revertamini. Non habebit uxores plurimas, nec recedat cor ejus, neque multiplicet sibi nimium argenti et auri.

Postquam autem sederit in solio regni sui, describet sibi Deuteronomium legis hujus in volumine, accipiens exemplar a sacerdotibus Levitis, et habebit secum, legetque illud omnibus diebus vitae suae, ut discat timere dominum Deum suum, et servare omnia verba legis hujus et statuta ista, ut faciat ea. Nec elevetur cor ejus super fratres suos, neque declinet a praecepto ad dextram vel sinistram, ut longo tempore regnet ipse et filius ejus super Israel.

C A P U T XVIII.

Non habebunt sacerdotes Levitici totius tribus Levi partem et hereditatem cum Israel, quia sacrificia domini et hereditatem ejus comedent, et nihil aliud accipient de possessione fratrum suorum, dominus enim ipse est hereditas eorum, sicut locutus est illis. Hoc autem sit jus sacerdotum a populo et ab his, qui sacrificant sacrificia: Sive ovem sive bovem immolaverint, dabunt sacerdoti armum, ambas maxillas ac ventriculum, primitias frumenti, vini et olei, et lanarum ex ovium tonsione. Ipsum enim elegit dominus Deus tuus de cunctis tribubus tuis, ut stet et mini-

stret nomini domini Dei tui, ipse et filii ejus in sempiternum.

Si venerit Levites ex una urbium tuarum ex Israel, in qua peregrinatur, desiderans locum, quem elegerit dominus, ut ministret in nomine domini Dei sui, sicut omnes fratres ejus Levitae, qui stant eo tempore coram domino, partem ciborum eandem accipiet, quam et ceteri, praeter id, quod ex paterna ei successione debetur.

Quando ingressus fueris terram, quam dominus Deus tuus dabit tibi, cave, ne discas facere abominationes illarum gentium, nec inveniatur in te, qui lustret filium suum aut filiam per ignem, aut qui vaticinator, aut dierum observator, aut augur, aut magus, aut incantator, aut python, aut divinus, aut qui quaerat a mortuis.

Omnes enim hos abominatur dominus, et propter istiusmodi abominationes delebit eos coram te. Integer esto cum domino Deo tuo. Gentes istae, quarum possidebis terram, dierum observatores et vaticinatores audiant, tu autem non sic facies domino Deo tuo.

Prophetam de gente tua et de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi dominus Deus tuus, ipsum audies, ut petisti a domino Deo tuo in Horeb, in die congregationis, atque dixisti: Ultra non audiam vocem domini Dei mei, et ignem hunc maximum amplius non videbo, ne moriar. Et ait dominus mihi: Bene sunt locuti, prophetam suscitabo eis de medio fratrum suorum, sicut te, et ponam verba mea in ore ejus, loqueturque ad eos omnia, quae praecepero illi. Qui autem verba ejus, quae loquetur in nomine meo, audire noluerit, ego requiram ab eo.

Propheta autem, qui praesumserit loqui in nomine meo, cui ego non praecepi, ut loqueretur, et qui ex nomine alienorum Deorum loquitur, interficietur. Quodsi dixeris in corde tuo: Quomodo possum scire, quod verbum dominus non est locutus? quando in nomine domini propheta ille loquitur, et non evenerit, hoc est verbum, quod dominus non est locutus, sed ex praesumptione locutus est ille propheta, et idcirco non timebis eum.

C A P U T X I X .

Cum eradicaverit dominus Deus tuus gentes, quarum tibi traditurus est terram, et possederis eam, habitaverisque in urbibus et in aedibus earum, tres civitates separabis tibi in medio terrae, quam dominus Deus tuus dabit tibi in possessionem, et diriges viam, et in tres partes terminos terrae tuae divides, ut habeat, qui propter homicidium profugus est, quo possit fugere. Hoc enim erit pro homicida, ut fugiat illuc et vivat.

Qui percusserit proximum suum nesciens, et qui heri et nudius tertius nullum contra eum odium habuisse comprobatur, sed sicut si quis cum proximo suo abeat in silvam ad ligna caedenda, et dum levat, ut caedat lignum, et ferrum labatur de manubrio, amicumque ejus percusserit et occiderit, hic ad unam suprädictarum urbium confugiet et vivet, ne forsan proximus ejus, cujus effusus est sanguis, dolore sti-

mulatus persequatur et apprehendat eum, si longior via fuerit, et percutiat animam ejus, qui non est reus mortis, quia nullum contra eum, qui occisus est, odium prius habuisse monstratur. Idcirco praecipio tibi, ut tres civitates separes.

Cum autem dilataverit dominus Deus tuus terminos tuos, sicut juravit patribus tuis, et dederit tibi cunctam terram, quam eis dare pollicitus est (si tamen servaveris omnia praecepta ista, ut facias, quae hodie praecipio tibi, ut diligas dominum Deum tuum, et ambules in viis ejus omni tempore), addes tibi adhuc tres alias civitates ad istas tres civitates, ut non effundatur sanguis innoxius in medio terrae, quam dominus Deus tuus dabit tibi possidendam, ne sis sanguinis reus.

Si quis autem odio habens proximum insidiatus fuerit vitae ejus, surgensque percusserit illum, et mortuus fuerit, fugeritque ad unam de supradictis urbibus, mittent seniores civitatis illius et accipient eum inde, tradentque in manu proximi, cujus sanguis effusus est, et morietur. Non misereberis ejus, ut auferas innoxium sanguinem de Israel, ut bene sit tibi.

Non transferes terminos proximi tui, quos fixerunt priores in possessione tua, quam dominus Deus tuus dabit tibi in terra, quam acceperis possidendam.

Non stabit testis unus contra aliquem, quidquid illud peccati et facinoris fuerit, sed in ore duorum aut trium testium stabit omne verbum.

Si steterit testis mendax contra hominem, accusans eum praevaricationis, stabunt ambo, quorum causa est, ante dominum in conspectu sacerdotum et judicum, qui fuerint in diebus illis. Cumque judices

diligentissime perscrutantes invenerint falsum testem dixisse contra fratrem suum mendacium, facient ei, sicut fratri suo facere cogitavit, et auferes malum de medio tui, ut audientes ceteri timorem habeant, et nequaquam talia audeant facere. Non misereberis ejus, sed animam pro anima, oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede exiges.

C A P U T XX.

Si exieris ad bellum contra hostes tuos, et videris equitatus et currus, et majorem, quam tu habeas, adversarii exercitus multitudinem, non timebis eos, quia dominus Deus tuus tecum est, qui eduxit te de terra Aegypti. Appropinquante autem jam proelio accedet sacerdos, et sic loquetur ad populum: Audi Israel, vos hodie contra inimicos vestros pugnam committitis, non mollescat cor vestrum, nolite metuere, nolite pavere, nec formidetis eos, quia dominus Deus vester ambulat vobiscum, ut pro vobis contra adversarios vestros pugnet, et vos salvet.

Praefecti quoque sic dicent ad populum: Quis est, qui aedificat domum novam, et non dedicavit eam? Vadat et maneat domi, ne forte moriatur in bello, et alius dedicet eam. Quis est, qui plantavit vineam, et necdum fecit eam communem? Vadat et maneat domi, ne forte moriatur in bello, et alius faciat eam communem. Quis est, qui despondit uxorem,

et non accepit eam? Vadat et maneat domi, ne forte moriatur in bello, et alius accipiat eam.

His dictis addent reliqua, et loquentur ad populum: Quis est homo formidolosus et corde pavido? Vadat et maneat domi, ne pavere faciat corda fratrum suorum, sicut cor suum pavet. Cumque praefecti finem loquendi fecerint, constituent principes exercitus in capite populi.

Si quando accesseris ad expugnandam civitatem, offeres ei primum pacem. Si receperit et aperuerit tibi portas, cunctus populus, qui in ea est, serviet tibi sub tributo. Sin autem foedus inire noluerit, et ceperit contra te bellum, oppugnabis eam. Cumque tradiderit dominus Deus tuus illam in manu tua, percuties omne, quod in ea generis masculini est, ore gladii, absque mulieribus et infantibus, jumentis et ceteris, quae in civitate sunt. Omnem praedam inter te divides, et comedes de spoliis hostium tuorum, quae dominus Deus tuus dederit tibi. Sic facies cunctis civitatibus, quae a te procul valde sunt, et non sunt de urbibus istarum gentium.

At in civitatibus istorum populorum, quas dominus Deus tuus tibi dabit in hereditatem, non permittes vivere ullum, quod spirat, sed devovebis Hetbaeum et Amorraeum et Cananaeum et Pheresaeum et Hevaeum et Jebusaeum, sicut praecepit tibi dominus Deus tuus, ne doceant vos facere ullas abominationes, quas ipsi operati sunt Diis suis, et peccetis in dominum Deum vestrum.

Quando obsederis civitatem multo tempore et pugnaveris contra eam, ut capias eam, non perdes arbores cum securibus, si vesci potes ex ipsis, nec suc-

cides illas, quoniam lignum in agro est, et non homo, nec potest te obsidere. Quas autem nosti esse arbores, unde non potes vesci, perdes et succides, et facias machinas contra civitatem, quae contra te bellum gerit, donec domineris ei.

C A P U T XXI.

Quando inventum fuerit in terra, quam dominus Deus tuus daturus est tibi, hominis cadaver occisi jacens in agro, et ignorabitur caedis reus, egredientur seniores et iudices tui, et metientur a loco cadaveris singularum per circuitum spatia civitatum, et quam viciniorem ceteris esse perspexerint, seniores civitatis illius tollent vitulam de armento, quae non traxit jugum, nec terram scidit vomere, et ducent eam ad vallem asperam atque saxosam, quae nunquam arata est nec sementem recepit, et caedent in ea cervices vitulae.

Accedentque sacerdotes filii Levi, quos elegit dominus Deus tuus, ut ministrent ei, et benedicant in nomine ejus, et ad verbum eorum omne negotium pendet, et omnis plaga, et accedent omnes seniores civitatis illius ad interfectum, lavabuntque manus suas super vitulam, quae in valle percussa est, et dicent: Manus nostrae non effuderunt sanguinem hunc, nec oculi nostri viderunt. Propitius esto populo tuo Israel, quem redemisti domine, et non reputes sanguinem innocentem in medio populi tui Israel, et auferetur ab

eis reatus sanguinis. Tu autem auferes sic sanguinem innocentem de medio tui, cum feceris, quod placitum est in oculis domini.

Si egressus fueris ad pugnam contra inimicos tuos, et tradiderit eos dominus Deus tuus in manu tua, captivosque duxeris, et videris in numero captivorum mulierem pulchram, et adamaveris eam, voluerisque habere uxorem, introduces eam in domum tuam. Quae radet caesariem et circumcidet ungues, et deponet vestem, in qua capta est, sedensque in domo tua flebit patrem et matrem suam uno mense, et postea intrabis ad eam, et maritabis eam, et sit uxor tua. Si autem postea non placuerit, dimittes eam liberam, nec vendere poteris pecunia nec prostituere, quia humiliasti eam.

Si habuerit homo uxores duas, unam dilectam et alteram odiosam, genuerintque ei liberos, et fuerit filius odiosae primogenitus, volueritque substantiam inter filios suos dividere, non poterit filium dilectae facere primogenitum, et praeferre filio odiosae, sed filium odiosae agnoscat primogenitum, dabitque ei de his, quae habuerit, cuncta duplicia. Iste est enim principium facultatis ejus et huic debentur primogenita.

Si genuerit homo filium contumacem et protervum, qui non audierit patris ac matris imperium, et coercitus obedire contemserit, apprehendent eum pater et mater, et ducent eum ad seniores civitatis illius, et ad portam loci illius, dicentque ad eos: Filius noster iste protervus et contumax est, monita nostra audire contemnit, comensationibus vacat et luxuriae atque conviviis. Lapidibus eum obruet populus civi-

tatis, et morietur, ut auferas malum de medio tui, et universus Israel audiens pertimescat.

Quando peccaverit homo, quod morte plectendum, et adjudicatus morti suspensus fuerit in patibulo, non permanebit per noctem cadaver ejus in ligno, sed in eadem die sepelies eum, quia maledictus est apud Deum, qui suspensus fuerit, et nequaquam contaminabis terram tuam, quam dominus Deus tuus dederit tibi in possessionem.

C A P U T XXII.

Cum videris bovem et ovem fratris tui errantem, non praeteribis, sed reduces fratri tuo. Quodsi frater tuus non est prope, aut non nosti eum, duces in domum tuam, et erunt apud te, quamdiu quaerat ea frater tuus, et recipiat. Similiter facies de asino, et de vestimento, et de omni re fratris tui, quae perierit. Si inveneris eam, ne negligas quasi alienam.

Si videris asinum fratris tui aut bovem cecidisse in via, non despicias, sed sublevabis eum.

Non geret mulier arma viri, neque vir utetur veste foeminea, abominabilis enim apud Deum est, qui facit hoc.

Si ambulans per viam in arbore vel in terra nidum avis inveneris, et matrem pullis vel ovis desuper incubantem, non tenebis eam cum filiis, sed abire patieris, captos tenens filios, ut bene sit tibi et longo vivas tempore.

Cum aedificaveris domum novam, facies murum tecti per circuitum, ne, si quis deorsum ceciderit, sanguinem super domum tuam inducas.

Non seres vineam tuam altero semine, ne et sementis, quam sevisti, et quae nascuntur ex vinea, pariter inter plenitudinem tuam sanctifices. Non arabis in bove simul et asino. Non indueris vestimento, quod ex lana linoque contextum est. Funiculos in fimbriis facies per quatuor angulos pallii tui, quo operieris.

Si duxerit vir uxorem, et postquam ad eam ingressus, odio habuerit eam, insimulaveritque eam turpis rei, obiciens ei nomen pessimum, et dixerit: Uxorem hanc accepi et ingressus ad eam non inveni virginem, tollent eam pater et mater ejus, et proferent signa virginitatis ejus ad seniores urbis, qui in porta sunt, et dicet pater: Filiam meam dedi huic uxorem, quam quia odit, imponit ei nomen pessimum, ut dicat: Non inveni filiam tuam virginem, et ecce, haec sunt signa virginitatis filiae meae, et expandent vestimentum coram senioribus civitatis. Apprehendentque senes urbis illius virum et castigabunt illum, condemnantes insuper centum siclis argenti, quos dabit patri puellae, quoniam diffamavit nomen pessimum super virginem Israel, habebitque eam uxorem, et non poterit eam dimittere omnibus diebus vitae suae. Quodsi verum est, quod obicit, et non est in puella inventa virginitas, ejicient eam extra domum patris sui, et lapidibus obruent viri civitatis illius, et morietur, quoniam fecit stultitiam in Israel, ut fornicaretur in domo patris sui, et auferes malum de medio tui.

Si dormierit vir cum uxore alterius, uterque mo-

rietur, id est, adulter et adultera, et auferes malum de Israel.

Si quis puellam virginem desponderit sibi, et invenerit eam aliquis in civitate et concubuerit cum ea, educes utrumque ad portam civitatis illius, et lapidibus obruentur, puella, quia non clamavit, cum esset in civitate, vir, quia humiliavit uxorem proximi sui, et auferes malum de medio tui.

Sin autem in agro repererit vir puellam, quae desponsata est, et apprehendens concubuerit cum ea, ipse morietur solus. Puella nihil patietur, nec est rea mortis, quoniam, sicut latro consurgit contra fratrem suum, et occidit animam ejus, ita et puella perpressa est. Sola erat in agro, clamavit, et nullus affuit, qui liberaret eam.

Si invenerit vir puellam virginem, quae non habet sponsum, et apprehendens concubuerit cum illa, et res ad iudicium venerit, dabit, qui dormivit cum ea, patri puellae quinquaginta siclos argenti, et habebit eam uxorem, quia humiliavit illam; non poterit dimittere eam cunctis diebus vitae suae.

C A P U T XXIII.

Non accipiet ullus uxorem patris sui, nec revelabit operimentum ejus. Non intrabit eunuchus excisis testiculis aut fractis ecclesiam domini. Non ingredietur ממזר natus in ecclesiam domini, etiam post decimam generationem.

Ammonites et Moabites etiam post decimam generationem non intrabunt ecclesiam domini in aeternum, quia noluerunt vobis occurrere cum pane et aqua in via, quando egressi estis de Aegypto, et quia conduxerunt contra te Bileam, filium Beor, de Mesopotamia Syriae, ut malediceret tibi, et noluit dominus Deus tuus audire Bileam, vertitque maledictionem ejus in benedictionem tuam, eo quod diligeret te. Non facies cum eis pacem, nec quaeras eis bona cunctis diebus vitae tuae in sempiternum.

Non abominaberis Edomaeum, quia frater tuus est, nec Aegyptium, quia advena fuisti in terra ejus. Qui nati fuerint ex eis tertia generatione, intrabunt in ecclesiam domini.

Quando egressus fueris adversus hostes tuos in pugnam, custodies te ab omni re mala.

Si fuerit inter vos homo, qui non sit mundus, eo quod ei acciderit aliquid in nocte, egredietur extra castra, et non revertetur, priusquam ad vesperam lavetur aqua, et post solis occasum regredietur in castra.

Habebis locum extra castra, ad quem egrediaris ad requisita naturae gerens clavum in pala tua. Cumque sederis, fodies, et egesta humo operies. Dominus enim Deus tuus ambulat in medio castrorum tuorum, ut eruat te et tradat tibi inimicos tuos, ut sint castra tua sancta, et nihil appareat in eis foeditatis, ne derelinquat te.

Non trades servum domino suo, qui ad te confugerit, sed habitabit tecum in loco, qui ei placuerit, et in una urbium tuarum requiescet. Ne deglubes eum.

Non erit meretrix de filiabus Israel, nec scortator de filiis Israel.

Non offeres mercedem meretricis nec pretium canis in domo domini Dei tui, quidquid illud est, quod voveris, quia abominatio est utrumque apud dominum Deum tuam.

Non foenerabis fratri tuo ad usuram pecuniam nec fruges nec quamlibet aliam rem, sed alieno. Fratri autem tuo non foenerabis, ut benedicat tibi dominus Deus tuus in omni opere tuo in terra, ad quam ingredieris possidendam.

Cum votum voveris domino Deo tuo, non tardabis reddere, quia requiret illud dominus Deus tuus, et reputabitur tibi in peccatum. Si nolueris polliceri, absque peccato eris. Quod autem semel egressum est de labiis tuis, observabis et facies, sicut vovisti domino Deo tuo, et spontaneae et ore tuo locutus es.

Ingressus vineam proximi tui comede uvas, quantum tibi placuerit, foras autem ne efferas tecum. Si intraveris segetem amici tui, franges spicas et manu conteres, falce autem non metes.

C A P U T XXIV.

Si aliquis acceperit uxorem, et habuerit eam, et non invenerit gratiam ante oculos ejus propter aliquam foeditatem, scribet libellum repudii, et dabit in manu illius, et dimittet eam de domo sua. Cumque egressa alterum maritum duxerit, et ille quoque oderit eam, dederitque ei libellum repudii, et dimiserit de domo

sua, vel certe mortuus fuerit, non poterit prior maritus recipere eam in uxorem, quia polluta est et abominabilis facta coram domino, ne peccare facias terram tuam, quam dominus Deus tuus tradiderit tibi possidendam.

Cum acceperit aliquis nuper uxorem, non procedet ad bellum, nec ei quippiam necessitatis injungetur publice, sed vacabit absque culpa domui suae, ut uno anno laetetur cum uxore sua.

Non accipies loco pignoris inferiorem et superiorem molam, quia animam suam opposuit tibi.

Si deprehensus fuerit aliquis furans fratrem suum de filiis Israel, et locaverit aut vendiderit eum, interficietur fur ille, et auferes malum de medio tui.

Observa diligenter, ne incurras plagam leprae, sed facias, quaecunque docuerint te sacerdotes Levitici generis, juxta id, quod praecepi eis. Mementote, quae fecerit dominus Deus vester Miriam in via, cum egrederemini de Aegypto.

Cum repetes a proximo tuo rem aliquam, quam debet tibi, non ingredieris domum ejus, ut pignus auferas, sed stabis foris, et ille tibi proferet, quod habuerit. Si autem pauper est, non pernoctabit apud te pignus, sed statim reddes ei ante solis occasum, ut dormiens in vestimento suo benedicat tibi, et habeas justitiam coram domino Deo tuo.

Non negabis mercedem indigentis et pauperis fratris tui sive advenae, qui tecum moratur in terra et intra portas tuas est, sed eadem die reddes ei pretium laboris sui ante solis occasum, quia pauper est et ex eo sustentat animam suam, ne clamet contra te ad dominum, et reputetur tibi in peccatum.

Non occidentur patres pro filiis, nec filii pro patribus, sed unusquisque pro peccato suo morietur. Non pervertes iudicium advenae et pupilli, nec auferes pignoris loco viduae vestimentum. Memento, quod servieris in Aegypto, et eruerit te dominus Deus tuus inde. Idcirco praecipio tibi, ut facias hanc rem.

Quando messueris segetem in agro tuo et oblitus manipulum reliqueris, non reverteris, ut tollas illum, sed advenam et pupillum et viduam auferre patieris, ut benedicat tibi dominus Deus tuus in omni opere manuum tuarum. Si fruges collegeris olivarum, quidquid remanserit in arboribus, non reverteris, ut colligas, sed relinques advenae, pupillo ac viduae. Si vindemiaveris vineam tuam, non colliges remanentes racemos, sed cedent in usus advenae, pupilli ac viduae. Memento, quod et tu servieris in Aegypto, et idcirco praecipio tibi, ut facias hanc rem.

C A P U T XXV.

¶ fuerit causa inter aliquos, et interpellaverint iudices, quem justum esse perspexerint, illi iustitiae palmam dabunt, quem impium, condemnabunt impietatis. Si autem eum, qui peccavit, dignum viderint plagis, prosternent, et coram se faciant verberari. Pro mensura peccati erit et plagarum modus, ita duntaxat, ut quadragenarium numerum non excedant, ne foede laceratus ante oculos tuos abeat frater tuus.

Non ligabis os bovis terentis in area fruges tuas.

Quando habitaverint fratres simul, et unus ex eis absque liberis mortuus fuerit, uxor defuncti non nubet foras alteri, sed accipiet eam frater ejus, et suscitabit semen fratris sui, et primogenitum ex ea filium nomine illius appellabit, ut non deleatur nomen ejus ex Israel.

Si autem noluerit accipere uxorem fratris sui, perget mulier ad portam civitatis et interpellabit seniores, dicetque: Non vult frater viri mei suscitare semen fratris sui in Israel, nec me in conjugium sumere, statimque accersiri eum facient, et interrogabunt. Si responderit: Nolo eam uxorem accipere, accedet mulier ad eum coram senioribus, et tollet calciamentum de pede ejus, spuetque in faciem ejus, et dicet: Sic fiet homini, qui non aedificat domum fratris sui. Et vocabitur nomen illius in Israel domus discalciati.

Si habuerint inter se jurgium viri duo, et unus contra alterum rixari coeperit, volensque uxor alterius eruere virum suum de manu fortioris, miseritque manum et apprehenderit verenda ejus, abscondes manum illius, ne flecteris super eam ulla misericordia.

Non habebis in sacculo diversa pondera, majus et minus, nec erit in domo tua modius major et minor. Pondus habebis justum et verum, et modius justus et verus erit tibi, ut multo vivas tempore super terram, quam dominus Deus tuus dederit tibi. Abominatur enim dominus eum, qui facit haec, et omnem, qui facit iniquitatem.

Memento, quae fecerit tibi Amalek in via, quando egrediebaris ex Aegypto, quomodo occurrerit tibi, et extremos agminis tui, qui lassi residebant, ceciderit,

quando tu eras fame et labore confectus, et non timuerit Deum. Cum ergo dominus Deus tuus dederit tibi requiem, et subjecerit cunctas per circuitum nationes in terra, quam tibi pollicitus est, delebis nomen ejus sub coelo. Cave, ne obliviscaris.

C A P U T XXVI.

Cumque intraveris terram, quam dominus Deus tuus tibi daturus est possidendam, et obtinueris eam, atque habitaveris in illa, tolles de cunctis frugibus tuis primitias, et pones in cartallo, pergesque ad locum, quem dominus Deus tuus elegerit, ut ibi habitet nomen ejus, accedesque ad sacerdotem, qui fuerit in diebus illis, et dices ad eum: Profiteor hodie domino Deo tuo, quod ingressus sum in terram, pro qua juravit dominus patribus nostris, ut daret eam nobis.

Suscipiens autem sacerdos cartallum de manu tua ponet ante altare domini Dei tui, et loqueris in conspectu domini Dei tui: Syrus persequabatur patrem meum, qui descendit in Aegyptum, et ibi peregrinatus est in paucissimo numero, crevitque in gentem magnam ac robustam, et infinitae multitudinis, afflixeruntque nos Aegyptii, et humiliaverunt imponentes nobis duram servitutem, et clamavimus ad dominum, Deum patrum nostrorum, qui exaudivit nos et respexit humilitatem nostram et laborem atque afflictionem, et eduxit nos de Aegypto manu forti et brachio extento ingenti pavore, signis atque portentis, et introduxit

ad locum istum, et tradidit nobis terram lacte et melle manantem. Et idcirco nunc offero primitias frugum terrae, quam dominus Deus dedit mihi. Et dimittes eas in conspectu domini Dei tui, et adorato domino Deo tuo laetaberis in omnibus bonis, quae dominus Deus tuus dederit tibi et domui tuae, tu et Levites, et advena, qui tecum est.

Quando compleveris decimam cunctarum frugum tuarum anno tertio (qui est annus decimarum), dabis Levitae et advenae et pupillo et viduae, ut comedant intra portas tuas et saturentur, loquerisque in conspectu domini Dei tui: Attuli, quod sanctificatum est de domo mea, et dedi illud Levitae et advenae et pupillo ac viduae, sicut jussisti mihi. Non prae-terivi nec sum oblitus mandata tua. Non comedi ex eis in luctu meo, nec separavi ea in ulla immunditia, nec expendi ex his quidquam in re funebri. Obedivi voci domini Dei mei, et feci omnia, sicut praecepisti mihi. Respice de sanctuario tuo de coelo, et benedic populo tuo Israel, et terrae, quam dedisti nobis, sicut jurasti patribus nostris terram lacte et melle manantem.

Hodie dominus Deus tuus praecepit tibi, ut facias statuta haec atque jura, ut serves et facias ea toto corde tuo et tota anima tua. Domino promisisti hodie, ut sit tibi Deus, et ambules in viis ejus, ut serves statuta et ceremonias illius et praecepta atque jura, et obedias ejus voci. En dominus promittit tibi hodie, ut sis ei populus peculiaris, sicut locutus est tibi, et serves omnia praecepta illius, et faciet te laude et nomine et gloria excelsiorem cunctis genti-

bus, quas creavit, ut sis populus sanctus domini Dei tui, sicut locutus est.

C A P U T XXVII.

Praecepit autem Mose et seniores Israel populo dicentes: Serva omne praeceptum, quod praecipio vobis hodie, cumque transieritis Jordanem in terram, quam dominus Deus dabit tibi, eriges ingentes lapides, et calce levigabis eos, et scribes in eis omnia verba legis hujus, ut introeas terram, quam dominus Deus tuus dabit tibi, terram lacte et melle manantem, sicut juravit patribus tuis.

Quando ergo transieritis Jordanem, erigite lapides, quos ego hodie praecipio vobis, in monte Ebal, et levigabis eos calce, et aedificabis ibi altare domino Deo tuo de lapidibus, quos ferrum non tetigit, et de saxis informibus et impolitis, et offeres super eo holocausta Deo domino tuo, et immolabis hostias pacificas, comedesque ibi, et laetaberis coram domino Deo tuo. Et scribes super lapides omnia verba legis hujus plane et lucide.

Dixeruntque Moyse et sacerdotes Levitici generis ad totum Israel: Attende et audi Israel, hodie factus es populus domini Dei tui, ut audias vocem ejus, et facias praecepta atque statuta, quae ego praecipio tibi hodie.

Praecepitque Moyses populo suo in die illo, dicens: Hi stabunt ad benedicendum populo super monte Grisim, Jordane transmisso, Simeon, Levi, Juda,

Isaschar, Joseph et Benjamin. Et e regione isti stabunt ad maledicendum in monte Ebal, Ruben, Gad, Asser, Sebulon, Dan et Naphthali. Et pronuntiabunt Levitae, dicentque ad omnes viros Israel excelsa voce :

Maledictus homo, qui facit sculptile et conflatile, abominationem domini, opus manuum artificum, ponitque illud in abscondito, et respondebit omnis populus, et dicet: Amen.

Maledictus, qui maledicit patrem suum et matrem, et dicet omnis populus: Amen.

Maledictus, qui transfert terminos proximi sui, et dicet omnis populus: Amen.

Maledictus, qui errare facit caecum in itinere, et dicet omnis populus: Amen.

Maledictus, qui pervertit jus advenae, pupilli et viduae, et dicet omnis populus: Amen.

Maledictus, qui cubat cum uxore patris sui, et revelat operimentum patris sui, et dicet omnis populus: Amen.

Maledictus, qui cubat cum ullo jumento, et dicet omnis populus: Amen.

Maledictus, qui cubat cum sorore sua, filia patris sui vel matris suae, et dicet omnis populus: Amen.

Maledictus, qui cubat cum socru sua, et dicet omnis populus: Amen.

Maledictus, qui clam percusserit proximum suum, et dicet omnis populus: Amen.

Maledictus, qui accipit munera, ut percutiat animam sanguinis innocentis, et dicet omnis populus: Amen.

Maledictus, qui non confirmat verba legis hujus, ut faciat ea, et dicet omnis populus: Amen.

CAPUT XXVIII.

Si autem audieris vocem domini Dei tui, ut serves et facias omnia praecepta ejus, quae ego praecipio tibi hodie, faciet te dominus Deus tuus excelsoiorem cunctis gentibus, quae versantur in terra, venientque super te universae benedictiones istae, et apprehendent te, quod vocem domini Dei tui audieris. Benedictus eris in civitate, et benedictus in agro. Benedictus fructus ventris tui, et fructus terrae tuae, fructusque jumentorum tuorum, greges armentorum tuorum, et caulae ovium tuarum. Benedicta sporta tua, et benedictae reliquiae tuae. Benedictus eris ingrediens et egrediens.

Dabit dominus inimicos tuos, qui consurgent adversum te, corruentes in conspectu tuo. Per viam unam venient contra te, et per septem fugient a facie tua. Praecipiet dominus benedictionem super cellaria tua et super omnia opera manuum tuarum, benedicetque tibi in terra, quam dominus Deus tuus dabit tibi.

Suscitabit te dominus sibi in populum sanctum, sicut juravit tibi, eo quod servas praecepta domini Dei tui, et ambulaveris in viis ejus, videbuntque omnes terrarum populi, quod nomine domini nominatus sis, et timebunt te. Abundare te faciet dominus omnibus bonis, fructu uteri tui, et fructu jumentorum tuorum, fructu terrae tuae, quam juravit dominus patribus tuis, ut daret tibi.

Aperiet dominus thesaurum suum optimum, coelum, ut tribuat pluviam terrae tuae in tempore suo, et ut benedicat cunctis operibus manuum tuarum. Et foenerabis gentibus multis et ipse a nullo foenus ac-

cipies. Constituet te dominus Deus tuus in caput, et non in caudam, et eris semper supra et non subter, eo quod audieris praecepta domini Dei tui, quae ego praecipio tibi hodie, et servaveris et feceris, ac non declinaveris ab ullis verbis, nec ad dexteram nec ad sinistram, ut sequereris Deos alienos, neque colueris eos.

Quodsi audire nolueris vocem domini Dei tui, ut serves et facias omnia praecepta ejus et statuta, quae ego praecipio tibi hodie, venient super te omnes maledictiones istae, et apprehendent te. Maledictus eris in civitate, maledictus in agro, maledicta sporta tua, et maledictae reliquiae tuae, maledictus fructus ventris tui et fructus terrae tuae, armenta bouum tuorum, et greges ovium tuarum, maledictus eris ingrediens, et maledictus egrediens.

Mittet dominus super te corrosionem, penuriam et increpationem in omnia opera tua, quae tu facies, donec deleat te et perdat velociter propter studia tua pessima, in quibus reliquisti me. Adhaerere faciet tibi dominus pestilentiam, donec consumat te de terra, ad quam ingredieris possidendam. Percutiet te dominus tumore, feбри, ardore, uredine, aestu, siccitate, pallore, et persequetur, donec perdat te.

Coelum, quod supra caput tuum est, aeneum erit, et terra sub te erit ferrea. Dabit dominus imbrem terrae tuae pulverem, et de coelo descendet super te cinis, donec deleat te. Tradet te dominus corruentem ante hostes tuos. Per unam viam egredieris contra eos, et per septem fugies, et dispergeris per omnia regna terrae, eritque cadaver tuum in escam

cunctis volatilibus coeli et bestiis terrae, et non erit, qui abigat.

Percutiet te dominus ulcere Aegypti, et ficubus, scabie quoque et prurigine, ita ut curari nequeas. Percutiet te dominus amentia et caecitate ac furore mentis, ut palpes in meridie, sicut palpare solet caecus in tenebris, et non prosperabitur via tua.

Omni tempore calumniam sustinebis, et opprimeris violentia, nec habebis, qui liberet te. Uxorem accipies, et alius dormiet cum ea. Domum aedificabis, et non habitabis in ea. Plantabis vineam, et non vindemiabis eam. Bos tuus immolabitur coram te, et non comedes ex eo. Asinus tuus rapietur in conspectu tuo, et non reddetur tibi. Oves tuae dabuntur inimicis tuis, et non erit, qui te liberet.

Filii tui et filiae tuae tradentur alteri populo videntibus oculis tuis et deficientibus ad conspectum eorum omni die, et non erit fortitudo in manu tua. Fructus terrae tuae et omnes labores tuos comedet populus, quem ignoras, et eris semper calumniam sustinens, et oppressus cunctis diebus, et amens a visione, quam videbunt oculi tui.

Percutiet te dominus ulcere pessimo in genibus et in suris, sanarique non poteris *), a planta pedis usque ad verticem tuum.

Ducetque dominus te et regem tuum, quem constitues super te, ad gentem, quam ignoras, tu et patres tui, et servies ibi Diis aliis, ligno et lapidi, et eris desolatus in proverbium ac fabulam omnibus populis, ad quos te duxerit dominus.

*) In edit. princ. possis.

Sementem multam jacies in terram, et modicum congregabis, quia locustae devorabunt omnia. Vineam plantabis et coles, et vinum non bibes, nec colliges ex ea quippiam, quoniam vastabitur vermibus. Olivas habebis in omnibus terminis tuis, et non ungeris oleo, quia evelletur oliva tua. Filios generabis et filias, et non frueris eis, quoniam ducentur in captivitatem. Omnes arbores tuas et fruges terrae tuae rubigo consumet.

Advena, qui tecum versatur in terra, adscendet super te, eritque sublimior, tu autem descendes et eris inferior. Ipse foenerabit tibi, et tu non foenerabis ei. Ipse erit in caput, et tu eris in caudam.

Et venient super te omnes maledictiones istae, et persequentes apprehendent te, donec delearis, eo quod non audieris vocem domini Dei tui, nec servaveris praecepta ejus et statuta, quae praecepit tibi. Et erunt in te signa atque prodigia, et in semine tuo usque in sempiternum, eo quod non servieris domino Deo tuo in gaudio cordisque laetitia, in rerum omnium abundantia. Inimico tuo, quem immittet tibi dominus, servies in fame, in siti et nuditate et in omni penuria, et ponet jugum ferreum super cervicem tuam, donec te debeat.

Adducet dominus super te gentem de longinquo et de extremis terrae finibus in similitudinem aquilae volantis, cujus linguam intelligere non possis, gentem prae fractam, quae non deferat seni nec misereatur parvuli, et devoret fructum jumentorum tuorum ac fruges terrae tuae, donec debeat te, et nihil relinquat tibi, triticum, vinum et oleum, armenta boum et greges ovium, donec te disperdat, et angustabit te in

cunctis urbibus tuis, et dejiciet muros tuos altos et munitos, in quibus habebas fiduciam, in omni terra tua. Obsideberis intra portas tuas in omni terra tua, quam dabit tibi dominus Deus tuus.

Et comedes fructum ventris tui et carnem filiorum tuorum et filiarum tuarum, quas dederit tibi dominus Deus tuus, in tribulatione et angustia, qua opprimet te hostis tuus. Homo tener inter vos et delicatus valde invidet fratri suo et uxori, quae cubat in sinu suo et reliquo sibi filio, ne det eis de carnibus filiorum suorum, quas comedit, eo quod nihil aliud habeat in tribulatione et angustia, qua oppriment te inimici tui intra omnes portas tuas.

Tenera mulier et delicata, quae non tentavit pedem ponere super terram prae teneritudine et deliciis, invidet viro suo, qui cubat in sinu ejus, et filio suo et filiae suae, secundinam, quae de medio feminum ejus egressa est, et filios suos, quos genuit. Comedent enim eos clam prae penuria in tribulatione et angustia, qua opprimet te inimicus tuus intra portas tuas.

Nisi servaveris et feceris omnia verba legis hujus, quae praescripta sunt in hoc volumine, et timearis nomen hoc gloriosum et terribile, hoc est, dominum Deum tuum, mirificabit dominus plagas tuas et plagas seminis tui, plagas magnas et perseverantes, infirmitates malas et perseverantes, et convertet super te omnes morbos Aegypti, quos metuis, et adhaerebunt tibi, insuper et quoslibet morbos et plagas, quae non sunt scriptae in volumine legis hujus, inducet dominus super te, donec te deleat, et remanebitis pauci numero, qui prius eratis sicut stellae coeli

prae multitudine, quod non audieris vocem domini Dei tui.

Et sicut ante laetatus est dominus super vos, ut beneficeret vobis et vos multiplicaret, sic laetabitur, ut perdat vos ac deleat, ut auferamini de terra, ad quam ingredieris possidendam. Disperget te dominus in omnes populos, ab uno fine terrae ad alium, ut servias ibi Diis alienis, quos tu ignoras et patres tui, ligno et lapidi.

In gentibus quoque illis non quiesces, neque erit requies vestigio pedis tui. Dabit enim tibi dominus ibi cor pavidum et deficientes oculos et animam consumptam moerore, et erit vita tua pendens ante te. Timebis nocte et die, et non eris certus de vita tua. Mane dices: Quis dabit mihi vesperum? et vespere: Quis mihi dabit mane? propter cordis tui formidinem, qua terreberis, et propter ea, quae tuis videbis oculis.

Reducet te dominus classibus in Aegyptum per viam, de qua dixi tibi, ut eam amplius non videres. Ibi venderis inimicis tuis in servos et ancillas, et non erit, qui emat.

C A P U T XXIX.

Haec sunt verba foederis, quod praecepit dominus Mose, ut feriret cum filiis Israel in terra Moab, praeter illud foedus, quod cum eis pepigit in Horeb. Vocavitque Mose totum Israel, et dixit ad eos: Vos vidistis universa, quae fecit dominus coram vobis in terra Aegypti Pharaoni et omnibus servis ejus uni-

versaеque terrae illius, tentationes magnas, quas viderunt oculi tui, signa illa portentaque ingentia, et non dedit vobis dominus cor intelligens, et oculos videntes, et aures, quae possint audire, usque in praesentem diem.

Duxit vos quadraginta annis per desertum, non sunt attrita vestimenta vestra, nec calciamenta pedum vestrorum vetustate consumpta sunt. Panem non comedistis, vinum et siceram non bibistis, ut sciretis, quod ego sum dominus Deus vester.

Et venistis ad hunc locum, egressusque est Sihon, rex Hesbon, et Og, rex Basan, occurrentes nobis ad pugnam, et percussimus eos, et tulimus terram eorum, ac tradidimus possidendam Rubenitis et Gadditis et dimidiaе tribui Manasse. Servate ergo verba pacti hujus et facite ea, ut prudentes sitis in omnibus, quae facietis.

Vos statis hodie cuncti coram domino Deo vestro, principes vestri et tribus, seniores atque praepositi, quilibet in Israel, parvuli et uxores vestrae et advenae, qui tecum morantur in castris tuis, tam lignorum caesores, quam hi, qui portant aquas, ut transeas in foedere domini Dei tui et jurejurando, quod hodie dominus Deus tuus percutit tecum, ut suscitet te sibi in populum, et ipse sit dominus Deus tuus, sicut locutus est tibi, et sicut juravit patribus tuis, Abraham, Isaac et Jacob.

Nec vobis solis ego hoc foedus ferio, et jusjurandum confirmo, sed cunctis praesentibus et absentibus. Vos enim nostis, quomodo habitaverimus in terra Aegypti, et quomodo transierimus per medium nationum, quas transeuntes vidistis abominationes et

idola eorum, lignum et lapidem, argentum et aurum, quae apud eos erant.

Ne forte sit inter vos vir aut mulier, familia aut tribus, cujus cor aversum est hodie a domino Deo vestro, ut vadat et serviat Diis illarum gentium, et fiat inter vos radix germinans fel et absinthium, atque si etiam audierit verba juramenti hujus, benedicat tamen sibi in corde suo dicens: Pax erit mihi, ambulabo in sensu cordis mei, et pereat ebria cum sitiente.

Huic non volet esse propitius dominus, sed tunc quam maxime furor ejus fumabit, et zelus contra hominem illum, ut sedeant super eum omnia maledicta, quae scripta sunt in hoc volumine, et delebit dominus nomen ejus sub coelo, et separabit eum ad malum ex omnibus tribubus Israel, juxta omnes maledictiones foederis, quae in libro legis hujus scriptae sunt.

Dicetque sequens generatio et filii, qui surgent post vos, et alieni, qui de longe venerint, videntes plagas terrae illius et infirmitates, quibus eam afflixerit dominus, sulphure et salsugine comburens omnem terram ejus, ita ut ultra non seratur, nec ulla herba germinet, ad exemplum subversionis Sodomae et Gomorrae et Adamae et Zeboim, quas subvertit dominus in ira et in furore suo; et dicent omnes gentes: Quare sic fecit dominus terrae huic? Quae est haec ira furoris ejus immensa? Et respondebunt: Quia dereliquerunt pactum domini, Dei patrum illorum, quod pepigit cum eis, quando eduxit eos de terra Aegypti, et abierunt et servierunt Diis alienis, et adoraverunt eos, quos nesciebant,

et quibus non fuerunt attributi. Idcirco iratus est furor domini contra terram istam, ut induceret super eam omnia maledicta, quae in hoc volumine scripta sunt, et ejecit eos de terra sua in ira et in furore et in indignatione maxima, jecitque in terram alienam, sicut hodie comprobatur.

Mysteria domini Dei nostri revelata sunt nobis et filiis nostris usque in sempiternum, ut faciamus universa verba legis hujus.

C A P U T XXX.

Cum ergo venerint super te omnes sermones isti, benedictio sive maledictio, quos proposui coram te, et redieris ad cor tuum in universis gentibus, in quas disperserit te dominus Deus tuus, et reversus fueris ad eum, et obedieris voci ejus, sicut ego hodie prae-cipio tibi, tu et filii tui, toto corde tuo et tota anima tua, reducet te dominus Deus tuus de captivitate tua ac miserebitur tui, et rursum congregabit te de cunctis populis, in quos te ante dispersit.

Si ad fines coeli fueris ejectus, inde te congregabit dominus Deus tuus, et assumet atque introducet in terram, quam possederunt patres tui, et possidebis eam, et benefaciet tibi, et majoris numeri te esse faciet, quam fuerunt patres tui. Circumcidet dominus Deus tuus cor tuum et cor seminis tui, ut diligas dominum Deum tuum toto corde tuo et tota anima tua, ut possis vivere. Omnes autem maledictiones

has convertet super inimicos tuos et eos, qui oderunt te et persequuntur.

Tu autem reverteris et audies vocem domini, faciesque universa praecepta, quae ego praecipio tibi hodie, et abundare te faciet dominus Deus tuus in cunctis operibus manuum tuarum, fructu ventris tui, fructu jumentorum tuorum, fructu terrae tuae, ut bene tibi sit. Revertetur enim dominus, ut gaudeat super te ad benefaciendum, sicut gavisus est in patribus tuis, quod audieris vocem domini Dei tui, et servaveris praecepta ejus et statuta, quae in hac lege conscripta sunt, et reversus sis ad dominum Deum tuum toto corde tuo et tota anima tua, quia praeceptum hoc, quod ego praecipio tibi hodie, non supra te est, neque procul positum, nec in coelo situm, ut possis dicere: Quis valet ad coelum adscendere, ut deferat illud ad nos, ut audiamus atque faciamus? neque trans mare positum, ut possis dicere: Quis poterit mare transfretare, et illud ad nos usque deferre, ut audiamus ipsum et faciamus? sed prope te est verbum valde, in ore tuo et in corde tuo, ut facias illud.

Considera, quod hodie proposuerim in conspectu tuo vitam et bonum, mortem et malum, dum praecipio tibi hodie, ut diligas dominum Deum tuum et ambules in viis ejus, et serves praecepta illius et statuta atque jura, et vivas atque multipliceris, benedicatque tibi dominus Deus tuus in terra, ad quam ingredieris possidendam.

Si autem aversum fuerit cor tuum, et audire nolueris, atque errore deceptus adoraveris Deos alienos et servieris eis, praedico tibi hodie, quod pereas, et

parvo tempore moreris in terra, ad quam Jordane transmisso ingredieris possidendam.

Testes invoco hodie contra vos coelum et terram, quod proposuerim vobis vitam et mortem, benedictionem et maledictionem. Elige ergo vitam, ut et tu vivas et semen tuum, et diligas dominum Deum tuum, atque obedias voci ejus, et illi adhaereas. Haec est enim vita tua et longitudo dierum tuorum, ut habites in terra, pro qua juravit dominus patribus tuis, Abraham, Isaac et Jacob, ut daret eam illis.

C A P U T XXXI.

Abiit quoque Mose, et locutus est omnia verba haec ad universum Israel, et dixit ad eos: Centum viginti annorum sum hodie, non possum ultra egredi et ingredi, praesertim cum et dominus dixerit mihi: Non transibis Jordanem istum. Dominus ergo Deus tuus transibit ante te, ipse delebit gentes has coram te, et possidebis eas. Et Josua iste transibit ante te, sicut locutus est dominus, facietque dominus eis, sicut fecit Sihon et Og, regibus Amorraeorum, et terrae eorum, delevitque eos.

Cum ergo et hos tradiderit vobis, similiter facietis eis, sicut praecepi vobis. Viriliter agite et confortamini, nolite timere nec paveatis ad conspectum eorum, quia dominus Deus tuus ipse est ductor tuus, et non dimittet nec derelinquet te.

Vocavitque Mose Josua, et dixit ei coram toto

Israel: Confortare et esto robustus. Tu enim introduces populum istum in terram, quam daturum se patribus eorum juravit dominus, et tu eam divides sorte, et dominus, qui ductor est tuus, ipse erit tecum, non dimittet nec derelinquet te. Noli timere, nec paveas.

Scripsit itaque Mose legem hanc, et tradidit eam sacerdotibus, filiis Levii, qui portabant arcam foederis domini, et cunctis senioribus Israel. Praecepitque eis dicens: Post septem annos, in anno remissionis, in solennitate tabernaculorum, convenientibus cunctis ex Israel, ut appareant in conspectu domini Dei tui, in loco, quem elegerit dominus, leges verba legis hujus coram toto Israel, audientibus eis, et in unum omni populo congregato, tam viris quam mulieribus, parvulis et advenis, qui sunt intra portas tuas, ut audientes discant et timeant dominum Deum suum, et servent, ut faciant omnia verba legis hujus, filii quoque eorum, qui nunc ignorant, ut audiant et timeant dominum Deum vestrum cunctis diebus, quibus versantur in terra, ad quam vos Jordane transmissio pergitis obtinendam.

Et ait dominus ad Mosen: Ecce prope sunt dies mortis tuae. Voca Josua, et state in tabernaculo testimonii, ut praecipiam ei. Abierunt ergo Mose et Josua, et steterunt in tabernaculo testimonii, apparuitque dominus in columna nubis, quae stetit in introitu tabernaculi.

Dixitque dominus ad Mosen: Ecce tu dormies cum patribus tuis, et populus iste consurgens fornicabitur post Deos alienos in terra, ad quam ingreditur, et derelinquet me et irritum faciet foedus, quod

pepigi cum eo. Et irascetur furor meus contra eum in die illo, et derelinquam eum, et abscondam faciem meam ab eis, et erit in devorationem, invenient eum multa mala et angustiae, ita ut dicat in illa die: Vere, quia non est Deus mecum, invenerunt me haec mala. Ego autem abscondam faciem meam in die illo propter omnia mala, quae fecit, quia versus est ad Deos alienos.

Nunc itaque scribite vobis canticum illud, et docete filios Israel, et ponite in os eorum, ut sit mihi canticum istud pro testimonio inter filios Israel. Introducam enim eum in terram, pro qua iuravi patribus ejus, lacte et melle manantem. Cumque comederint et saturati crassique fuerint, avertentur ad Deos alienos et servient eis, blasphemabuntque me, et irritum facient pactum meum. Postquam autem invenerint eum mala multa et angustiae, respondebit ei canticum illud pro testimonio, quod nulla delebit oblivio ex ore seminis eorum. Scio enim cogitationes ejus, secundum quas faciunt hodie, antequam introducam eum in terram, pro qua iuravi. Scripsit itaque Mose canticum hoc in die illa, et docuit filios Israel.

Praecepitque Josua, filio Nun, et ait: Confortare et esto robustus. Tu enim introduces filios Israel in terram, pro qua iuravi, et ego ero tecum.

Postquam ergo scripserat Mose verba legis hujus in volumine atque compleverat, praecepit Levitis, qui portabant arcam foederis domini, dicens: Tollite librum legis hujus, et ponite eum in latere arcae foederis domini Dei vestri, ut sit ibi contra te in testimonium. Ego enim novi inobedientiam tuam et duram cervicem. Adhuc hodie vivente me vo-

biscum inobedientes estis domino, quanto magis, cum mortuus fuero.

Congregate ad me omnes seniores per tribus vestras atque praepositos, ut loquar audientibus eis verba ista, et invocem contra eos coelum et terram. Novi enim, quod post mortem meam corrumpemini et declinabitis de via, quam praecepi vobis, et occurrent vobis mala postea, eo quod feceritis malum in conspectu domini, ut irritetis eum per opera manuum vestrarum. Locutus est ergo Mose audiente universo coetu Israel verba carminis hujus, et ad finem usque complevit.

C A P U T XXXII.

Audite coeli, quae loquor, audiat terra eloquia oris mei.

Stillet sicut pluvia doctrina mea, fluat ut ros eloquium meum.

Quasi imber super herbam, et quasi stillae super germina.

Quia nomen domini invocabo, date magnificentiam Deo nostro.

Petrae integra sunt opera, quia et omnes viae ejus judicia.

Deus fidelis et absque iniquitate, justus est et rectus.

Corruperunt se illi, non filii ejus, in vitiis, generatio prava atque perversa.

Haecclae reddis domino popule stulte et insipiens?
Numquid non ipse est pater tuus, qui possidet te, et fecit et paravit te?

Memento dierum antiquorum, attende annos generationum omnium. Interroga patrem tuum, et annuntiabit tibi, senes tuos, et dicent tibi.

Quando dividebat altissimus gentes, quando dispersit filios hominum,

Constituit terminos populorum juxta numerum filiorum Israel,

Quia pars domini populus ejus, Jacob funiculus hereditatis ejus.

Invenit eum in terra deserti, in loco horroris et solitudinis.

Circumduxit eum, et erudit, et custodivit quasi pupillam oculi sui,

Sicut aquila provocans ad volandum pullos suos, et super eos volitans.

Expandit alas suas, et assumsit eum, atque portavit in humeris suis.

Dominus solus dux ejus fuit, et non erat cum eo Deus alienus.

Vexit eum in excelsis terrae, ut comederet fructus agrorum,

Ut sugeret mel de petra, oleumque de saxo durissimo,

Butyrum de armento, et lac de ovibus, cum adipe agnorum et arietum pinguium, et hircos cum pinguedine renum, et triticum, et sanguinem uvae biberet meracissimum.

Incrassatus est dilectus, et recalcitravit, impinguatus, incrassatus, dilatatus es.

Dereliquit Deum, factorem suum, et neglexit Deum salutis suae.

Provocaverunt eum in Diis alienis, et in abominationibus ad iracundiam concitaverunt.

Immolaverunt daemoniis et non Deo, Diis, quos ignorabant, novis, qui recenter venerunt, quos non coluerunt patres vestri.

Petram, qui te genuit, dereliquisti, et oblitus es Dei, formatoris tui.

Vidit dominus, et ad iracundiam concitatus est, quia provocaverunt eum filii sui et filiae.

Et ait: Abscondam faciem meam ab eis, et considerabo novissima eorum, generatio enim perversa est et infideles filii.

Ipsi me provocaverunt in eo, qui non erat Deus, et irritaverunt in vanitatibus suis. Et ego provocabo eos in eo, qui non est populus, et in gente stulta irritabo illos.

Ignis succensus est in furore meo, et ardebit usque ad inferni novissima.

Devorabitque terram cum germine suo, et montium fundamenta succendet.

Congregabo super eos mala, et sagittas meas omnes mittam in eos.

Consumentur fame, et depascentur feбри et amara peste. Dentes bestiarum immittam in eos, cum furore serpentum.

Foris vastabit eos gladius, et in cameris pavor, juvenem simul ac virginem, lactentem cum homine sene.

Et dicam: Ubinam sunt? Cessare faciam ex hominibus memoriam eorum.

Nisi iram inimicorum vererer, ne forte superbirent hostes eorum, et dicerent: Manus nostra excelsa, et non dominus fecit haec omnia.

Gens absque consilio est et sine intelligentia.

Utinam saperent, et prudentes essent in hoc, ac intelligerent futura sua.

Quomodo fiat, ut persequatur unus mille, et duo fugent decem millia. Nonne ideo, quia petra eorum vendidit eos, et dominus tradidit illos?

Non enim est petra noster ut petra eorum, hujus rei et ipsi inimici nostri sunt iudices.

Vitis Sodomae vitis eorum et de agris Gomorrae, uva eorum uva fellis, et botrus amarissimus.

Venenum draconum vinum eorum, et fel aspidum crudele.

Nonne haec condita sunt apud me, et signata in thesauris meis?

Mea est ultio, et ego retribuam. Tempore suo labetur pes eorum. Juxta est dies perditionis, et adesse festinant futura eis.

Judicabit dominus populum suum, et servis suis miserebitur. Videbit, quod infirmata sit manus, et clausi residuique consumti sint.

Et dicetur: Ubi sunt Dii eorum? Petra, in qua habebant fiduciam?

De quorum sacrificiis comedebant adipēs, et bibebant vinum libaminum, surgant et opitulentur vobis, et vos protegant.

Videtis ergo, quod ego sim ego, et non sit alius Deus praeter me.

Ego occido et ego vivere facio, ego percutio et ego sano, et non est, qui de manu mea possit eruere.

Levabo enim ad coelum manum meam, et dicam: Vivo ego in aeternum.

Si acuero ut fulgur gladium meum, et arripuerit iudicium manus mea, reddam ultionem hostibus meis, et his, qui oderunt me, retribuam.

Inebriabo sagittas meas sanguine, et gladius meus devorabit carnes, prae cruore occisorum et captivitate, et prae denudato capite inimicorum.

Exsultate gentes cum populo ejus, quia sanguinem servorum suorum ulciscetur, et vindictam retribuet in hostes eorum, et propitius erit terrae populi sui.

Venit ergo Mose, et locutus est omnia verba cantici hujus in auribus populi, ipse et Josua filius Nun. Complevitque omnes sermones istos loquens ad universum Israel, et dixit ad eos: Ponite corda vestra ad omnia verba, quae ego testificor vobis hodie, ut praecipiat is ea filiis vestris, servare et facere omnia verba legis hujus, quia non incassum praecepta sunt vobis, sed ut singuli in eis viverent, quae facientes longo tempore perseveretis in terra, ad quam Jordane transmisso ingredimini possidendam.

Locutusque est dominus ad Mosen in eadem die, dicens: Adscende in montem istum Abarim, in montem Nebo, qui est in terra Moab contra Jeriho, et vide terram Canaan, quam ego tradam filiis Israel obtinendam, et morere in monte, in quem adscenderis, et colligeris ad populum tuum, sicut mortuus est Aaron, frater tuus, in monte Hor, et collectus est ad populum suum, quia praevaricati estis contra me in medio filiorum Israel ad aquas contradictionis in Kades deserti Zin, et non sanctificastis me inter filios

Israel. Econtra videbis terram, et non ingredieris in eam, quam ego dabo filiis Israel.

C A P U T XXXIII.

Haec est benedictio, qua benedixit Mose vir Dei filios Israel ante mortem suam, et ait: Dominus de Sinai venit, et de Seir ortus est nobis. Apparuit de monte Paran, et tu cum sanctorum millibus. A dextera ejus ignea lex pro eis. Quam dilexit populus! Omnes sancti ejus in manu tua sunt, et ipsi jungent se ad pedes tuos, ut tollant de verbis tuis. Legem praecepit nobis Mose, hereditati ecclesiae Jacob, et erat in plenitudine regis collectis principibus populi cum tribubus Israel.

Vivat Ruben et non moriatur, et sit parvus in numero.

Haec est Judae benedictio: Audi domine vocem Judae, et ad populum suum introduc eum. Manus ejus multiplicentur pro eo, et sit illi adjutorium de adversariis ejus.

Levi quoque ait: Integritas tua et lux tua sit secundum virum sanctum tuum, quem tentasti in Massa, et contendisti cum eo ad aquas contradictionis. Qui dixit patri suo et matri suae: Nescio vos, et fratribus suis: Ignoro illos, et nescierunt filios suos, hi servaverunt eloquium tuum, et pactum tuum custodierunt. Hi docebunt Jacob judicia tua, et Israel legem tuam. Hi ponent thymiama coram naribus tuis,

et holocausta super altare tuum. Benedic domine facultati ejus, et opera manuum illius placeant tibi. Percutite dorsa eorum, qui insurgunt in eum, et qui oderunt eum, fac ne erigantur.

Et Benjamin ait: Amantissimus domini habitabit confidenter in eo, tota die tuebitur eum, et inter humeros illius habitabit.

Joseph quoque ait: Terra ejus habeat benedictionem domini, in fructibus de coelo et rore atque abysso deorsum jacente, in fructibus proventus de sole ac luna, de vertice montium praecipue, in fructibus collium perpetuo, et in fructibus de terra et de plenitudine ejus. Beneplacitum illius, qui morabatur in rubro, veniat super caput Joseph et super verticem Nazaraei inter fratres suos, quasi primogeniti tauri decor ejus, cornua rhinocerotis cornua illius. In ipsis ventilabit gentes usque ad terminos terrae. Haec sunt millia Ephraim, et haec millia Manasse.

Et Sebulon ait: Laetare Sebulon in exitu tuo, et Isaschar in tabernaculis tuis. Populos vocabunt ad montem, ibi sacrificabunt sacrificia justitiae. Qui inundationem maris sugent, et thesauros absconditos in arena.

Et Gad ait: Benedictus in latitudine Gad. Quasi leo morabitur, rapuitque brachium et verticem, et vidit principium suum, quod ibi pars doctoris esset reposita, et venit cum principibus populi, et fecit justitias domini, et iudicium suum cum Israel.

Dan quoque ait: Dan catulus leonis, fluet de Basan.

Et Naphthali dixit: Naphthali abundantia perfruetur, et plenus erit benedictionibus domini, mare et meridiem possidebit.

Asser quoque ait: Benedictus filiis Asser, sit placens fratribus suis, et intingat in oleo pedem suum. Ferrum et aes sit calciamentum ejus, sicut dies juventutis tuae, ita sit et senectus tua.

Non est Deus alius, ut Deus rectissimi, adscensor coeli auxiliator tuus. Magnificencia ejus in nubi-
bus, ibi est habitaculum ejus ab ante et subter bra-
chia in mundo. Ejiciet a facie tua inimicum, dicet-
que: Conterere, habitabitque Israel confidenter et solus,
oculus Jacob in terra frumenti et vini, coelumque
ejus stillabit rore. Beatus tu Israel. Quis similis tui
popule, qui salvaris in domino? qui est scutum auxi-
lii tui, et gladius gloriae tuae. Lassabuntur inimici
tui, et tu eorum excelsa calcabis.

C A P U T XXXIV.

Adscendit ergo Mose de campestribus Moab su-
per montem Nebo in verticem Pisga contra Jeriho,
ostenditque ei dominus omnem terram Gilead usque
Dan, et universam Naphthali, terramque Ephraim et
Manasse, et omnem terram Juda usque ad mare no-
vissimum, et australem partem et latitudinem campi
Jeriho, civitatis palmarum, usque Zoar. Dixitque do-
minus ad eum: Haec est terra, pro qua juravi Abra-
ham, Isaac et Jacob, dicens: Semini tuo dabo eam.
Vidisti eam oculis tuis, et non transibis ad illam.

Mortuusque est ibi Mose, servus domini, in terra
Moab jubente domino, et sepelivit eum in valle ter-

rae Moab contra domum Peor. Et non cognovit quisquam sepulchrum ejus usque in praesentem diem.

Mose centum et viginti annorum erat, quando mortuus est. Non caligavit oculus ejus, nec vigorem genarum amiserat. Fleveruntque eum filii Israel in campestribus Moab triginta diebus, et completi sunt dies planctus lugentium Mosen.

Josua vero, filius Nun, repletus est spiritu sapientiae, quia Mose posuit super eum manus suas. Et obedierunt ei filii Israel, feceruntque, sicut praeceperat dominus Mosi. Et non surrexit propheta ultra in Israel sicut Mose, quem nosset dominus facie ad faciem, ad omnia signa atque portenta, ad quae facienda eum dominus misit in terra Aegypti Pharaoni et omnibus servis ejus universaeque terrae illius, et cunctam manum robustam magnasque visiones, quae fecit Mose coram universo Israel.

ANNOTATIONES

M. LUTHERI

IN

DEUTERONOMION MOSI.

Deuteronomios, id est, secundaria lex, liber iste vocatur. Sic enim et ipsemet Mose appellat Deutero. 17., ubi praecipit ei, qui futurus esset rex Israel, ut a Levitis accepta hac secundaria lege omnibus diebus in ea legeret, et Deutero. 31. praecipit, ut singulis septem annis, quando remissio celebrabatur, coram toto Israel legeretur in festo tabernaculorum in loco, quem elegisset dominus.

Vocatur autem secundaria, non quod alia sit quam ea, quae in monte Sinai data est, sed quod denuo repetita sit novo pacto per ministerium Mosi coram iis, qui priorem in monte Sinai non audierant, siquidem illi, qui ab ipso domino eam audierant, omnes in deserto perierant.

Est igitur liber iste compendium Mose et summa totius legis et sapientiae populi Israel, in quo praetermissis illis, quae ad Levitas et sacerdotes pertinent tantum ea docentur, quae populo et vulgo scitu sunt necessaria. Atque si proprie ad nostrum usum velis libellum appellare, recte appellaveris explanationem

decalogi plane copiosissimam et luculentissimam, qua cognita nihil desiderare queas, quo ad intelligentiam decem praeceptorum opus sit. Docet enim populum istum juxta decem praecepta bene vivere, tam spiritualiter quam corporaliter, instituitque internum conscientiae regnum, profanam simul rerum politiam, tum externum ceremoniarum modum, plane divina aequitate et sapientia, ut nihil sit in universo genere vitae, quod hic non sit sapientissime et aequissime dispositum.

Haec sunt verba.

Topographia haec est. Ebraei eadem dictione, trans, utuntur, sive ultra Jordanem sive citra Jordanem velint dicere, ut nonnisi ex loco loquentis et audientis judicare possis, ultrane an citra dicendum sit.

Porro desertum apud eos non sic vocatur, quod nihil ibi sit hominum vel rerum, eum in scripturis multae urbes in deserto sitae describantur, sed quod sit silvestris locus. Campestria recte versum est ex ebraeo עֲרֶבָה, quod proprie significat planitiem, ubi sine silvis et montibus late patent campi, germanice, ein Feld. Ac vide, quod Mose hic campestria Moab facit in deserto, velut opponens campestria deserto, quasi campestria in silvestribus.

Mare rubrum ■ graecis dicitur, sed ebraice mare סִרְיָה, hoc est, caricosum aut juncosum. Falsus vi-

détur Hieronymus transferendo (ubi est auri plurimum), cum nomen proprium loci Desahab esse vero similis sit, quod auri abundantiam sonat. Nam et alias saepe idem vir nomina propria facit appellativa, et econtra, qui lapsus in ebraea lingua facilis est.

Topographiam vero istam, ubi dicit: „Versus mare rubrum inter Paran, Tophel, Laban, Hazeroth et Desahab, undecim dietis ■ monte Horeb usque ad Cades Barnea, per viam montanorum Seir,“ relinquemus incolis locorum, ne frustra laboremus in incertis.

Igitur in anno quadragesimo.

Haec chronographia est. Annus quadragesimus hic est exitus de Aegypto, in undecimo mense, in prima mensis, scilicet in fine vitae Mosi, qui adhuc duobus fere mensibus cum illis erat futurus, in quibus testamentum suum condit, ac illis valefacit.

Observe autem id: „Locutus est ad filios Israel omnia, quae praecepit ei dominus ad illos.“ Nihil nisi mandatum sibi a domino loquitur, hoc enim usque ad taedium in isto libro repetit et inculcat, ut doceat nihil esse in populo Dei dicendum, nisi quod certum sit esse verbum Dei, imo nec hoc satis est certum esse de verbo Dei, sed praecepto Dei cogi oportet quemlibet ad dicendum verbum Dei, ut hic dicit: „Omnia, quae praecepit illi dominus.“ Non ait: Quae suggessit illi dominus, ut frustra sibi impii homines de afflatu Spiritus sancti placeant, dum in suis statutis et consiliis sese non errare divinant. Nam quod hic dicitur: „Coepit Moses explanare legem,“ ipsum quoque eo pertinet, ut nonnisi divinitus mandatum loquatur.

Dominus Deus noster locutus est nobis in monte Horeb: Sufficit etc.

Hic incipit narratio, in qua pulchre repetit et totam historiam in compendium redigit, beneficia et mirabilia Dei, simul et opera hominum impiorum memorans, ut praedicet gloriam et magnificentiam Dei, quo alliciat populum ad fidendum divinae bonitati, et ad metuendum illius iram, experientia doctum, ut sic apti fiant ad suscipiendam legem ejus ex animo. Haec est enim omnium optima praeparatio ad audiendam legem, et ad movendum auditorem, quae fit per evangelicam illam commendationem misericordiae et irae Dei.

Horeb et Sinai idem sunt. Porro Hieronymus hic obscurior est, dum dicit: „Sufficit vobis,“ item: „Revertimini.“ Non enim jubet eos reverti, sed postquam in Sinai ferme toto anno mansissent, in quo legem acceperant, tabernaculum aedificaverant, sacerdotioque et magistratu pro legitima populi administratione institutis, item populo per vexilla et acies ordinato et numerato, omnia in justum ordinem redacta fuerant, jussit eos anno secundo, mense secundo, proficisci, et sic ordinatos et instructos recta via tendere ad terram Canaan, ad quam undecim diebus pertingerent per viam montanorum Seir. Hoc est, quod hic dicit: „Satis fuistis in hoc monte, vertite vos et proficiscimini, ut veniatis ad montana Amorraei.“ Et sic profecti sunt, et mansione vicesima tertia venerunt in Pharan seu Cades, quae et Zin dicitur, ut habes Nume. 10.

Ad montem Amorraei.

Semel hic dictum sit pro rudioribus, montem his et similibus locis, in quibus terras et populos significat, pro montanis accipi, seu potius pro tota terra, in qua varii montes sunt. Hinc saepius legimus: In monte Ephraim, in monte Juda. Sic et hic: Mons Amorraei. Deinde Amorraeus singulare pro plurali seu pro gentili, non pro personali nomine ponitur.

Et dixi ad vos in illo tempore.

Scilicet adhuc in monte Sinai constitutis (de quo dixerat: „Locutus est nobis dominus in monte Horeb“). Dixit autem hoc Exod. 18. suggerente Jethro, antequam legem accepissent. Ideo hic locus narrando sequitur, qui tamen re gesta praecessit priorem.

Observe quaeso hic, quod ante leges de personis et magistratu quaestio est, frustra enim leges feruntur, si desint, qui administrent et exsequantur, simul quod magistratus officium sit, labores, onera et jurgia populi ferre, ut servum, non dominum sese agnoscat, id quod caritas requirit. Qui vero commoda, otium et quietem in magistratu quaerunt, perversi faciunt, ut sibi populus potius serviat, et illius incommodo fruuntur ad suam libidinem.

Negotia dicit assiduam illam occupationem et paratam sollicitudinem pro populo regendo, quibus excluduntur ab otio et quiete.

Pondus dicit patientiam illam egregiam ferendarum infirmitatum et difficilium morum vulgi, qua nisi praeditus sit magistratus, et rigore juris velit omnia exigere, citius perdiderit populum, quam exaltarit.

Scitum est illud proverbium Friderici imperatoris tertii:
Qui nescit dissimulare, nescit imperare.

Jurgia sunt causae, quas populus inter sese habet, quibus componendis et disponendis magistratus necessarius est. Ita nihil e populo ad magistratum redit nisi occupatio, sollicitudo, patientia, molestia et labor, ut recte dixerit ille Bias: Magistratus virum ostendit, imo, ut scriptura habet, Dii appellantur, quod plane divinis virtutibus, longe ultra humanum modum, fulgere eos oporteat, qui infirmum illud et varium corpus vulgi sub Satanae regno in terra hostili feliciter curare debent.

Parenthesin illam (dominus Deus addat etc.) etiam apud nos in usu habent, idque satis pie, ubi dicitur vel de pueris vel jumentis bene habentibus: Deus servet, vel Deus benedicat, scilicet ab antiquis traditum, vel ab hoc exemplo Mosi acceptum, ubi statim, ut populum sicut stellas coeli multiplicatum dixerat, addit: „Deus addat,“ velut fascinum metuens, ut nostrae solent mulierculae suspicari, dum laudantur ab aliquo infantes in faciem.

Date ex vobis viros sapientes.

Bestiae reguntur viribus et arte. Homines regi oportet sapientia et intelligentia, quia ratione viget homo, quae non potest fune aut gladio injecto peti, sed verbo per aurem misso, apprehensa autem ratione per verbum totus homo trahitur et regitur, quocunque velis.

Et hic vides magistratum suffragiis populi debere eligi, quod et ipsum ratio dictat. Ideo et hic populus hac ratione per verbum Mosi captus libens obsequitur

ac laudat Mosen. Nam invito populo obtrudi, periculosum aut perniciosum est. Notos appellat, qui sint cogniti in populo, multo autem magis, qui sint experti et rerum gnari, ut eosdem notos et scientes intelligas. Sapientes sunt, qui divina et humana sapiunt, nempe qui leges et jura ac omnia necessaria pro hominum vita sciunt. Intelligentes ebraice vocantur, qui intenti et acri judicio observantes ceu animo vigilantibus sunt, ut qui de omnibus recte et sane judicent, et epiciam calleant, siquidem multa imponunt sapientibus, nisi et intelligentes sint, et multa fallunt, nisi experti et scientes sint.

Vides itaque divino jure nullam haberi rationem divitum, potentum, nobilium, fortium, amicorum in gerendo magistratu, ut mundus solet, sed sapientum, intelligentium et expertorum, etiamsi sint pauperes, despecti, infirmi etc.

Et sane quaesitum est, an melior sit bonus princeps et imprudens, vel prudens, tamen et malus. Certe utrumque hic Mose requirit, tamen, si utrumque haberi non potest, melior est prudens et non bonus, quam bonus et non prudens, quod bonus prorsus nihil regit, sed solum regatur, nec nisi a pessimis. Prudens etsi noceat bonis, tamen malos simul regit, id quod mundo est magis necessarium et commodum, ut qui est aliud nihil, quam quoddam malorum vulgus. Hanc sententiam et hic Moses probare videtur, dum primo de sapientia disputat principum, deinde de bonitate.

Non agnoscetis personas, item, neque vereamini ullius personam.

Haec est summa et difficillima virtus principum, aequitas scilicet et simplicitas iudicii. Nam pauperes et ignobiles iudicare facile est, sed potentes, divites et amicos posthabito sanguine, honore, timore, favore, lucro damnare sola inspecta causa, hoc virtutis divinae est, nec hoc facit ullus princeps, nisi Spiritu sancto per fidem Dei animatus. Ideo mundus plenus est principibus, sed fidelem quis inveniet? ait Salomo. Quoties ista sententia in prophetis repetitur, ubi arguuntur oppressionis et injustitiae in pauperes, orphanos et viduas.

Quia Dei iudicium est.

Et hic locus est pro magistratu civili fortis, sicut enim vindictam suam esse dicit infra 32., ita et hic iudicium suam ordinationem esse dicit. Hoc autem pro solatio et exhortatione dicitur magistratus, ut sciat sese gerere non suam rem, sed divinam, certi-que sint sese esse ministros Dei et operari opus divinum, esseque in salutis statu, ut eo magis audeant recte et simpliciter iudicare.

Hoc etiam vide, ut ante leges datas constituit iudices, ut commendet nobis epikian. Nam iudices sunt leges vivae seu anima legis. Ideo priores et superiores sunt legibus, sicut et gladio. Itaque quamvis secundum leges iudicare debeant, et per gladium exsequi, tamen in manu habere debent tam legem quam gladium, ne legibus contra leges utantur, sicut stulti illi, qui fixis oculis in legem posthabita circum-

stantia causae solum hoc habent in ore: Sic scriptum est, sic fiat. De hac re alias. ✓

Venistis ad montem Amorraei.

Cades Barnea est vicina terrae Juda versus austrum. Ideo cum jam attigissent fines terrae promissionis, acuit Moses illis animos, et repetitis promissionibus excitat fidem, ut ingrediantur nihil timentes. Verum hic vacillat fides, et superat populum incredulitas, miserabili exemplo, ut hoc merito, cum jam essent in introitu capiendae terrae, retrorsum cogerentur ire, et 38. annis in deserto vagari, donec omnes perirent et nullus intraret, exceptis Josua et Chaleb duobus de tanto numero.

Coepit haec incredulitatis ruina a modico et specioso dubio, dum praetexunt mittendos esse exploratores, qui viam edoceant, nec sese verbo promittentis Dei credunt, qui eos etiam per mare rubrum, ubi impossibilis erat via, duxerat, quasi non possit aut velit eos in terra aperta et pervia deducere. Sic qui in magnis crediderant, in parvis diffidunt Deo, ut scias fidem esse opus non liberi arbitrii, sed gratiae Dei solius.

Est autem et hoc opus Dei mirabile, sicut sunt omnia ejus opera. Nam judaeum populum oportuit cadere, dum jam immineret cervicibus Amorraeorum, ut longanimitas Dei commendaretur, quae gentibus illis jamjam perdendis spatium poenitentiae daret, et converterentur. Sic etiam cum damno et periculo sui proprii populi consulit et gentibus, percutiens illum et parcens istis, ut ostendat sese esse Deum non Judaeorum tantum, sed et gentium, quamvis et

haec benignitas et longanimitas Dei gentibus fiat per illarum caecitatem in laqueum et scandalum, ut induerentur et impenitentiam addant, in thesaurum irae et iusti iudicii Dei.

Nam quis dubitat Amorraeos, cum vidissent hostem retrocadere et in deserto perire, seseque jam tutos et liberos esse, eam induisse persuasionem, quod Deum haberent pro sese pugnantiem contra hostes suos? Et fit eis hoc opus Dei decipula ad praesumendum de suis meritis, et iram Dei longe a sese removendum in alios populos, ut jam sine timore pergant in peccatis suis. Hoc est, quod Psal. ait: „Terribilis in consiliis super filios hominum,“ et videmus hic exemplum utrimque, quid faciat in mundo incredulitas et caecitas hominum.

Numeri 13. scribit Moſen exploratores jussu domini missos esse. Quomodo ergo hic dicit, urgente populo eos esse missos? Sic habet universa scriptura, ut collatis undique locis velit se ipsam interpretari, et se sola magistra intelligi. Estque omnium tutissimus modus scrutandi sensus scripturae, si ex locorum collatione et observatione ad illam contendas. Sic supra dixit Moſe sese dixisse velut proprio consilio: „Date ex vobis viros,“ cum Exod. 18. hoc suggerente Jethro dixerit. Ita hic certum est exploratores esse exigente populi incredulitate missos, et demum ipsorum infirmitati indulſisse et cessasse, ac sic dixisse ad Moſen Nume. 13.: „Mitte etc.“

Vernm peccavit populus hac trepitatione, et consilio humano coeperunt niti, non solo verbo Dei. Ideo tanta ruina secuta est modicum hoc dubium, et ut Paulus dicit, modicum fermentum totam massam

corrupt. Sic Hevam principio paululum dubitantem mox prostravit serpens incredulitate, qua genus humanum perdidit totum. Adeo non est jocus in verbo Dei et fide.

Odit nos dominus.

Ecce quantam ruinam trahit tandem parvulum illud initium dubitandi et fiducia humani consilii. Jam enim in totum obliiti omnium promissionum et mirabilium Dei, solum in sua consilia mersi, dignifaci sunt, qui falsos nuntios et praedicatores audiant, et ut Paulus dicit: „Erroris efficaciam illis mittit, qui non crediderunt veritati.“ Majora illi praedicant et isti credunt, quam res habet, et loco veri verbi Dei mendaciis hominum acquiescunt.

Nunc demum sunt muri in caelum erecti, nunc populus magnus et arduus, nunc enakim ibi, nunc terra absorbet habitantes in ea. Saevit incredulitas amisso verbo Dei, et frustra illis inculcatur per Josua et Chaleb promissio et veritas Dei. Vincit impietas, et mendacium praevalet, veritas prosternitur. Hic fructus est humanae prudentiae et virtutis in rebus Dei.

Denique ad blasphemias veniunt. „Odit nos dominus“ (ajunt). Ea scilicet est gratitudo tot miraculorum illis exhibitorum. Et quis digne queat exemplum hoc pessimum incredulitatis exaggerare? Nota ergo, impietas facit pericula plura et majora, quam sint, verbum autem Dei facit nihili. Contra pietas pericula omnia et maxima habet pro nihilo, et verbum Dei pro virtute Dei, Rom. 1., sicut hic Moses dicit: „Nolite timere etc.“ promittens Dei virtutem et repetens exempla praeterita ad erigendam fidem, fortiter pugnaus verbo Dei, sed nihil efficit.

Nota, si Mosi tot verbis et signis Dei instructo non creditur, sed cogitur impietati cedere totum populum, quid nos miramur, si pauci nobis hodie credant, et totus mundus saeviat incredulitate? Mosi solum duo adhaerent de tanto numero, nec sic tamen desistit, aut officium verbi et ducatus deserit, et frustra praedicat incredulis. Magna est ista historia, et insigne exemplum verbi Dei et humani consilii, in quo videre licet, ut habeat verbi illa omnipotens virtus in mundo.

Cumque dominus audisset, iratus juravit etc.

Ex hoc loco sumtus est versus iste Psal. 94.: „Quibus juravi in ira mea etc.“ et exemplum hujus historiae magnifice tractatur in epist. ad Ebraeos. Sed quid est, quod Mose dicit dominum etiam sibi iratum esse propter populum, cum tamen id meruerit proprio peccato, ut scribitur Nu. 20.? Mystrium quidem hic tangit. Veruntamen juxta historiam sic intelligo, quod Moses occasione regendi tam morosi et increduli vulgi tandem lapsus sit in incredulitatem, et hoc vocat hic iram domini propter illos sibi inflictam.

Hoc tamen iterum nobis in doctrinam et solatium scriptum est, ne desperemus peccantes, quando in hac tentatione non modo multi de populo, absque dubio magni ac sancti viri ceciderunt, sed et ipse insignis vir ac dux maximus populi, Mose, cecidit cum Aarone, fratre sancto, ut metuamus dominum ac diffidamus nobis, cum solius illius virtute sumus, quodcunque sumus.

Vos autem revertimini et abite.

Ista est plaga, ut ab introitu terrae rursum retrocedere cogerentur versus mare rubrum, non quidem in Aegyptum, sed in solitudinem, ut ibi consumerentur paulatim per 38. annos.

Peccavimus domino, adscendemus.

Hic unus locus satis esset ad confutandum liberum arbitrium, ut sciremus nihil valere, nisi quod Deus in nobis operatur, sicut hic dicit: „Non enim sum vobiscum.“ Quid enim hic omittunt, quod possit humanum consilium et virtus? Poenitent, dolent, promti sunt, arma capiunt, adscendunt, et prorsus nihil humani hic deest. Et tamen non solum nihil valet aut efficit, sed prohibetur quoque ac damnatur. Item, nec post poenam et cladem acceptam plorantes et lugentes acceptat, quod tamen absque dubio sine fictione ex totis viribus liberi arbitrii fecerunt. Sed quia praesumserunt de se et suis Deo servire et placere, ac gratiam de congruo aut condigno mereri, et opera a se electa, non a Deo praecepta fecerunt, frustra omnia fecerunt.

Verum et hoc factum est ad indurandos Amorraeos, ut peccatis auctis accelerarent sibi interitum, dum victores evaderent, et Deum sibi favere crederent. Atque vide judicia Dei inscrutabilia, populo suo de propriis viribus praesumentem nihil sinit esse prosperum, sinit eum vinci et caedi, quasi non sit Deus illorum; hostes vero Amorraeos viribus suis fidentes sinit prosperari et vincere, ut scias hoc esse magis metuendum atque evidens signum irae Dei perpetuae, si prosperetur impius in via sua, et vicerit in

his, quae Deus nec praecepit nec operatur, sed proprio consilio et vi gerit, sicut permisit hactenus iis, qui prosperati sunt in dolo traditionum humanarum.

De mysteriis hujus capituli.

Quod alias monui saepe, hic repeto iterumque monebo, ut christianus lector primam operam navet quaerendo sensui illi (ut vocant) literali, qui solus tota est fidei et theologiae christianae substantia, qui in tribulatione et tentatione solus subsistit, et portas inferi cum peccato et morte vincit, atque triumphat in laudem et gloriam Dei. Allegoria vero saepius incerta est, et ad fulciendam fidem infidelis et minime tuta, ut quae saepius pendeat ab humana conjectura et opinione, cui si quis innitatur, baculo Aegypti arundineo innitetur. Proinde cavendi sunt aut libero iudicio legendi Hieronymus, Origenes et similes patres, imo tota illa Alexandrina schola, quam Philo Judaeus teste Eusebio et Hieronymo laudat in hujusmodi allegoriae studio olim floruisse. Nam horum exemplum nimio laudatum ac receptum posteriores scriptores infeliciter imitati quidvis pro libidine sua scriptura fecerunt et docuerunt, donec quidam verba Dei absurdissimis monstris aptaverunt, et ut Hieronymus de suo quoque tempore conqueritur, repugnantem scripturam per incongrua trahunt testimonia, cujus tamen facinoris et ipse reus fuit.

Tales sunt, qui hodie de b. virgine totam fere scripturam exponunt, ubicunque invenerint vocabulum generis foemini, item qui ex castello Marthae aedificant monasteria, et ex fortibus Israel magistros nostros in academiis, et similia innumerabilia portenta,

donec repertus est, qui totam metamorphosin Ovidii ad Christum aptaret, in quo Hieronymus digne stomachatur, epist. ad Paulinum, vocans eos circulatores.

Proinde hic regula Pauli servanda est, ut allegoriae secundo loco habeantur, et pro roboranda et ornanda locupletandaque fidei doctrina aptentur, seu ut 1. Cor. 3. dicit, non fundamentum sint, sed super fundamentum aedificentur; non sicut foenum, lignum, stipula, sed sicut argentum, aurum, gemmae. Quod tunc fit, si juxta praescriptum Ro. 12. prophetia fuerit analogia fidei, scilicet, ut certam praesumas alicubi positam in scripturis sententiam, literalis sensu tractatam, et huic tum demum tuam allegoriam idem sonantem applies, non ut allegoria probet aut fulciat sententiam, sed ut probetur et fulciatur a sententia, ceu aedificium non sustinet fundamentum, sed a fundamento sustinetur.

Ut ergo hic tuto allegorisemus, praevenit nos Paulus 2. Corin. 4., ubi totum Mosen copiosissima allegoria tractat, comparans gloriam vultus ejus gloriae vultus Christi. Quo exemplo feliciter allegoriam texes, faciens e Mose ministerium legis et peccati et mortis, sicut e Christo ministerium evangelii, gratiae et vitae, ut haec ad Romanos 4. 8. et alias pulchre tradit. Porro Moses unicam faciem Paulus dupliciter spectabilem facit, velatam et revelatam. Velatam illis tribuit, qui ministerio legis tantum ad opera et hypocrisis promoventur. Hi nunquam intelligunt vim legis, sed excaecatum manet cor eorum in lectione veteris testamenti, ut Christi gloriam nec cognoscant nec aspirent. Revelatam tribuit iis, qui per legem non

operantur, sed peccatum agnoscunt et occiduntur, ut ad gratiam adspirent.

Topographia itaque et chronographia locum ipsum significat, ubi lex docetur, id est, populum legis, nempe synagogam, ad quod colludunt omnia vocabula, quae hic Mose ponit, scilicet 1. citra Jordanem, hoc est, ubi nondum de lege in gratiam transitum est, necdum palam docetur evangelium. 2. In campis Moab, quia ibi populus est, qui ex patribus sese natum jactat. Moab enim sonat ex patre. „Nos semen Abrahae sumus“ (inquiunt). Et campi Moab sunt ea, quae ex patribus habent, scilicet, nomen, ritus, res, genus, et promissiones futurorum. 3. In deserto, quia sterilis et incultus populus, si ad gratiae revelationem comparetur. 4. Versus mare rubrum, quia horret hic populus crucem et mortificationem veteris hominis, qui in mari illo submersus est. 5. Paran sonat jactantiam gloriationemque, veniens a פָּרָן in ebraeo, hoc enim solet genus hypocritarum. 6. Tophel ruinam sonat, quod ruant de die in diem et pejus habent, sicut christiani de die in diem renovantur. 7. Laban candidum significat, et speciosam pietatis speciem illorum testatur. 8. Hazeroth atria significat, quod justitia legis foris in carne sit, nunquam in sanctuarium spiritus admissa. 9. Desahab auri abundantia est, justitia operum opes mundi devorat. 10. Undecim dies unitate distant a duodecim, quia legis ministerium proximum est apostolico evangelii ministerio, sed tamen deficit ab eo. 11. Via montis Seir via est operariorum legis, quae difficilis, montosa et aspera, atque Seir, id est, hirsuta est, via vero Christi dulcis, facilis et blanda in spiritu gratiae. 12. Occisi

reges Amorraeorum citra Jordanem significant per legis Dei ministerium humana quidem studia damnari externe, et de sola Dei lege gloriari, sed tamen nec ipsam ad spiritum pertingere. Amorraeus enim eloquentem vel loquacem significat, scilicet philosophiam et theologiam humanam, cujus rex primus Sihon, vastator, quia hoc genus doctorum incredibiliter vastat Dei scripturam aequivocationibus et detorsionibus verborum ad suum sensum. Urbs Hesbon, quae vox apud Ebraeos artes et rationem seu quidquid ingenio et arte excogitatur, nimirum rationalem illam sapientiam et (ut dicunt) verbosam theologiam verbis Dei affictam significat, quae impios Amorraeos, id est, verbosos seductores facit, et omnia vastat, sicut tunc pharisaei, et modo academiae et papatus faciunt. Alter est Og, id est, coquus, qui ventrem curat. Basan pinguedinem sonat, quod regnum scilicet Amorraeorum pro sua impietate et verbositate meretur copiam et abundantiam pro ventre, sicut patent exempla.

Sufficit etc.

Quod hic dominus jubet de Cades Barnea proficisci in terram promissionis, significat futuram esse aliam doctrinam, nempe evangelii, quam testificatur lex et prophetae, ad quam intrandum fuit Judaeis tempore novi testamenti. Cades enim sanctum significat, Barnea filium vagum vel filium instabilem. Qualis est populus in sancto saeculari, operibus incertis fidens, nunquam quietem habens in conscientia. Igitur haec vox tunc impleta est, quando Johannes baptista et Christus coeperunt docere, ut de justitia et sanctitate carnis migrarent in regnum Dei, dicentes: „Poe-

nitentiam agite, appropinquavit regnum Dei," id est, terra promissionis vera.

Hic incipit illa misera apostasia synagogae incredulae, et moriuntur in ira Dei omnes viri bellatores, sicut dignissime tractat epistola Ebraeo, adducens hoc exemplum incredulitatis eorum, qui nolebant introire in requiem Dei, velut digito Cades Barneam, inquietam sanctitatem, ostendens, quanquam hoc ipsum Judaei toto legis tempore fecerunt, quoties prophetis sanctis discredebant, qui eos ad veram justitiam de Cades Barnea jubebant exire, ad justitiam fidei, maxime vero sub Christo.

Exploratores missi sunt magistri et doctores hujus populi, qui promissionis gloriam et opulentiam videntes, sed diffidentia et metu crucis ac mortificandae carnis resilientes populum impiis doctrinis a fide revocarunt, toto etiam tempore synagogae, ipsi non intrantes, et introire volentes prohibentes: „Ibi sunt gigantes, enakim, civitates munitae et magnae, populus magnus et excelsus.“ Sic Judaei: „Ne forte veniant Romani, et tollant locum nostrum et gentem,“ metuunt enim potentiam mundi. Quid enakim et alii sint, postea videbimus.

CAPUT SECUNDUM.

Et circuivimus montana Seir longo tempore.

Hoc est (ut ipsemet in textu dicit) annis 38., ut sensim perirent impii murmuratores, et gentibus daretur

spatium poenitentiae et incredulis Amorraeis scandalum pertinaciae in hac infirmitate populi Dei. Fuit autem ista profectio in Arabia petraea (nam hujus est Edomaea potior pars) a Cades Barnea, confinio terrae promissionis versus austrum, ad mare rubrum, deinde post longum iter reflectebatur ad orientem ad Moabitas. Tunc sequitur:

„Satis circuistis montana haec, ite contra aquilonem,“ scilicet relictis Edomaeis ■ sinistris, et Moabitis et Ammonitis (qui ad orientem promissionis terrae habitant) a dextris, ut recta via tenderent ad aquilonem ad Amorraeos, deinde victis Amorraeis ad occidentem versi Jordanem transirent in terram Canaan, ut haec in tabula pulchre videre licet.

Tres autem populos illos, Edomaeos, Moabitas et Ammonitas scribit Moses hoc loco a domino exceptos, cum tamen Nume. 20. dicat Edomitas vi prohibuisse transitum Israeli. Sed diversis locis ista contigerunt. Id quod in Numeris scribitur, gestum est in Cades, confinio Edom et Amorraeorum, ubi poterant compendio transire ad Amorraeos. Sed dominus curavit, ut Edomaei resisterent. Hoc loco autem scribit de confinio Edomaeorum et Moabitarum, post longissimum illum circuitum montis Edom, per viam maris rubri, ubi jam populi illi territi miraculis et virtute Dei in Israel celebratis opus habebant praesidio Dei. Curat autem eos dominus ob merita patrum suorum Lot et Isaac, qui Deo crediderant, ideo nomen eorum deleri noluit.

Dulciter autem et blande praecipit, ne Edomitas invadant et depraedentur, inculcans eis accepta beneficia et promissiones Dei, dicens: „Nam dominus

benedixit te,“ quasi diceret: Non est opus, ut sis sollicitus aut avarus, nec graveris emere ab illis necessaria, habes enim abunde, ut emere possis et cet.

Nota vero, quamvis hujus populi historia, si in specie consideretur, similis videtur gentilibus historiis, sic enim nunc vincunt, nunc vincuntur, nunc abundant, nunc egent, et utcunque miracula celebrentur, tamen sic abscondit sese Deus, ut videantur omnia geri humana prudentia et casu. Sic apparuit absque dubio gentibus illis impiis omnibus, ideo et restiterunt et sic egerunt in illos, quasi nullus esset Deus in Israel. Ideo hujus populi historiae sunt ab omnium gentium historiis separandae, quantum distat coelum a terra. In historiis gentium spectare licet vel magnitudinem vel parvitatem operum. In hac vero unicum hoc admirandum et venerandum est, nempe verbum Dei, cujus ductu et nutu omnia geruntur ac fiunt. Denique vere vocantur sacrae historiae, non quod a sanctis hominibus res illae gestae sunt, sed quod secundum verbum sanctum Dei, quod sanctificat omnia, et nomine sancto ac vice Dei gestae sunt.

Ideo quamvis omnium gentium facta sint et ipsa mera mirabilia et opera Dei, tamen testimonium verbi et beneplaciti Dei non habent. Ideo sunt res et historiae eorum solum testes irae, terribiles valde significationes horrendi iudicii Dei. Proinde totius mundi historiae simul acceptae incomparabiliter viliores sunt, quam una et vilissima quaedam hujus populi historia. Atque hoc est, quod falluntur superbi et carnales simplicitate rerum in scripturis, quod verbi Dei nullum habent respectum et solas res aestimant.

„Novit iter tuum,“ idiotismus ebraeus, ut Psal. 1.:

„Novit dominus viam justorum,“ Matth. 25.: „Amen dico vobis, nescio vos.“ Verbum est eximiae consolationis, quo excitatur fides, quod nos germanice dicimus: Er nahm sichs an, agnovit, et curam ejus habuit, ut magis affectum quam intellectum significet, ut habent morem syntaxes et verba hujus sanctae linguae. Si enim re ipsa ostenderis, quod noveris vel non noveris aliquem, tum vere diceris nosse vel non nosse.

Elath et Ezeongaber, ad mare rubrum civitates regni Edom, alias satis illustres sunt in sacris literis. Ar Moabitarum principalis urbs, sicut Rabba Ammonitarum. Et Sela, id est, petra, Edomaeorum, a qua Arabia petraea dicitur. Porro Mose distribuit hic gigantes, quos Ebraei raphaim dicunt generali nomine. Eos, qui ab Edomitibus de monte Seir expulsi sunt, horim appellat, Moabitae suos, quos expulerunt, emim, Ammonitae suos sammesumim, Cananaei suos enakim. Igitur iidem tyranni variis nominibus apud varios appellati sunt. Huic consonat Gene. 14., ubi memorat a rege Elamitarum esse percussos gigantes in Astharoth (quae postea fuit regni Og in Basan) et susim et emim et horim in monte Seir. Item Gene. 6. gigantes ante diluvium vocat niphlim.

Rephaim autem a sanando nomen habent, scilicet quod procures illi et heroes terrae et patriae patres et salvatores dici voluerint. Emim ab מִיָּא, quod terrorem significat, terribiles et metuendi dicuntur, quod vi et armis grassentur. Horim, nobiles, illustres, candidi, optimates, a candore, vel quod in oriente principes alba veste utantur, sicut latini trabea et purpura, vel quod prae aliis spectabiles sint. Samme-

sumim a $\square\text{ז}$, quod scelus aut flagitium significat, videlicet, quod fuerint insignes latrones, praedones, et pro libidine omnia audentes. Enakim a torque gestando, quasi torquati. Niphlim a cadendo, quod irruant, dejiciant violenterque opprimant.

Quod de Evaeis per Cappadoces ex Hazerim expulsis Mose scribit, incertum est, quid velit, nisi quod exemplum adducit, quo monstret, imperante domino ac regna transferente, sicut vult, populi populos expellunt, ut non solum sit Judaeorum tantum, sed et gentium Deus, sicut hic dicit: „Nam filiis Lot dedi eam in possessionem. Et Esau dedi montem Seir.“ Nam quod Caphthorim hic ferme omnes Cappadoces faciunt, nescio, an nominis analogia ducantur, cum Cappadoces in Asia sint, nisi parvam aliquam manum Cappadocum erupisse in Evaeos voluerint. Porro, quos Hieronymus Evaeos vocat, non sunt Hevaei illi in terra Canaan, filiis Israel traditi, nam hi in ebraeo Hivi per ח , illi Avim per א dicuntur, quo nomine et oppidum quoddam in tribu Benjamin Josua 18. nuncupatur. Hazerim autem videtur esse idem, quod Hazeroth, una mansionum, Numeri 33., de qua et supra capit. 1. Gasa certo est oppidum Palaestinae. Ergo Avim habitasse apparet inter terram Canaan et Aegyptum, in dorso montis Seir seu Arabiae, confines Madianitis.

Transite torrentem Arnon.

Ubique sonant verba, quasi Arnon sit torrentis nomen, quamvis Hieronymus dicat esse rupis in sublime porrectae nomen inter Moabitas et Amorraeos. Quod si verum est, oportet torrentem fuisse in valle

sub rupe, ad quod et Num. 21. alludit Mose, ubi recitat cantico vulgari cantatum esse: „Ignis devoravit cives excelsorum Arnon;“ et in fine hujus cap. videtur torrentem separare ab Arnon, ubi dicit de oppido in torrente sito, et non addit Arnon.

Ecce tradidi.

Innovatur promissio et praemittitur verbum Dei, quo jubente et dirigente res in fide gereretur, non praesumptione aut consilio humano, ut diximus. Est autem magnifica promissio, traditum esse regem Sihon, ut certi essent de victoria, nec solum hoc, sed et terrorem nominis Israel praedicit in omnes populos venturum, ut securi sint undequaque, nullos fore vel a latere vel a tergo hostes, qui Amorraeis succurrant, et Israelitae nihil solliciti sint, nisi ut Amorraeos perdant.

Misi nuntios de solitudine Kedemoth.

Kedemoth Josua 13. inter oppida tribus Ruben numeratur, quamvis alii ex hoc loco et deserti nomen esse velint. Ego vero credo Mosen sic velle dicere: Misi nuntios de deserto, quod ad urbem Kedemoth pertinet, ut solum sit urbis nomen, scilicet, quod Mose velit se non fuisse in urbe, sed in deserto juxta urbem, nempe in finibus primis Amorraeorum.

Vides autem hic, etiam hostibus primum offerri pacem, de quibus tamen Deutero. 20. mandatur, ut prorsus ad internecionem deleantur, qua causa et vulgus contra principes murmurat in Josua, quod cum Gibeonitis foedus fecissent. Oportet ergo sic intelligi, quod pacem primo omnibus offerre debebant,

quam qui recusarent, perderentur, qui vero sese dederent, tributarii fierent. ■

Induraverat dominus spiritum ejus.

Hic gloria et virtus liberi arbitrii celebratur, scilicet quod non sit nisi nihil, ut et Ro. 1.: „Tradidit illos Deus in desideria sua;“ et 10.: „Quem vult, indurat.“ Si igitur quidquam valet, age, faciat, ne induretur a domino. Indurare autem est erectos animos, superbos atque securos facere, ut omnia praesumant, neque iram neque iudicium metuant.

Ab Aroer super ripam.

Duas civitates memorat, Aroer super ripam torrentis, aliam in torrente sitam. Hoc sic intellige, Aroer fuisse in vertice montis Arnon, ut Hieronymus dicit, qui mons subterlabentem habuit torrentem in valle, in qua sita fuit alia civitas. Aroer autem cessit tribui Gad, Josua 13.

Observa hic speciem magnam mendacii in Mose. Rex Sihon tantum habuit regnum, quod duae tribus, Ruben et Gad, occupaverunt, hoc est, forte sexies minorem populum, quam Moses. Quae ergo illa magnifica victoria, ut tam numerosus populus Israel tam parvum superarit? Quid hic opus promissionibus Dei? aut ubi est species illa tam magni miraculi? Verum, ut dixi, per istos quadraginta annos humiliaverat populum suum in deserto, et velut fugientem rexerat, deinde ab Amalekitis et Cananaeis quandoque percuti permiserat, inflabantur hostes Amorraei, praesumentes parva manu illos vincere. Interim autem populus Dei didicerat sola virtute Dei niti. Sic semper regit po-

pulum suum dominus, ut appareat victo quam simillimus, et hostes ejus victoribus simillimi, et hoc ipso implet mirabilia sua.

Mysteria duorum regum et nominum in primo cap. vidimus. Et occisio illa certe significat occisionem peccati per verbum Dei.

CAPUT TERTIUM.

Iterum promissio praemittitur pugnaturis cum Og, rege Basan, ut historia sit sanctificata verbo Dei, et sola sapientia Dei res gerantur. Cetera omnia plana sunt, nam locorum et montium illa nomina, Argob, Basan, Gilead, Hermon, qui Sirion et Senir dicitur, et reliqua etiam sequentibus libris satis celebrantur.

Oportet regem Og fuisse insignem gigantem, qui solus, etiam audita caede regis Sihon, ausus est congregari cum Israelitis, neque regi Sihon auxiliatus est, scilicet fretus magnitudinis roboris sui, ut hic scribitur fuisse novem cubitorum longitudine. Et absque dubio non solus fuit tam procerus, sed regnum suum talibus gigantibus administratum est, quorum quilibet praesumsit multos ex Israel occidere, sicut de enakim Nu. 13. dicunt: „Quibus comparati quasi locustae videbamur.“ Si enakim multi fuerunt, et gigantes regis Og multos fuisse credibile est, ut opus fidei in populo Israel et miracula promissionis Dei magis eminent. Nam coram uno gigante sub Saule omnes Israelitae fugiebant, quod et hic fore sperabat Og, et factum

fuisset, nisi fides populi et veritas promissionis Dei miraculum ostendisset.

Id quod nos reddidimus „sub scatebris Pisga“ Hieronymus: Ad radices Phasga, ebraice sonat: Assedoth Pisga. Nec certum est adhuc, sitne proprium an appellativum nomen, quanquam huc ferar, ut prope credam urbis nomen esse, motus ex cap. 13. Josua, ubi inter urbes tribus Ruben numeratur Assedoth Pisga, hoc est, Assedoth in radice montis Pisga. Sed et Hieronymus lib. de locis ebraicis dicit nomen urbis esse. Significat alioqui scaturigines, scatebras, effusiones etc.

Expediti praecedite.

Hoc Rubenitis, Gadditis et Manassitis dicit. Sed haec sonant, quasi viribus suis bellare eos velit. Verum haec fiunt, ut sit locus fidei et promissioni divinae, et ne tentetur Deus manifeste. Nam etsi Deus omnes filios hominum creet, alat, servet et regat, tamen non vult otiosos esse ullos, sed dedit membra, quibus alius alium generet, foveat, regat, quibus Deo datur occasio creandi, pascendi et regendi, ut sic sub opere humano abscondita virtus Dei fide percipiatur omnia agere, et fallantur increduli, qui opus hominis solum considerant, et virtutem Dei ignorant.

Sic et hic armis uti jubentur, et tamen in arma fidere prohibentur. In opere Dei incedunt viribus suis, et tamen de viribus suis non praesumunt. Quid ergo sunt vires humanae, ubi fides et verbum regnat, nisi larvae quaedam Dei, sub quibus latens operatur mirabilia sua, dum per infirmitatem illarum provocat in se

superbos, fortes, sapientes et sanctos? ac ubi impigerint, mox eos evacuat et triumphat, et ostentat palam. Beatus, cujus membra et arma sic Deo serviunt. Imo qui talem esse potentiam et sapientiam Dei noverit, is plane non in larvam Dei, sed in verbum sub larva potens fudit, et magnalia, imo omnia in domino potest et facit. Sic fiet, ut liber et tutus incedat in medio praesumptionis et desperationis, ut non tentet Deum, dum habet, quibus utatur, rursus non desperet, si desint, quibus utatur. Deus enim, qui cum eo operatur sub rebus, quas habet, etiam operabitur cum eo sine rebus, ubi nihil habuerit, ut sic nec abundet nec plus habeat, cum omnia affuerint, nec egeat aut minus habeat, cum omnia defuerint. Utrobique enim Deum habet, sicut Paulus dicit: „Didici abundare, didici penuriam pati etc.“ Impii vero praesentibus bonis inflantur, absentibus dejiciuntur, quia solam larvam rerum apprehendunt, reliqui tentant, qui datis non volunt uti.

Josua quoque praecepi.

Repetit promissiones futurarum victoriarum et institutionem ducis, et simul praeterita inculcat, ut fidem eorum tam ex futurorum promissione quam praeteritorum exhibitione roboret, cum ipse non cum illis transiturus sit Jordanem, nec id a domino precibus potuerit obtinere. Et ita concludit hoc capitulo narrationem coeptam, qua historiam totam recapitulavit. Sequenti capitulo incipit exhortari et legem explicare, et Deuteronomium orditur.

Sed cur Mose non exauditur, cum sit verisimile in spiritu eum orasse? Hoc nobis in exemplum et

solatium scriptum est. Nam quamvis dominus eum non exaudiat, quo sensit Moses eum sibi iratum, ut hic dicit, tamen non derelinquit eum, jubet eum ascendere in montem, et terram considerare, et Josua mandare. Ita cum non sciamus, quomodo oporteat orare, nihil miremur, si non exaudiamur, simul tamen nullo modo dubitemus nos esse gratos et caros Deo, et benignitatem sub ira comprehendamus, ne dejiciamur.

Mysterium.

Quod Mose Jordanem non transit ad terram promissionis, sed duci alteri id resignare jubetur, illud insigne mysterium est, quod, ut ad Ebraeos dicitur, nihil ad perfectum duxit lex. Neque enim lex dat spiritum gratiae, ideo non introducit in regnum Dei, ubi est hereditas vera domini. Occidit quidem Moses duos reges citra Jordanem, id est, peccatores lex humiliat, et occisos ostendit, et nihil vivum relinquit, id est, nullius rei fiduciam, deducit enim ad inferos, et est ministerium mortis, salvis tamen pecoribus et facultatibus, quae in praedam veniunt, quia lex non occidit hominem corporaliter, sed fiduciam cordis, qua occisa quidquid homo est et habet, cedit in obsequium legis ceu praeda, et vivit miser homo omnibus viribus captivus legis.

Verum quia non praedicat remissionem peccati, quod per suum ministerium excitavit, ideo cogitur mori in terra Moab extra regnum Dei. Quia non licet in populo libertatis exactionem legis occidentis docere, sed donationem spiritus vivificantis, ideo hic tota lex cadit, ut nihil ejus sit reliquum, ut nec homo sciat, ubi sit sepulta.

Josua vero, qui et nomine et re gesta Christum significat, quamvis fuerit minister Mosi, tamen mortuo domino introducit populum, et distribuit hereditatem domini. Sic Christus factus primum sub lege servivit illi pro nobis, tandem finita ipsa aliud ministerium evangelii instituit, quo ducimur per ipsum in spirituale regnum laetae et securae in Deo conscientiae, ubi regnamus perpetuo.

CAPUT QUARTUM.

Et nunc Israel audi statuta et jura.

Finita narratione et recapitulatione hoc capitulo texit exhortationem ad auditores legis, quam sequenti capitulo incipiet. Est autem exhortatio plane copiosa, atque ut linguae hujus mos est, etiam verbosa. Toties enim hic, sicut et alias, eadem repetit, ut, si carnalis assit lector, qui non intelligat, quid agatur, non possit non offendi. Verum nostrum est, taedio imperare, qui scimus verba Dei esse, quae audimus. Deum vero audire, etiamsi eandem syllabam perpetuo sonaret, beatitudo est, quanto magis, si tam varia et tam diligenter loquitur? Proinde non modo verba, sed multo maxime personam loquentis, nempe Dei, nos convenit cum tremore observare.

Agit autem repetitio illa frequens, ut nos, qui propter carnem semper labimur, semper frigemus ac pigri sumus ad bonum, semper proni et intenti ad malum ab adolescentia, habeamus assiduum paedago-

gum et exactorem, qui peccatum coerceat. Simul in hoc virtus legis monstratur, cujus est instare, urgere, et donec gratia succurrat, non cessare a fatigando, accusando, damnando, ut apostolus ait: „Lex iram operatur.“

In ebraeo sunt ferme sex aut septem vocabula legis, תּוֹרָה, מִצְוָה, חֻקָּה, פְּקוּדָה, עֵדוּת, מִשְׁפָּט, מִשְׁמֶרֶת.

Primum תּוֹרָה proprie legem significat, et ab instruendo nomen habet, unde vocatur instrumentum.

מִצְוָה praeceptum est, ut in Mose legitur saepius: „Sicut praecepit mihi dominus.“

חֻקָּה transferunt ceremonias, et placet. Nam proprie significat ritum et morem sacrorum, quae ego statuta voco, ut Psal. 2.: „Narrabo praeceptum domini,“ ebraice: Narrabo de ritu et statuto, scilicet de novo ritu et ceremonia vera, quae est credere Christum, filium Dei, ut ibidem sequitur, in quo omnes omnium ceremoniae implentur et referuntur.

פְּקוּדָה, id est proprie, quod latini mandatum dicunt, ger. befehlen. Nam verbum פָּקַד visitare, constituere, ordinare, censere, et omnino mandare significat. Inde venit Psal. 108. פְּקֻדָּה, quod episcopum graece sive diokesin dicunt, et episcopatum ejus accipiat alter, id est, officium demandatum seu administrationem. Noster vertit justificationem fere ubique.

עֵדוּת testimonium est, quod Deus per legem suam et verbum sese testetur adesse et nos curare, quo conscientiam de Deo habeamus, quem alias neque videmus neque sentimus neque intelligimus.

מִשְׁפָּט constanter reddunt iudicium, nec male, nisi quod opus est scire latitudinem ejus vocabuli in ebraeo. Nam significat et ipsum officium seu administrationem juris, ut Psal. 1.: „Non persistent impii in iudicio,“ quod aliqui dicerent: In regimine. Item Psal. 72.: „Deus iudicium tuum regi da.“ Inde est liber iudicum, qui latine diceretur liber principum, rectorum, consulum vel magistratum. Item Psal. 110.: „Iudicabit in nationibus,“ id est, regnabit. Secundo significat ipsum opus et executionem iudicii. Hinc illa vox passim in scripturis, facere iudicium et iustitiam: „Facit dominus iudicium inopis,“ et: „De vultu tuo iudicium meum prodeat,“ et: „Locutus est cum eo iudicia.“

Ultimo significat proprie id, quod latine jura, scilicet leges, quibus homines inter sese civiliter in rebus profanis disponuntur, unde et saepius pro consuetudine et more aliquo accipitur, velut pro jure gentium aut naturali, ut Exodi 22.: „Secundum iudicium filiarum faciet cum ea;“ et Psal. 118.: „Secundum iudicium diligentium nomen tuum.“ Haec latitudo vocabuli passim in scripturis obscuritatem et ambiguitatem parit. Ideo diligenti observatione opus est.

מִשְׁמֶרֶת observantiam seu custodiam sonat, scilicet generale nomen super omnia praedicta, imo si diligenter consideremus, duo aut tria tantum erunt vocabula legem proprie significantia, nempe **חֻקָּה** et **מִשְׁפָּט**, statutum et jus, quorum alterum ea tradat, quibus erga Deum ordinamur, scilicet **חֻקָּה**, alterum ea, quibus erga homines ordinamur, scilicet **מִשְׁפָּט**. Et haec duo satis sunt, et videtur differentia ista

mihi proba et constans. Sic enim et Mose hoc capitulo incipit: „Audi statuta et jura, quae ego doceo,“ velut iis duobus verbis omnia complectens, quasi dicat: Docebo vos, quomodo recte vivetis coram Deo et hominibus.

Cetera ergo vocabula omnia generalia sunt, et statutorum ac jurium vim atque naturam indicant, scilicet תּוֹרָה, quod nos instruat et erudiat, ne bestiae simus et in tenebris agamus. מִצְוָה, quod nos ligent, et exigant, ne libere contemnamus, quae docti sumus. פְּקוּדִים, quod nobis mandentur ad exsequendum, ut habeamus, quod agamus, ne otiosi simus. עֲדוּת, quod (ut dixi) nobis testimonio sint, Deo nos curae esse, et certa conscientia ipsum ubique et semper praesentem habeamus. מִשְׁמֶרֶת, quod diligentiam et observantiam sui requirant, ne segnes et stertentes simus in faciendis illis.

Praeter haec sunt et illa, נֶאֱמַר, דִּבֶּר, אֱמָרָה, verbum, eloquium, dictum, item דָּתָךְ et טַעַם, sed haec duo raro in usu, ut Psal. 119.: „Bonum טַעַם et scientiam doce me,“ quod nos bonitatem et disciplinam habemus, ac significat fere gestum illum, quem nos mores et habitus corporis vocamus, sicut Psal. 34.: „David mutavit mores suos coram rege Ahis,“ ut habet ejus Psalmi titulus.

Reliqua ergo sunt duo illa מִשְׁפָּט et חֻקָּה, statuta et jura, in scripturis celebratissima, a quibus veniunt iudices et judicandi potestas. Ab illo vero regendi in spiritualibus magister, quem Mehokuk vocant, Gene. 49.: „Nec dux de femore ejus,“ Ebraeus: Nec doctor de sub pedibus ejus, id est,

semper erit in Juda, qui divina doceat, et ad pedes habeat discipulos, a quibus non tolletur, donec veniat Silo.

Non addetis nec auferetis.

Antequam Moses quidquam statuatur aut doceatur, id ante omnia curat, ut illibata et intacta seruentur, ne quidquam addatur vel dematur. Et hic locus brevi sententia omnes humanas leges damnat, et in re conscientiarum nihil nisi legem et verbum Dei valere discernit, atque in hoc satis esse deberet voluntas Dei, quae sic censet, quanquam et ipsa ratio et necessitas idem exigat. Nam cum simus per Adae peccatum in caecitatem mersi, ut Deum prorsus ignoremus, in omnibus voluntatibus et consiliis suis, non modo stultum sed et impossibile est, ex nobis ipsis parare lucem et viam, qua ad Deum pertingamus, et deprehendamus, quid a nobis velit fieri, sicut ille in lib. sapientiae dicit: „Cogitationes mortalium timidae et incertae. Quis enim hominum scire potest, quid velit Deus?“ Nisi ergo Deus revelarit legem suam, qua voluntatem suam nobis notam facit, Psal. 103. manet illud nostrum elogium: „Omnis homo mendax, omnis homo vanitas;“ et Isa. 55.: „Sicut exaltantur coeli a terra, sic exaltantur vise meae a viis vestris.“ Proinde stultissimum est argumentum illud sophistarum pro libero arbitrio: Habeo libertatem regendi vaccam, projiciendi pecuniam, ergo habeo libertatem faciendi, quod Deo placet, et ei serviendi. Idem est ac si diceret: Possum pedibus calcare terram et super terram incedere, ergo possum in coelum quoque ire, et super nubes ambulare.

Habet quidem homo ex prima institutione notitiam et potestatem regendi et faciendi cum sese inferioribus liberam, sed se ipsum regere, et facere, quae suo superiori placeant, neque novit neque potest. Ibi cessat liberum arbitrium, sed necessario ibi caecus, impotens, imo mortuus et damnatus est. Ideo hic nihil debet praesumere aut eligere, quod faciat, sed solo et unico verbo Dei niti, nec addere quidquam, nec demere, ut, ubi non est certissimum verbum Dei adesse, prorsus non accedat, ubi certus est adesse verbum Dei, non discedat. O necessaria admonitio.

Sed dices: Cur ergo tot libri prophetarum additi sunt? Et David constituit templum aedificari abrogato tabernaculo Mosi, et ordines Levitarum distribuit, et Josua multa fecit et mandavit populo, sic de aliis multis dici potest. Respondeo: Hoc non est demere vel addere verbo Mosi, si quis idem aliis aut pluribus verbis docuerit. Sic Mosen prophetae, non se ipsos docuerunt et explicaverunt, et secundum ejus legem judicaverunt, et corripuerunt reges et populum.

Deinde Mose hic non de Deo, sed de populo dicit: „Non addes etc.“ Quis enim dubitat, quin Deus ipse pro tempore addere et demere possit? Ipse enim sive addat sive demat, semper manet verax, et verbum suum semper est verax, et fideliter ducit ac servat nos. Sic David in Paralipo. testatur sese non suo arbitrio, quod Deus reprobavit, licet a Nathan laudaretur, sed mandato Dei templum fieri jussisse ac Levitas ordinasse. Sic Josua mandatum Dei habuit, ut juberet, quae jubenda erant. Sic omnes prophetae, si quid aliud docuerunt, id ipsum eis dominus revela-

vit, sicut et Mosi, seu ut Petrus ait, Spiritu sancto inspirati sunt, ut loquerentur.

Ut servetis praecepta domini.

Vide Mosen, qui causatur, ideo nihil esse addendum vel demendum verbis Dei, ne non servantur praecepta Dei. Quo dicto ostendit hominum traditiones in re sacra pugnare cum verbis Dei, ut quae obstant et scandalo sint, ne servantur praecepta Dei, quo nomine et Paulus eas infamat Tit. 1. docens, quod avertant veritatem, et Ro. 16., quod seducant corda innocentum, et Christus cavere nos jubet a fermento pharisaeorum et a lupis sub vestibus ovium.

Oculi vestri viderunt.

Ex variis textit exhortationem suam Moses, ut rejectis hominum additamentis et depravationibus puro et solo Dei verbo adhaereant. Primum ab exemplo praesentissimo Baal Peor, ob cujus cultum, quia erat ultra verbum Dei per homines inventus, tot filios Israel perdens, satis ostendit, quam velit prorsus nihil addi suis praeceptis.

Nec valet, si quis pro traditionibus hominum opponat, Moabitas fuisse idololatrias, et daemonibus sacrificasse, nos vero nostris ceremoniis Deo vero servire pia intentione et bono zelo inventis, ideo non esse nostra studia illorum similia.

Respondeo: Moabitae et aliae gentes non coluerunt daemonia, quod scirent esse daemonia, sed crediderunt sese Deo vero servire, non minus quam Judaei idololatrae, imo omnes nostri papistae, etiam sanctissimi et religiosissimi, sed impietas eorum erat,

quod verum veri Dei nomen assumserunt, et ritibus non a Deo praeceptis sed a sese inventis eum coluerunt.

Qui enim talia faciunt, in corde suo cogitant Deum verum esse ejusmodi, qui velit coli, et gratum habeat, quidquid ipsi homines, adhuc impii, sine verbo Dei tentant. At talis non est Deus, qui velit impietatem, ut Psal. 5. dicit, sed est justorum Deus, et a piis et justis vult coli, per verbum et gratiam suam, non per proprias vires justificatis. Quare necesse est, ut illorum cogitatio de Deo sit merum figmentum et mendacium, et Deus, quem ipsi sic sibi fingunt et formant, non est verus Deus, sed idolum cordis sui, sub quo diabolus, ejus mendacii magistrum et patrem, adorant. Et sic vere sub veri Dei nomine vera falsa imaginatione idola et daemones colunt.

Proinde in scripturis alienos Deos non oportet sic intelligi, quasi cultores eorum prorsus abnegaverint nomen veri Dei, imo pertinacissime illud sibi vendicabant, ut legimus in prophetis, sed quod retento nomine veri Dei sine vera cognitione Dei (quam caro et homo ex se habere nequit) cogitaverunt de Deo, quae sibi ipsis recta videbantur, quasi Deus esset formabilis et mutabilis secundum imaginationes et visiones cordis sui, cum ipse sit informabilis et immutabilis. Ubi ergo non est verbum Dei, ibi non est vera notitia Dei, ubi notitia Dei non est, ibi impiae sunt ignorantiae, imaginationes, opiniones de vero Deo, quasi illis et istis delectetur, quae nos proprie eligimus. At haec omnia sunt impiae culturae, quibus Deus verus non tangitur, sed loco et nomine suo phantasmata et idola cordis. Haec autem sunt Dii alieni, scilicet daemones, harum opinionum magistri.

Tum proceditur foras, et secundum eas opiniones erigitur ritus, doctrina et regimen, quibus diversa dant nomina, appellantque Deum nunc Baal, nunc Astaroth, nunc Dagon etc., sicut et nos fecimus, dum Deum appellamus Benedictum, Franciscum, Dominicum, et super omnia papam, quia omnibus illis ritibus et doctrinis opinamur nos Deo placere, quae opinio est mendax idolum cordis, sub quo loco et nomine Dei sedet Satan et adoratur.

Hoc est, quod apostolus Roma. 1. tangit: „Qui cum cognovissent Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt, sed evanuerunt in disputationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum etc.“ Cognoverunt inquam Deum, id est, notitiam habuerunt, quod divinitas aliqua esset, quod probant eorum studia, quibus coluerunt loco Dei idola. Nisi enim divinitatis notitiam habuissent, non potuissent eam tribuere idolis, nec nomen Dei usurpare. Sed haec erat insipientia eorum, quod non glorificaverunt eum sicut Deum, hoc est, talem sibi finxerunt esse Deum, qui ipsorum opinionibus et studiis coleretur, ut sic ipsi gloriarentur, qui Deo aliquid gratum suis viribus facere possent, et gratiam ejus mereri. Hoc autem est Deum inhonorare, et non agere gratias pro acceptis a Deo, sed superbire et praesumere de oblati Deo. Hoc est aliud nihil, quam velle Deum formari a nobis, et nos non formari a Deo, velle consilia et cogitationes Dei nostris consiliis et cogitationibus assimilare, sicut dicit in Isaia: „Quam similitudinem ponetis ei?“ et 55.: „Quomodo exaltantur coeli a terra, exaltatae sunt viae meae ■ viis vestris.“

Quod vero Moabitae comessionibus et libidini-

bus suo Baal Peor servierunt, non arguit, ideo daemonia ab eis esse culta. Nam ea est fortuna traditionum humanarum, ut nonnisi ventris animalia alant, ita ut Paulus audeat ventrem eorum Deum vocare, et Ro. 16. servire eos suo ventri pronuntiet. Et prophetae omnes eos arguunt, quod vorarint populum Dei. Hoc et testantur luci et excelsa in synagoga, ubi sub arboribus frondentibus lasciviebant. Sic et in nostro papae regno videmus, ut palam et impudenter luxui, otio, crapulae et libidini serviant, simul tamen suas horas murmurent, et missas crucifigant.

Baal Peor vir hiatus dicitur, quem multi putant Priapum fuisse, eo fortassis moti, quod Moabitae libidinaibus in ejus cultu indulserint. Sed hoc nihil movet, cum libidines (ut dixi) omnium traditionum et impietatum humanarum insigne sit, tum haec historia Israel vetustior esse videtur, et gesta, antequam Priapus in Graecia nasceretur. Arbitror itaque Deum verum hoc mendaci nomine et falso cultu a Moabitis honoratum esse, quemadmodum a filiis Israel Baalim vocabatur, ut testatur Hoseas propheta. Deinde video apud Ebraeos Baal in compositione primatum significare. Sic enim balsamum vocant, id est, primarium illud oleum (שֶׁמֶן enim oleum vocant), item Beelzebub, primaria musca, ut nos dicimus, archangelus, archimagirus, archidux, archiepiscopus. Sic Deum Moabitae Baal Peor primarium hiatus forte appellarunt, causa mihi incognita, nisi divinare velis, quod Deus metuendus ac praecipuus vindex sit, paratus omnes impios et adversarios populi sui devorare, nisi*) hoc modo colatur, quemad-

*) In edit. princip.: si.

modum apud nos papistae Deum finxerunt vindicem praesentissimum, si quis suadente diabolo clerico no-
cuisset. Sic et e sancto Antonio, Sebastiano, Valen-
tino et Rochio pro suo ventre alendo quosdam Baa-
lim Peor fecerunt.

Sicut praecepit mihi dominus.

Haec sola causa satis esse debuit, ut omnia li-
benter facerent, quod Dei ipsius praecepta tradit, non
sua propria, etiamsi nulla poena aut praemium seque-
retur. Et hic est alter locus exhortationis, qui recto
ordine sequitur. Nam primus terrorem et iram Dei
tractat, a qua incipere debet legislator, deinde Dei
gloriam et amorem subungere, ut territos alliciat ad
amorem.

Haec enim est vestra sapientia.

Tertius locus est ab excellentia et dignitate su-
per omnes populos, quae hinc sequitur. „Qui enim
honorificant me (inquit), honorificabo eos.“ Sic si
Deum glorificarent, servando statuta et jura illa, erat
futurum, ut rursus eos dominus glorificaret, sparsa
per orbem fama de sanctitate tum legum tum populi
servantis ea, qua fama plurimi traherentur ad verum
Deum. Et sic etiam hac gloria, qua ipsos Deus inter
populos glorificaret, Deus magis glorificaretur. Sic
enim omnia opera Dei, quibus suos sanctos glorificat,
serviunt impiis, ut et ipsi convertantur. Haec est ca-
ritas, quae omnia nostra in commodum proximi facit
et accipit.

Sapientia et intelligentia sic, credo, differunt,
quod sapientia ad cognitionem rerum, intelligentia ad
judicium pertineat, ut sapiens sit, qui ea norit, quae

fidei et religionis sunt erga Deum, et juris ac caritatis erga proximum, intelligens vero, qui in utrisque acutus, prudens et cautus sit, ut recte in his incedat, et nulla fallacia seducatur, germanice, weis und klug.

Sed hoc magis perpende, quam paucis verbis Mose universam sapientiam et scientiam hominum reprobet et damnet, ostendens sapientiam et intelligentiam populi Dei non esse argutas illas sophistarum speculationes nec magnificas illas principum et prudentum sanctiones, sed notitiam et observantiam legis Dei. „Haec est (inquit) sapientia et intelligentia vestra.“ Esto igitur aliquis sapiens in regenda substantia mundi (siquidem sunt et sapientes, ut faciant mala), populus Dei nusquam petere debet sapientiam nec ullam aliam nosse, nisi ex lege Dei sui, ibi copiose et feliciter inveniet, quomodo erga Deum et homines, quomodo in prosperis et adversis, quomodo in pace et bello se habere debet. Nam aliunde petita sapientia nihil nisi stultitia coram Deo est. Igitur stultos facit hoc verbo Moses omnes homines coram Deo in omni sapientia et prudentia eorum.

Deos appropinquantes.

Gloria et jactantia hujus populi est prae omnibus populis terrae, quod Deus eorum est illis prope, deinde quod justa habet jura et statuta, quae si servarent, essent populis admirationi et saluti. Plane pulchra et jucunda consolatio et fidelis promissio, esse Deum prope. Celebravit hunc locum David in Psal. suis et alii prophetae passim. Verum simul involvit et indicat crucem populi Dei. Nam adesse prope invocantibus arguit, invocantes esse in tribulatione, quae cogit in-

vocare, sicut et vere fuit hic populus semper, et omnes, qui pie vivere volunt, persecutionem patientur, ut stet locus invocanti fidei, et propinquandi Deo sit occasio.

Aliorum populorum cultus, ut habent impia statuta in Deum et iniqua jura in proximum, ita habent Deos longinquos, qui salvare non possunt, imo qui curantur et defenduntur a suis cultoribus.

Notam facies diem.

Hanc diem ecclesiae seu congregationis saepe inculcat Mose, quia in hoc audierat populus legem Dei in monte Sinai tempestatibus et tonitruis terribili, ubi non loquebatur homo, sed summa illa majestas per angelorum ministeria, et ab hac die coepit auctoritas Mosi, ut dicitur Exodi 19. et universa institutio populi.

Vocem verborum ejus audistis, et nullam similitudinem vidistis.

Hic locus non modo damnat imagines externas Dei, quas populo rudi et puerili prohibitas voluit, sed multo maxime internas, quae sunt (ut supra diximus) opiniones et cogitationes de Deo ex nobis extra vocem Dei fictae. Hic certe sola vox verborum ejus commendatur, et quidquid de Deo dicitur aut cogitur, quod non sit ista vox verborum ejus, prorsus impium et damnatum est. Nam solo suo verbo voluit suam voluntatem, sua consilia deformari nobis, non nostris conceptibus aut imaginationibus. Non ergo hoc placet aut displicet Deo, quod tibi videtur ei placere aut displicere, quantumvis sancte et pie vide-

aris tibi cogitare (ut fecerunt religionum et sectarum auctores et professores), sed quod ipse voce sui verbi definit sibi placere et displicere. Nemo enim significat aut indicat Dei voluntatem, quam Deus ipse, imo nemo non impie errat, si hoc tentet, cum nemo norit profunda Dei, nisi Spiritus, qui est in Deo. Proinde impossibile est, ut homines sine verbo Dei certo recte de Deo sentiant, cogitent, praedicent aut colant. Stat sententia: „Vocem ejus audistis.“

De fornace ferrea.

Vehementi verbo appellat servitutem Aegypti fornacem ferream, non solum propter historiae crudelitatem, sed et propter conscientiarum miseriam sub legis ira et traditionum tyrannide oppressarum, quarum figura fuit populus Israel in sua fornace Aegyptiaca.

Deus ignis consumens et Deus zelotes est.

Celebratur hoc dictum et in epistola ad Ebraeos, et dignum est, quod celebretur ad terrendos et humiliandos impios. Duo autem sunt: „Ignis consumens et Deus zelotes.“ Ignis vocatur, quod prorsus devoret, et nihil reliquum faciat impiis, nec sit, quod resistere queat irae ejus, zelotes, quod eo animo sit, ut parcere non velit. Quis ergo hunc non timeat, quem scias et nolle parcere, et vindicandi virtutem habeat implacabilem et incessabilem? Porro hanc iram dupliciter exercet, primum spiritualiter et subito, dum impiis subtrahit Spiritum suum, ut omnia vastet Sathanas, deinde et corporaliter et lente, dum et corpora occidit, terras vastat, et omnia in nihilum redigit.

Et notabis insigniter, Deum a Mose describi ig-

nem et zelotem circa primum praeceptum, in quo maxime contemnitur, ubi maxime debebat timeri et coli, ut videas, quod praeceptum potissimum ipsemet urgeat, nempe, ut sit nobis Deus, ne fiduciam ullam operum erigamus, sed sola ejus misericordia nitamur, quamvis videatur in nulla re magis dissimulare, quam in hac impietate, dum sinit impios abundare, et regnare impunitos ac plurimos seducere, ut neque ignis neque zelus, sed frigus et ignavia videatur apud Deum esse, ut et Psalmi plerique querantur eum dormire, et rogent eum surgere.

Testes invoco.

Ultimus exhortationis hujus locus est comminatio. Sic enim solemus exhortari ab utili, necessario, honesto, religioso, tandem a periculo etc., quod et hic Mose facit.

Novissimo autem tempore.

Hoc novissimum tempus generaliter dicitur pro eo, quod nos dicimus, postea. Vult enim Mose talem definire iram Dei, ut relinquat semper poenitentiae locum postea resipiscentibus. Id quod et eventus probavit historiarum, ubi toties Israellem punivit Deus, et tamen revertentem postea semper suscepit. Non ergo solum loquitur de tempore novissimo ante diem judicii, quo putantur Judaei tandem convertendi esse, sed generaliter de omni tempore (ut dixi), quo post peccatum cognita poena poenituerunt.

Et ut ad hanc poenitentiam provocet damnetque desperationem, addit dulcissimam et fidelissimam promissionem, qua pulchre nititur et oratio Manasse, regis Juda, scilicet,

quod dominus Deus tuus misericors est, non dimittet te nec disperdet, neque obliviscetur pacti, quod juravit patribus tuis. Quo simul significat, quae sit vera poenitentia, scilicet, sitis ardens misericordiae in afflictione conscientiae, nam illis solis proponitur dulcis misericordia, non autem hypocritis.

Tunc separavit Moses.

Miscet Moses rem istam inter sermonem servans historiae ordinem. Nam Deuteronomii istos sermones certe uno die non consummavit, sed forte vix decem diebus vel singulis diebus vix duo aut tria capitula, et interim quaedam in populo gessit, prout sese res offerret, qualis est ista civitatum refugii separatio.

Ista est lex.

Epilogus est, ut moris est Mose. Porro mons Hermon, qui hic Sion dicitur, alius est quam ille in Jerusalem. Nam hic per zadic Zion dicitur, ille per sin Sion. Scatebras Pisga supra cap. 3. diximus debere nomen civitatis proprium dici, Assedoth, quod Hieronymus radices transtulit, verum in locis ebraicis nomen civitatis facit.

CAPUT QUINTUM.

Vocavitque Moses populum.

Hic habes, quod Moses diversis concionibus Deuteronomion absolvit, et populum saepius convocarit, unde et quaedam repetit semper postera die, quae

praecedente dixerat, ut hic, dum pactum Dei et vocem domini etc. inculcat. Incipit igitur hic principalis concio de decem praeceptis.

Non cum patribus nostris.

Indicat hic Moses differentiam testamenti novi et veteris. Testamentum novum est vetustissimum, ab initio mundi promissum, imo ante tempora saecularia, ut Paulus ad Titum loquitur, sed tantum sub Christo impletum. Vetus testamentum sub Mose promissum sub Josue impletum est. Est autem haec utriusque differentia, quod novum nititur sola promissione misericordiae et fidelis Dei, sine nostris operibus, vetus autem nititur et nostris operibus. Ideo Mose latius non promittit, quam donec servant statuta et jura, quae causa fuit, ut ipsum antiquari tandem et aboleri oportuerit, et figuram gerere novi et aeterni illius testamenti, quod ante saecula incepit, et post saecula duravit. Illud autem in tempore coepit, et post tempus aliquod defecit.

Ego sum dominus Deus.

Meras ceremonias imaginum videtur hoc praeceptum statuere pro rudi et puerili populo, tamen vere spiritualis est lex, quae cultum internum spiritus requirit, etiam in externis illis imaginibus. Ceterum haec decalogi praecepta nemo melius exposuerit, quam Moses facit hoc Deuteronomio, uti videbimus. Ideo hoc loco plura loqui omittamus.

Monstrat autem Mose vim legis, dum ostendit eos non potuisse ferre vocem Dei, scilicet quod lex, dum spiritu profertur et auditur, prorsus occidat et

ducat hominem in peccati sui cognitionem intolerabilem et pavorem mortis, ut homo suspiret mediatorem, et optet blandius verbum, hoc est, evangelion gratiae, ut hic populus pavefactus Mosen precatur mediatorem mollius locuturum, ne moriatur ■ voce Dei. Quidvis enim pateretur et faceret homo, ne legem audire cogeretur?

Nihil addens amplius.

Et infra dicit: „Non declinabitis ad dexteram, neque ad sinistram,“ scilicet iterum repetit et inculcat, ut neque addatur neque dematur quidquam verbo Dei, de quo satis supra diximus.

CAPUT SEXTUM.

Ut timeas dominum.

Videtur hujus linguae proprium esse, ut timorem Dei vocet id, quod nos cultum Dei seu pietatem vocamus, seu graece *θεοσέβειαν*, sicut hic Moses duo illa conjungit, timorem et observantiam praeceptorum.

Distinguamus ab hoc loco commentarium hunc Mose super decalogum suum ab ipsomet compositum (nam quid aliud est reliquus ab hoc loco totus liber, quam copiosissima eaque clarissima interpretatio decem praeceptorum, uti videbimus?) in duas partes. Prior pars sit explicatio praeceptorum trium primae tabulae, quae durat usque ad vicesimum fere capitulum, altera vero reliquorum secundae tabulae usque

ad finem libri. Multi sane scripserunt praeceptoria et integras summas super praecepta, sed meras sordes, si ad hoc Mosi praeceptorium conferantur. Nam Mose docebit te, quid sit, non habere Deos alienos, quid sit nomen Dei non in vanum assumere, quid sit sabbatum etc. Dicit ergo:

Audi Israel, dominus Deus noster dominus unus est.

Vides, quod praeceptum primum ipsemet affirmative exponit, unum scilicet esse dominum. Ponitur enim hic nomen tetragrammaton, Deo unice proprium. Tractat autem hanc Dei unitatem in spiritu, hoc est, non tantum hoc agit, ut Deus sit unus, quantum ut a nobis habeatur pro uno, siquidem esse Deum unum nihil nobis confert, haberi autem pro uno et pro Deo nostro (ut hic dicit), salus et vita et omnium plenitudo praeceptorum est.

Sic Gene. 28. dicit Jacob: „Erit mihi dominus in Deum.“ Quomodo erit ei dominus Deus, quasi antea non fuerit? Nisi quod certo ritu et cultu uno solum dominum pro Deo statueret habere. Sic Deus fit et mutatur, secundum quod affectus noster erga eum mutatur, ut Psal. 17. dicit: „Cum sancto sanctus eris, et cum perverso perverteris.“ Sic antichristus extollitur super omnem Deum, id est, cultum Dei instituet proprium, quem elevabit super omnem verum et falsum cultum omnium Deorum, quia nullius verbum plus timetur et adoratur.

Est ergo prima declaratio Mosi primi praecepti haec, dominum Deum nostrum pro uno domino habendum esse, id est, non colendum aliis et

aliis cultibus a nobis repertis, sed unico illo a sese instituto.

**Diliges dominum Deum tuum ex toto
corde tuo.**

Secunda declaratio primi praecepti, nam prima jam dicta tangit fidem. Nemo enim potest unum Deum habere, nisi pendeat ab ipso solo, et ei soli fidat, alioqui in varietatem operum rapietur, et varios Deos finget. Secunda tangit caritatem, quae sequitur ex prima, quando enim omnem fiduciam in eum rejicimus, ex eo pendemus, omniaque ex ipso fluere intelligimus, et illi nos esse curae, necessario sequitur dulcis amor erga eum. Ideo utitur negativa phrasi in praecepto: „Non habebis Deos etc.,“ quasi dicat: Abnegatione et desperatione tui opus est, ne multos facias Deos, ut unum Deum habeas, natura enim non potest non idolatrare.

Quando ergo dicit: „Dominus Deus tuus dominus unus est“, tollit omnem fiduciam. Quando dicit: „Diliges dominum,“ excitat hilarem et liberam Dei servitutem. Cum enim diligo Deum, vere volo omnia, quae vult Deus, nec dulcius est quidquam, quam audire et facere, quae Deus vult, ut etiam carnalis amor facit cum suo amato. Sic per unitatem Dei in fide recipimus omnia gratis a Deo, per caritatem facimus omnia gratis Deo.

Verum quod addit: „Toto corde, tota anima, tota fortitudine tua, arduum est, ut nisi ignoscente Deo nullus sanctus implere possit. Imo, quis est, qui non in utroque deficiat, tam in uno Deo habendo quam diligendo? quando nullus est, qui non aliquando

trepidet in fide, et alia simul cum Deo diligat. Quod probant fructus illi. Si enim diligerem Deum toto corde, nihil magis me offenderet, quam contemptus praeceptorum Dei, sicut Paulus flevit ad Corinthios et Galatas, dum vidit gloriam Dei conculcari. At ubi sunt, qui plorent sic conculcari nomen Dei toto orbe?

„Toto corde“ significat intimo et toto affectu, „tota anima“, tota vita animali, „tota fortitudine,“ id est, omnibus viribus ac membris, de quo alias satis dixi, non quod nulla alia diligere debeamus, cum omnia, quae fecit Deus, sint valde bona et amanda, sed quod nihil sit aequandum aut praeferendum in amore Deo et iis, quae Dei sunt, et omnium amor urgendus ad consummandum amorem Dei. Ex quo intellige, quam perversi sint, qui sua statuta et dicta tam sollicite exigunt, et Dei praecepta sic negligi sinunt.

Et sint verba haec in corde tuo.

Non tantum in libro nec tantum in cogitatione, sed in intimo affectu, ut tibi sint summus thesaurus, quia, ubi thesaurus tuus est, ibi et cor tuum erit. Nihil ergo regnet in corde tuo, nisi fides et caritas Dei. De his meditetur cor tuum die et nocte, Psal. 1. Ubi enim sic in corde primum fuerint, tum feliciter sequetur, ut etiam sint in ore tuo.

„Et acues ea filiis tuis,“ id est, quotidie iteres et inculces, ne hebescant et frigeant, et rubigine exolescant. Deinde sequetur, ut ubique et semper de eis loquaris. Tandem et ligabis ea in memoriale super manus et ante oculos. Novissime scribes ea in postibus.

Vide ordinem tractandi verbi Dei, primum in corde meditandum, secundo filiis fideliter et assidue inculcandum ore, tertio palam et ubique dicendum,

quarto signandum in manu et ante oculos pingendum, quinto et ultimo scribendum, idque in postibus et portis, non in libris, quia Moses ipse jam ea in libro scripsit. Hic omitto ista mysteria, quod praecepta in manu signari et ante oculos poni significet ea opere implere et inspicere. Simpliciter vult ubique nobis occurrere et in memoria esse debere verba haec.

Observabis, quod hanc admonitionem Moses non ponit juxta alia praecepta, sed solum juxta primum et ejus declarationem, ut sint in corde, acuantur, dicantur, signentur et scribantur, ut scires primum praeceptum esse metrum et regulam omnium aliorum, cui cedant et obediant, ut si pro fide et caritate sit, occides contra quintum praeceptum, sicut Abraham occidit reges, Gene. 14., et rex Ahab peccavit, quod non occidit regem Syriae, 3. [1.] Reg. Sic de furto, sic de insidiis et fallaciis contra hostes Dei, sic de spoliis, rebus, uxoribus, filiabus, filiis, servis hostium. Sic patrem et matrem odies, ut diligas dominum.

In summa, ubi contra fidem et caritatem aliquid fuerit, ibi nescies ullum aliud esse praeceptum neque a Deo neque ab hominibus. Ubi vero pro fide et caritate fuerit, omnia in omnibus et ubique praecepta esse scias, quia stat sententia: „Haec verba sint in corde tuo,“ haec regnent ibi. Porro nisi etiam fuerint in corde, certe hanc epiikian nemo intelliget neque sequetur, neque unquam prospere et tuto et legitime legibus utetur, sicut et Paulus dicit, 1. Timo. 1., „quod lex justis non sit posita,“ eo quod plenitudo legis sit caritas cordis boni et fidei non fictae, quae lege legitime utitur, dum nullas habet leges, et omnes habet leges, nullas, quod nullae ligent, nisi fidei et

caritati serviant, omnes, quod omnes ligent, dum fidei et caritati serviunt.

Est ergo sententia Mosi hoc loco: Si vis primum praeceptum recte intelligere, et vere non habere alios Deos, sic age, ut credas et diligas unum Deum, abneges temet ipsum, omnia accipias gratis, et omnia facias gratis.

Cum introduxerit te.

Perstat in exponendo primo praecepto, et incipit ostendere, quibus modis contra primum peccetur, et docet vitare occasiones peccandi contra ipsum, et primo arripit opes et abundantiam, scilicet mammon et avaritiam, de quo scribit Baruch: „Aurum, in quo confidunt homines.“ Et Paulus avaritiam facit idololatriam et radicem omnium malorum. „Vide (inquit) cum saturatus fueris, ne obliviscaris domini Dei tui.“ Cor enim humanum praesentibus bonis fedit, absentibus diffidit, ut vulgo dicitur: Gut macht Muth, Armuth wehe thut. Fiducia autem opum et fides ac caritas simul regnare in corde non possunt. Et hoc vocat hic oblivisci domini Dei. Non enim est meminisse domini, si in ore nomen ejus volves, sed si in corde assidua fide ex eo pendeas, et diligas.

Et vide tu ipse, ut Moses praeceptum primum spiritualiter primo tractat contra idololatriam cordis, contra fiduciam rerum, ad fiduciam Dei, antequam de idolis dicat, ne putes Mosi totam curam de idolis fuisse. Est ergo sensus: Unum Deum habeto, ut soli illi fidas, etiamsi affluunt opes, non illis fidas, si desint, non diffidas, sed semper in domino confidas, ut et Psal. dicit: „Divitiae si affluant, nolite apponere cor, et rapinas nolite concupiscere, nec vani fieri.“

Sed dominum Deum tuum timebis, et ei soli servies.

„Timebis,“ id est, coles, et reverentia illius metues mammonae confidere, hoc est, in copia rerum, quando solent homines secure agere, et Deum contemnere, suisque libidinibus servire, tu timebis me, et rebus domineris, mihi servies, nec sines tete per eas rapi post tuas concupiscentias. Est et haec insignis declaratio primi praecepti, scilicet, ut, cum omnia assint abunde et tota et segura nullusque timori locus, tum maxime timeamus. Est enim haec fidei virtus et primi praecepti vis, ut in prosperis pavidum et Deum timebimus, rursum in adversis (ut sequitur) securi et tuti et fidentes in Deo, utroque tempore pure in Deo haerentes.

Hic varia somnia de dulia, latria et hyperdulia finxerunt sophistae. Ebraeus uno eodemque verbo servitutem Dei et hominum signat, ut frustra sit illorum distinctio. Vult autem hoc dicere: Illi soli servies, hoc est, quidquid feceris et vixeris, sive sub servitute hominum sive administratione rerum, hoc referas ad me, et nullo alio nomine a te fiat, quam quod certus fide sis mihi soli in hoc servire, et nisi scires mihi servire in ea re, mox desisteres, ut nihil facias in gratiam hominum contra me, etiamsi captivus eis sis, nihilque indulgeas tuae cupiditati aut gloriae, etiamsi omnia abunde affluent. Sic et Paulus docet servos dominis suis subdi, sed tanquam domino, et mulieres viris subdi, sed in domino, et ipse frui vult Philemone, sed in domino, et virginem nubere vult, sed in domino, et virum per mulierem venire, sed in domino, nihil de dulia et hyperdulia somnians, sed unam illam et simplicem servitutem Dei super omnia

extollens, et per omnia dilatans. Sic Petrus in Actis dicit David administrasse voluntati Dei.

Quin si dulia separatur a latria, jam nec latria nec dulia est, sed idololatria, cum hic audias: „Soli illi servies.“ Ergo vel dulia tua erit latria, vel idololatria, si separetur. Sed haec sophistae finxerunt, intuentes operum larvam et sectas, et cultum Dei penes diversitatem operum metientes, cum hoc verbo Deus tollat operum diversitatem, et colligat ea in unitatem fidei cordis, ut solum huc spectes, quaecunque, qualiacunque, ubicunque sint opera, ea in timore et nomine Dei facias, et soli illi per ea servias. Corruit itaque et hic papatus et omne regnum traditionum humanarum, quibus talia docentur opera, qualibus servitur impiis hominibus vel a Deo vocantibus vel negare Deum cogentibus. Quo sensu et Christus hoc verbum Satanae vocanti enim ad opera non soli Deo praestanda respondit: „Vade Satana, scriptum est: Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies.“

Ac per nomen illius jurabis.

Duo hic notanda sunt. Primum quod Matth. 5. Christus simpliciter prohibet jurare, hic mandatur jurari. Sed et alias diximus, quod juramenti usus duplex est, unus, quo pro nobis nostra levitate juramus sine causa, hanc prohibet Christus in totum; alter, quo pro gloria Dei et salute proximi ex fide et caritate juramus, pro firmanda veritate, hanc praecipit Moses, sic, ut non jubeat jurare, sed hoc urget: Si jurandum est, non jurabis nisi per nomen Dei.

Sed quae consequentia ad praecedentia? Dixerat: „Soli illi servies,“ qua servitute non distinxit illa religiosa et ceremonialia cultus Dei opera ab aliis

profanis, sed omnia prorsus collegit in unum, sive fiant Deo sive hominibus, ut omnia ex corde soli Deo exhibeantur. Ita et hic de nomine Dei sentiendum. Non vult, quod solum illud nomen, Deus, in os sumatur, cum jurandum est, quando Paulus etiam: „Per gloriam vestram (inquit) quotidie morior etc.“, et Christus dicit: „Amen amen dico vobis“, et Paulus: „Testis est mihi conscientia mea.“

Per nomen ergo Dei iuras, si id, per quod iuras, in Deum referas et in nomine Dei arripas, alias non juraturus, si scires illi displicere, omni modo, quo Deo soli servis, quando hominibus in nomine Dei servas, alias non serviturus. Quo juramento servaris, ut soli Deo servias, et non traharis ad opus vel juramentum impium. Sic Christus quoque Matth. 25. declarat eum jurare per Deum, qui jurat per templum et altare et coelum. Et Matth. 5. prohibet per Jerusalem, per caput, per coelum, per omnia jurare, quod in his omnibus per Deum juretur. Per Deum autem leviter et vane jurare, est assumere nomen Dei in vanum.

Quod ergo per nomen Dei vult jurari, et per nullum aliud, non tantum ea ratio est, ut pro veritate (quae Deus est) nullius confirmatio, quam ipsius Dei interponatur, sed ut homo maneat in solius Dei servitute, et omnia discat in eum referre, et in illius nomine omnia facere, habere, uti et pati, ne, si aliud nomen usurparint, avocentur et assuescant jurare, ac si ad Deum hoc non pertineat, et sic distinguant tandem malo usu opera, quibus Deo, et opera, quibus non Deo servitur, cum ille velit in omnibus sibi serviri, et omnia sese praesente, spectante et judicante in timore fieri.

Igitur juramento utendum est, quemadmodum et gladio et copula sexus. Prohibitum est gladium accipere, dicente Christo: „Qui acceperit gladium, gladio peribit,“ quia injussus et libidine propria arripit. Sed mandatum est gerere gladium, et est ministerium Dei, Roma. 13., si a Deo vel per hominem imponatur. Tunc enim in nomine domini geritur, ad bonum proximi, ut dicit Paulus: „Minister Dei est, tibi in bonum.“ Sic carne sexus uti prohibitum est, quia vaga libido est. Verum ubi conjugio tibi sexus fuerit sociatus, jam debitum est uti carne, quod reddendum est, ac jam in nomine domini uteris carne, et reddis debitum legi divinae, id est, caritati. Eodem modo juramento utendum est, ut tibi non jures, sed Deo vel proximo in nomine domini. Sic permanebis in servitute solius Dei semper.

Non tentabitis dominum Deum vestrum.

Quemadmodum praecedenti verbo de timore domini docuit, in prosperis recte agere, ne securi simus, ita hoc verbo docet in adversis recte pati, ut securi simus ac tuti, certi, quod Deo curae simus, qui non derelinquat nos, sed prope ac praesens assit in omnibus necessitatibus nostris, quod non faciunt increduli et impii, qui in rebus haerent. Dupliciter autem tentatur Deus. Primum, quando iis, quae ad manum sunt, necessariis non utimur, sed alia quaerimus, quae non assunt, quomodo Satan Christum tentavit, jubens, ut se de templi pinnaculo praecipitaret, cum gradus adessent, per quos descenderet. Sic tentaret, qui in frigore veste non uteretur, sed signum de coelo exspectaret, ne frigeret, sicut Judaei contemptis signis praesentibus aliud quaerebant e coelo. Sic qui

stertit et laborare non vult, praesumens se alendum esse a Deo sine labore, cum per laborem illi Deus promiserit providere, ut Proverb. 10. dicit: „Manus sedulorum parant opes, manus autem remissa esuriet.“

Hujus generis est coelibatus ille vulgaris, ubi Deus creata et sociata foemina providit peccato et infirmitati carnis, et stulti ea relicta continere praesumunt miraculo coelesti. Dictum est et supra, quomodo Deus sub larva rerum praesentium sua opera ostendat, et velit illis nos uti, sed non in eas fidere. Licet enim verum est, quod manus sedula parat opes, tamen simul verum est, quod sola benedictio domini divites facit, ut idem Salomo dicit, nempe per manum sedulam. Nam si manus sedula vi cohiberetur, adhuc benedictio domini ditaret. Sic per gladium dat salutem solus, et tamen vana est salus hominis, et gladius meus (inquit) non salvabit. Salvabit autem Deus per gladium, si affuerit, et sine gladio, si haberi non possit. Utendum est ergo rebus, sed non fidendum. Soli vero Deo fidendum, et tam cum adest, quam cum abest, quo utaris.

Secundo tentatur, quando nihil ad manum est, quo opus est, nisi nudum et solum verbum Dei. De hac tentatione hic loquitur Mose proprie, dum addit: „Sicut tentasti in Massa,“ ubi jurgati dixerunt: „Estne Deus in nobis an non?“ Hic enim impii verbo non contenti, nisi tempore, loco, modo ab ipsis praescripto Deus fecerit, quod promisit, discedunt, et non credunt. At Deo locum, tempus aut modum praefigere, est proprie eum tentare, et velut palpare, an ibi sit. Hoc autem aliud nihil est, quam Deum velle circumscribere et nostro arbitrio subicere, ac plane divini-

tatem illi adimere, quae libera esse debet, et incircumscribibilis et indefinibilis, ac potius nobis praescribere locum, modum ac tempus.

Igitur utraque tentatio contra primum praeceptum est, tam ea, quae mera fit libidine et curiositate in rerum copia, quam ea, quae fit urgente penuria et suadente infirmitate fidei. Atque hic vides primum praeceptum spiritualissimum per Moysen spiritualissime et perfectissime explicari. Nondum enim ad imagines venit, sed in affectibus impietatis damnandis, qui radices sunt externarum idololatriarum et imaginum, primo loco occupatur.

Cumque interrogaverit te filius.

Vides, quam sollicitus sit Moyses pro inculcando primo praecepto quoad spirituales affectum, quem monstravimus, quod hoc modo velit maxime urgeri praeceptum, scilicet, quod sciat, nisi primo loco iste sensus et affectus fuerit correctus, nihil sit, si etiam omnes imagines perdant, et omnia alia faciant, hoc autem affectu correcto omnia alia feliciter fiant. Non sic moratur et instat nec tam copiosus est circa alia praecepta.

Et habebimus justitiam coram domino.

Quid hoc? An justitia operibus paratur coram domino? Absit, sed (ut dixi) in primo praecepto atque in ejus primario opere versatur, nempe in docenda fide, amore, timore Dei toto corde. Per haec enim impletur lex, et satisfit Deo. Ideo recte in hoc loco ponitur et jactatur justitia, quae coram Deo valet. Tunc enim vere habemus justitiam, nobis a Deo imputatam (quam proprie significat צדקה Psal. 32.

involvens misericordiam reputantem), si crediderimus, dilexerimus, timuerimus Deum, idque toto corde. Iustus enim ex fide vivet. Ideo hanc sententiam non ponit Moses, ubi de operibus aliis legis loquitur, quod ea nonificent, sedificentur potius per cor jam fide justificatum. Nam hoc solum gloriatur, quod faciat statuta et jura etc., ut bene ei sit etc.

CAPUT SEPTIMUM.

Cum introduxerit te dominus etc., percussiones eos etc.

Pergit Moses et alias occasiones impietatis adversus primum praeceptum ostendere, et prodit in opus externum, recto sane ordine, cum primo correxerit cor, fontem operum, postea et manum aliaque membra corrigat, docens, ut occidant et anathema faciant gentes in terra, nec conjugia nec foedera cum eis socient, deinde aras, statuas, lucos et sculptilia perdant. Servat et in hoc opere ordinem, ut primum auctores imaginum perdere jubeat, deinde ipsas imagines, quod frustra tollantur imagines, si artifices et magistri earum cultores relinquantur.

Hic attendendum est, quod gentes istas non simpliciter perdendas censet, sed si induratae perseverarent. Alioqui pax illis offerenda fuit, et ipsae ferendae, si converterentur ad Israel, sicut Gibeonitis et Rahab meretrici contigit. Deinde hoc opus praecepit, non quod vellet populo suo necessarium esse perpetuo, sed quod gentes illas decreverat perdere omnino propter peccata sua, ad quod opus uti voluit suo populo,

qui Sodomam sine populo alio subvertit, et alias solet populum alio populo punire. Proinde istam literalem et carnalem praecepti primi intelligentiam non licet trahere ad christianos, quorum est spiritus gladio gentes occidere et imagines tollere. Nam hoc opus peculiariter huic populo ad tempus impositum est, sicut et omnia alia, quae huic populo praecipiuntur, item de conjugiiis, foederibus et cunctis ceremoniis externis.

Hic mihi digrediendum est ad novos nostros prophetas, qui praecepto primo sese urgeri (quanquam non Judaeos, sed christianos) jactant, ut vi et manu imagines perdant, et mire hic furiant, et gloriantur sese spiritu plenissimos, et omnes damnant ut reos primi praecepti et laesae majestatis. Ego vero eos assero sanguinarios, seditiosos et homicidas, qui aliud quoque in animo non habeant, nisi caedes et strages. Quod facile ex hoc loco probabo in hunc modum: Si nihil ceremoniale in primo praecepto haberi volunt, sed omnia necessario facienda contendunt, cogentur ex hoc loco occidere totum mundum, qui imagines habet, etiamsi non adoret. Nam aequè hic praecipitur, ut gentes occidant, atque ut imagines destruant, et uno asserto reliquum necessario concedent, imò hic prius gentes occidere, ut magis necessarium opus praecipit, quam imagines demoliri.

Atque hoc est, quod vidi futurum, si eorum dogma praevaleret, ut vulgus coerceri non posset a caede, fretum hoc praecepto et eorum dogmate. Ideo censui eos e terra profligandos ceu vere sanguinarios et seditiosos, qui tota vita nihil agere haberent, quam ut sanguinem funderent. Jam cum constet, apud christianos non debere gladio corporali occidi impios, estque ea legis pars ut mere ceremonialis abrogata, ut

quae temporalis fuerit usque ad Christum, sequitur simul et imagines nulla necessitate tollendas esse, cum ad eundem partem legis pertineant. Quare nemo dubitet, qui viderit imaginicidas sic furere in ligna et lapides, istic latere spiritum mortificatorem, non vivificatorem, qui data opportunitate et homines occiderent, sicut quidam eorum coeperunt docere. Coguntur autem necessaria consequentia sic docere et facere urgente lege Mosi, licet alii subdoli hunc spiritum caedes spirantem pulchre dissimulent.

Est et alius furor ejusdem spiritus, quod executionem hujus legis, etiamsi nos tangeret, non recte distribuunt. Nam Moses et hoc libro et alias primo magistratus instituit, qui leges administrent. Isti fanatici spiritus vulgo committunt contemptis magistratibus. Nam Deus jussit non uno loco peccata publico judicio, testibus et sententiis tractare, quae illi privato furore invadunt. Nec enim legitur ullum exemplum, ubi vulgus sine duce vel magistratu sive ordinario sive ■ Deo dato imagines sustulerit, ut in Gedeon, Ezechia, Josia, Ahab cernere licet.

Tertius furor eorum est, quod prorsus omnes imagines perdunt, cum Moses solum de iis praecipiat, quae coluntur, et quibus fiditur, id quod non modo textus ipse indicat, et intentio primi praecepti, cum dicit non esse Dei similitudinem faciendam ad adorandam. Alias autem imagines quam Dei, tum quae non adorentur, nusquam prohibet Deus. Quin ipse serpentem aeneum in eo ipso populo erexit et tulit, donec coli inciperet. Denique altare Rubenitae erexerunt ad Jordanem, quod impium alii sentiebant, sed ubi perceperunt solam pro signo et pro memoriali erectum, non pro sacrificiis et cultu, sinebant intactum. Iosu-

per Levit. 25. clare dicit non esse imagines faciendas, ut adorentur.

Proinde viros istos sanguinum vitantes non sinamus nos in judaismum trahere. Nobis dicit Paulus: „Scimus, quod idolum nihil est in mundo,“ et externa illa omnia libera, etiamsi sint imagines cultui alicui divino deputatae. Nam verbo illas tollamus, aut communi consensu magistratus et eorum, sub quorum ditione sunt, deponamus. Quae autem tantum pro signo et memoriali habemus, libere habeamus, ne tandem et ipsi ad spiritum caedis et seditionis prolabamur, si libertatem in necessitatem verti patiamur. Ferendi enim essent utcunque furiosi illi, si tantum imagines destruerent, nec etiam conscientiam operis necessariū facerent, et sub iram legis mitterent libertateque nos spoliarent. Nunc vero cum libertatem divinitus donatam asserere oporteat, dicamus illis Mosen ad nos nihil pertinere in omnibus suis legibus, sed tantum ad Judaeos, nisi ubi cum naturali lege consentit, quam in cordibus gentium scriptam Paulus Roma. 2. docet. Quidquid ibi non est scriptum, inter ceremonias Mosi populo necessarias, sed nobis liberas numeremus, ut et sabbatum est, teste Paulo Coloss. 3. et Isaiae ultimo.

Mirandum autem, cur hostes illi imaginum tam pii et mites sint in imagines illas in aureis et argenteis nummis, item in vasis argenteis excusas. Cur has imagines tantum amant, et non etiam exurunt aut projiciunt? An hic intelligimus nequitiam Satanae in cordibus eorum per summam avaritiam. et summam insaniam regnantis? Deinde, cur non corda sua quoque lacerant, cum sine imagine esse non possint, quoties audierint vel Christum crucifixum praedicari, vel ipsi cogitaverint illum, aut alios sanctos? An est

nocentior imago in oculis extra nos, quam quae est in corde intra nos? Furor est et insania, qua non quaerunt nisi gloriam, velut ab insigni opere. Nobis satis est scire idolum nihil esse in mundo. Si nihil est, non nocebit, sive stet sive cadat. Quāquam et ego imagines non admodum amem et vellem in templo non statui, non quod solum hoc spectem, quia adorentur, quod rarius accidere puto, sed quod fiducia operis in pretio et specie earum ponitur, quasi illo opere aliquid obsequii Deo praestetur, cum interim perdatur sumtus et totum, quod istis impenditur, in meliores usus pro fratrum necessitate impendendum. Alias levi pictura imagines privata in domo non possum damnare. Sed hanc causam quia alii assignarunt, prophetae furiosi sese in hoc nullam gloriam consecuturos vident, fingunt necessitatem legis adversus libertatem spiritus, quod ferendum nullo modo est.

De vovebis.

Verbi hujus frequens est in Mose et Josua et Judicum libris usus, quod ebraice horam, latine excommunicare dicunt. Inde herem vel horma, excommunicatio, graece ἀνάθημα. Unde Paulus 1. Corinth. ult.: „Qui non diligit dominum Jesum, sit anathema maharam motha.“ Sic excommunicabantur et anathema fiebant gentes per gladium filiorum Israel, dum prorsus in nihilum redigebantur, et irreparabiliter perdebantur. Voluit enim Deus illas definita sententia penitus de terra abolere, etiam cum maledictione. Hoc proprie vocat Mose Haram vel Herem, ut nulla eis spes vitae aut salutis esset reliqua, sicut id, quod devovetur, exsecratum et anathema est, Levit. ultimo.

Verum quamvis gentes illae essent morte dignae,

nulli tamen, ne Israeli quidem, licuisset illas occidere, nisi certo et evidenti mandato et verbo Dei coacti fuissent, ut stet sententia: „Qui acceperit gladium, gladio peribit;“ et iterum: „Mihi vindictam, et ego retribuam;“ item: „Dominus judicat populos.“ Ipse enim, qui dedit vitam, potest jure auferre, in quem et solum peccaverant. Quare Israelitis hic pro ministerio usus est, ut iram suam impleret per ipsorum manus, sicut ab initio semper solitus est populos per alios populos perdere, et regna per regna transferre, ubi peccaverint, ut dicit in Daniele et Amos: „Ecce ego super regnum peccans, ut conteram illud.“ Sed hoc distant aliorum populorum gladii a gladio Israelis, quod illorum furore Deus utitur occulto judicio, et impios per impios conterit, horum autem gladius aperto et certo mandato Dei sanctificatur, ut sancta et pura conscientia pii impios perdant ac sanguinem fundant sancta religione.

Hoc est, cur Amorraeos et Chananaeos per sententiam decernit occidendos esse, nec sinit Israelitas in quosvis saevire pro sua libidine. Nam excepit Moabitas, Ammonitas et Edomitas, non minus impios populos, quam Amorraei et Chananaei fuerant, ut significaret, quantumvis magni sint peccatores, non tamen eos liceat bona conscientia occidere, nisi jussu et voluntate Dei fuerint traditi et nominati. Quis enim est hominum, qui coram Deo non sit dignus morte, nisi quem ipse praeveniens misericordia sua, verbo suo primum vivificaverit, et tum alios occidere jusserit? ut non habeant Judaei causam sese jactandi, quasi sint soli inter homines ad occidendas gentes nati, cum sint a Deo electi tantum, ut in Chananaeos iram suam Deus per ipsorum gladium exerceret.

Et hoc pulchre hic Mose indicat, cum dicit: „Te enim elegit dominus, ut sis ei populus peculiaris etc.“ ac si dicat: Non tu elegisti dominum, nec tuo merito factus es occisor populorum istorum, sed electione, vocatione et jussione Dei. Quin ut scias, nullam esse inter te et gentes distinctionem apud Deum, hoc animadvertas, quod, nisi verbum Dei impleveris, et gentes has non occideris, sed eum eis foedera et conjugia inieris, te quoque eadem ira manebit. „Irasceatur (inquit) furor domini contra te, et delebit te cito.“ Eadem poena indicat eadem impietate reos fore coram Deo, ut solo verbo Dei sciant sese gentibus illis praestare, sine quo nullae sint tam impiae, quibus non sint pares tam culpa quam poena futuri.

Non quia cunctas gentes numero vincebatis, amavit aut elegit vos.

Vide, quam diligens tractator Moses sit in primo praecepto. Superius verum cultum Dei in fide, timore et amore spiritus docuerat. Hic cum ad opus externum venisset, ne, quod spiritu coepissent, carne consummarent, et de opere suo inflarentur, et perditis externe impiis et idolis, pejores impii fierent ipsi, pejoraque idola in corde erigerent, scilicet, fiduciam et gloriam operis (ut solet caro), atque hoc ipso gravius in primum praeceptum occasione tam speciosi operis peccarent, quam gentes ipsae, quas occiderent, talubriter praevenit, et in legitimo usu legis eos servat, gloriam operis et fiduciam prorsus evacuans et ad fiduciam solius gratiae vocans, dicens: „Non quia cunctas gentes etc.“, quasi dicat: Quod Deus vestro gladio utitur, non fit, quia vestra virtute opus ei sit,

aut sine vobis id non possit, cum sitis paucissimi. Non est gloria operis vestra, sed illius, qui paucitate vestra usus, tantam multitudinem perdet. Alioqui si multitudine voluisset vincere, non vos elegisset, sed alios populos, qui sunt multo plures, quam vos.

Quid ergo reliquum est, de quo possitis in isto opere gloriari? Nihil vestrum, sed „quia dilexit vos (inquit) dominus, et servavit iuramentum suum etc.“ Vides, ut fiduciae humanae in quocunque opere nihil proponatur, quam immeritus amor Dei, quo movetur, ut verbo suo et promissione nos praeveniat, etiam antequam nascamur. Tantum abest, ut quippiam reddat, postquam nati aut operati fuerimus. Atque is est purus et sincerus sensus primi praecepti, sentire nos nihil nostris meritis, sed omnia ipsius sola misericordia et dilectione habere, obtinere, posse et facere, in gloriam suam, quam misericordiam, ut verbo suo primum praemittit, ita et post opere, quod per nos operatur, ceu signo confirmat, ut hic allegat exodum de Aegypto et Chananaeorum perditionem.

Notabis ergo, magni esse spiritus opus, posse res istas, divini nominis et cultus titulo speciosas, perdere, ut sunt gentium arae et religiones. Quem enim non absterreat et fallat divinum nomen obiectum? imo quem non inflat simulata illa pietas? Certe gentes istae, ut dixi, non coluerant nisi verum Deum, sed cultu et opinione falsis et proprie inventis, a Deo non praeceptis. Verum multo majoris spiritus est, de tali cultu vastato non gloriari, et loco idoli externi non statuisse idolum internum fiduciae vanissimae. Tanta res est, verum et solum Deum pure cogno-

scere, sincere timere, colere, amare et credere, ut Mosi tantum verborum sit impendendum pro primi praecepti declaratione. Ideo et hic repetit verba primi praecepti, dicens: „Scies, quod dominus Deus tuus est Deus fidelis, servans etc,“ ut ostendat haec ad primi praecepti intellectum pertinere, quae de operis fiducia dixerat.

Postquam audieris et servaveris haec.

Quid hoc? Hactenus docuit populum esse amatum non ipsius merito, sed electione Dei praevenientis. Nunc promittit operibus et meritis amorem, benedictionem, imo quod amplius est, fidem pacti et promissi tribuit operibus eorum, dicens: „Si servaveris, servabit et dominus pactum et misericordiam,“ quam hic longo textu de temporali prosperitate exponit. Respondeo: Nota est jam toties a nobis data distinctio de praeveniente et subsequente misericordia. Praeveniens est, qua nos eligimur, vocamur et justificamur ante omne opus nostrum. Subsequens est, ubi per opera certam facimus nobis ipsis, et sentimus ipsam praevenientem misericordiam, de qua dictum est: „Convertimini ad me (quod fit misericordia praeveniente) et convertar ad vos,“ quae est subsequens misericordia, quae jam justificatis pacem, securitatem et omne bonum confert, ut alteram possis dicere gratiam et alteram pacem, seu alteram donum et rem, alteram certitudinem accepti doni et rei possessae. Ita hic vult dicere: Si servaveris haec praecepta (quod tamen sine gratia non poterant), senties ipsa rerum experientia dominum esse fidelem, ut terram et promissam donet et donatam conservet.

Si dixeris in corde tuo: Plures sunt gentes istae etc.

Aliam occasionem praevaricationis in primum praeceptum tollit Mose, scilicet diffidentiam, quae oritur ex impotentia et infirmitate virium nostrarum, si conferatur ad rem et opus praeceptum, qua peccaverunt illi exploratores, qui populum terruerunt ab ingressu terrae, in qua gigantes, enakim, et urbes munitas esse jactabant, ut supra vidimus.

Docet vero Moses hic iterum, quomodo implenda sint Dei praecepta, nempe non nostris viribus, sed divina virtute nobis promissa, uno verbo simul extinguens et nostrae virtutis fiduciam praesumptionemque et nostrae infirmitatis diffidentiam desperationemque, praesumptionem in hoc, quod indicat majora mandari, quam possumus, ut hic gentes, quas delere mandat, fatetur esse plures et robustiores Israele, vastatore suo, desperationem in hoc, quod dominus sit factururus per ipsos omnia, quae eis mandat.

Si itaque spectassent filii Israel suas vires et gentium vastandarum viribus comparassent, prorsus desperassent et mandatum Dei neglexissent. Nunc vero, ut fide impleant omnia, promittit affore Deum, et addit promissioni exemplum praecedentis misericordiae, qua Pharaonis et Aegyptiorum manibus eos liberavit, ut sic verbo et facto eos animet ad fidem, qua gentes perderent mandante Deo. Quin et crabrones nova promissione affirmat sese missurum, ut videas, quantum sit situm in erigenda fide. Fide igitur servitur Deo, fide implentur mandata Dei, fide meremur virtutem divinam adesse nobis in omnibus operibus

nostris, ut recte Christus dixerit: „Credenti omnia sunt possibilia.“

Ne timeas eos, quia dominus Deus tuus in medio tui est, Deus magnus et metuendus.

Quem rogo ista magnifica vox non inflat et superbire cogat, non modo adversus gentes illas perdendas, sed et adversus omnes portas inferorum? Quid mirum, si unus fuget mille, et sicut ille ait: „In Deo meo transiliam murum?“ Quid potest dici superbius et inflatius: Deus magnus et metuendus est in medio nostri? „Deus in medio ejus non commovebitur,“ Psal. 46. Sic et 1. Joh. 3.: „Major est, qui in nobis est, quam qui in mundo est.“ Sint ergo gentes illae enakim, gigantes, armatae, quid tum? Quis est in medio eorum? Nihil nisi vana fiducia brachii et gladii carnis, hic autem Deus spirituum magnus. Satis fideliter hoc dicitur: Beatus, qui firmiter crediderit, fiet enim, sicut credidit.

Non poteris eas delere velociter, ne multiplicentur contra te bestiae etc.

Quam blande et paterne provocat eos ad fidem, ut etiam futuris infirmis cogitationibus fidei praeveniat, ut, cum inciperent promissiones Dei impleri, percussis gentibus magna ex parte, et aliquas relinqui, non continuo cogitent sese deseri aut promissione falli, verum omnia in bonum illorum fieri, ut firmiter et plenius terram occupent, et loco impiorum hominum perditorum non cogantur ferre crudeliores bestias, quanquam et haec ipsa dilatio gentibus convertendis datur, ut resipiscant, qui voluerint.

Paululum allegorias hujus capitulo tractemus.

Gladius noster verbum Dei est, quo populus spiritualis pugnat, et interficit primo gentes ipsas, id est, convertit ab errore, in quo vivebant. Isaiae 10.: „Et percutiet terram virga oris sui, et spiritu labiorum suorum interficiet impium.“ Sculptilia sunt ipsa dogmata impietatis, quae procedunt ex opinionibus impiis, quibus putatur Deus coli operibus sine fide. Arae sunt ipsa studia et exercitia, quibus secundum haec dogmata nos exercemus, et frustra affligimus, atque plane mactamus. Luci sunt carnis illecebrae, qua istis operibus nobis placemus et jactamus, velut haec sint jucunda coram Deo. Haec omnia verbo fidei sunt redigenda in nihilum, ut solus Deus sit in medio nostri, ut hic dicit.

Crabrones mitti ante nos inter gentes, est terrore legis et aculeis mortiferis conscientiae agitari impios, ut sese abscondere nequeant, donec pereant et impietatem confiteri cogantur. Porro ut in manu Israelitarum non erat crabrones praemittere, ita et nostrum non est ullum impium perterrefacere, sed Deus est, qui conturbat et pavefacit corda eorum, ut conterriti dicant cum Paulo: „Domine, quid me vis facere?“ et cum illis Act. 3: „Fratres, quid faciemus?“

Non subito gentes, sed paulatim deleri, ne bestiae multiplicentur in terra, est victa impietate cordis non in totum purgari impium, sed relinqui pugnam spiritus et carnis, ut Ro. 7. et Gal. 5. docet Paulus. Ea pugna in hoc necessaria est pro hac vita, ne superbiamus, pigrescamus et peiores fiamus, sicut Paulus 1. Corinth. 14. dicit: „Ne me extollat magni-

tudo revelationum, datus est mihi stimulus carnis meae." Sic relinquitur in finibus carnis nostrae Jebusaeus, Cananaeus, Philistini, hoc est, reliquiae peccati, quae nos sollicitent, et in armis spiritualibus exerceant. Alioqui, quam crudelis et saeva bestia est praesumptio segura, vana gloria, superbia, socordia, dum nostrae infirmitatis obliti nostris viribus tribuimus, quod solius est gratiae et misericordiae, regnantis super nos et vitia nostra non imputantis?

Nihil de auro sculptilium in domum inferendum est, neque verborum neque operum impietatis reliquias in conscientia esse servandas, sed puro et solo verbo Dei corda imbuenda et servanda, ne tandem et nos inficiat. Exempli gratia, vox illa impia liberi arbitrii, et quidquid est dogmatum de eo vulgatum, prorsus detestandum nec admittendum, quasi bono usu vel glossa aliqua tolerari possint. Sic monastica vota et regulae ceu aurum anathematis habenda, tantum in hoc tractanda, ut arguantur et detestentur, non ut conscientiae nostrae illis consulatur, quacunque id tandem glossula fieri posse putatur. Domus illa conscientiae ab iis debet esse munda omnino, quia nihil tenerius et mollius conscientia et fide, sicut dicitur: Non patitur jocos fama, fides, oculus.

CAPUT OCTAVUM.

Omne praeceptum etc.

Novus et alius sermo est, sicut dixi, multis diebus et sermonibus hunc librum esse a Mose comple-

tum. Tractat autem in hoc capitulo occasionem illam praevaricationis in primum praeceptum, quam praebet prosperitas et abundantia, quae multo fortius avertit cor, quam adversitas et penuria, sicut in cantico suo dicit: „Incrassatus, impinguatus, dilatatus recalcitra- vit,“ et Proverb. 1.: „Prosperitas stultorum perdit illos,“ ut et Germanico proverbio dicitur: Es müssen starke Beine sein, die da sollen gute Tage tragen. Facilius enim fert homo mala, quam bona, ut dicit poeta: Luxuria saevior hostis incubuit etc.

Et recordaberis.

Primo dicit populum fuisse afflictum et tentatum a Deo per quadraginta annos in deserto, ut nota fierent, quae in corde ejus essent, scilicet an sincero animo Deum amaret, vel propter ventrem. Neque enim certius cor nostrum (quod Deo semper manifestum est) etiam ipsi cognoscimus, an ventris causa Deo serviat, vel non, nisi dum penuria et malis tentamur. Fidele cor aequè diligit, credit et servit, dum penuria et malis laborat, atque in mediis opibus et bonis. Cor vero infidele credit, dum assunt bona, recedit, dum irruunt mala, sicut Psal. 77. dicit: „Cor eorum non erat rectum cum eo, et lingua mentiti sunt ei.“

Afflixit te, et dedit tibi manna, ut ostenderet tibi, quod non in solo pane vivit homo.

Quae est ista consequentia, quod dato manna ostenditur, hominem vivere verbo Dei? An manna est verbum Dei? Nequaquam, sed magis declarat,

quod de penuria dixerat, scilicet hoc modo: Antequam manna tibi daret, sinebat te prius fame laborare. Hoc fecit ideo, ut ostenderet tibi, quod, si etiam nunquam manna veniret, tamen verbo suo, quo promiserat se fore tibi Deum, qui te non derelinqueret, te posset sustentare, sicut et sustentavit. Nam fides in verbo Dei, etiam in media fame, pascit non solum animam, sed et corpus, id est, ut hic dicit, totum hominem, cum impossibile sit fidelem in verbo perire, etiamsi nihil corporale comedat aut bibat, quanquam vere non deserat, quin tandem in tempore suo etiam corporaliter pascat, sicut Eliam per corvos et per viduam Zarepthanam, et hic patres per manna.

Igitur ostensio illa, quod homo non in solo pane vivat, pertinet non ad manna, sed ad utrumque, scilicet ad afflictionem famis et ad copiam mannae, ut sit sensus: Hanc bonitatem suam voluit Deus per tuam experientiam tibi monstrare, ut in fame disceres fidere verbo promittentis, quo et in fame sustentaris nec perires, deinde fide hac tandem corporalem quoque saturitatem acciperes. Nam totum hoc ideo facit, ut ventris idolum tibi tolleret, et disceres, non in hoc esse sitam hominis vitam, si venter esset provisor pane suo, sed multo magis utrumque, scilicet, anima et venter, quod nunquam disceres, si venter esset semper satur, et nunquam per verbum disceres Deo fidere in media penuria ventris.

Hoc modo Christus Matth. 4. hunc locum citat, ubi Satan ei solam ventris curam suggerit, ipse vero dicit: „Non in solo pane vivit homo,“ non negans hominem vivere pane, sed non solo. Nam si panis desit, tum vivit verbo, quo per fidem possesso tan-

dem et panem venire necesse est, etiam si ex petra sit producendus, vel, ut hic, de coelo mittendus. Quando ergo dicit: „Afflixit te penuria, et tentavit,“ revocat a ventre et ventris cura, ut in media fame doceat verbo fidere et vivere. Quando dicit: „Et dedit tibi manna,“ ostendit non defuturum panem illis, qui verbo vivunt in fame. Vides ergo, nihil nisi fidem doceri his verbis, qua tenemus et credimus nos habere Deum juxta sensum primi praecepti.

Praecipit autem hujus facti esse memores, quomodo aliti sint et verbo et pane in deserto, velat indicans et prophetans fore, ut in posterum simili famis tentatione aliquando vexarentur, ut tum hujus exempli consolatione sese ad fidem erigerent, scirentque sese esse pascendos, utcumque saeviat fames, modo credant promissionis verbo in praecepto primo, quo sese illis Deum esse promittit, sicut dicit et Psal. 37.: „Et in tempore famis saturabuntur. Impossibile est enim, justum derelinqui, aut semen ejus quaerere panem.“ Esuriat sane, sed non morietur fame, fames enim exercet fidem ejus in verbo, fides autem panem et pro corpore impetrat.

Stat ergo Mosi verbum egregium, sic agere Deum cum suis, ut fame tentet et exercent verbo suo, tum credentem pascat, vel e medio coelo, si secus fieri non posset, ut sic experientia discant, non oportere pro ventre esse sollicitos, nec vitam esse in his, quae possidemus, seu in pane, sed in verbo, quo in Deum efficimur divites, ut est in evangelio. Verbo enim dum vivimus in corde, quasi cogimus Deum, ut et ventrem pascat.

Sicut autem promittit victum credentibus, ita et

vestitum, deinde et valetudinem bonam corporis, sicut hic mox post manna subjungit: „Vestimentum tuum vetustate non defecit, et pes tuus non intumuit his quadraginta annis,“ ut his verbis doceat nihil futurum his, qui verbo vivunt et credunt, sed curae esse nos Deo in omnibus et per omnia, sicut Petrus dicit: „Omnem sollicitudinem projicientes in eum, quia ipsi cura est de vobis;“ et Psal. 33.: „Inquirentes dominum non deficient ullo bono.“

Istas sane et similes promissiones Dei, plane magnificas et fideles, intelligere, est vere intelligere primi praecepti promissionem, qua dicit: „Ego sum dominus Deus tuus,“ tuus, tuus (inquit), qui me Deum tibi ostendam et exhibebo, nec te derelinquam, modo tu id credas. Nam omnes tales promissiones pendent et fluunt ex primo praecepto. Contra illis non credere, est vere praeceptum non intelligere, sed Deos alienos habere.

Applicat autem Mose hanc doctrinam fidei ad usum futurum in media copia rerum, sicut ■ principio capitis dixi, ut tum scilicet recordentur, quomodo per verbum olim in media penuria aliti sint manna, et recogitent hoc exemplum et dogma, et discant non eo magis fidere Deo, quia abundant et saturi sint ventre bene proviso, quae fiducia non est fiducia in Deo, sed potius in bonis et donis acceptis, qua fit, ut obliviscantur tam verae fiduciae quam verbi Dei, et nunquam discant in penuria fidere Deo. Et (ut dixi) magna res est et multi spiritus opus, florentibus rebus non oblivisci Deum, et sic sese habere, juxta Paulum, ac si nihil habeas, uti mundo, tanquam non utaris, scire deficere et abundare, scire humiliari et sublimari, et

cum propheta cor non apponere divitiis, si affluant, et non vanefieri, sed soli Deo adhaerere.

Hoc est enim, quod agit Mose in hoc capitulo, opponens et suggerens in media abundantia exemplum illud mannae in media penuria dati, ut a ventre ad verbum revocet. Unde et repetit in fine, postquam opes futuras depinxerat, et dicit: „Eduxit tibi rivos de petra dura et cibavit te manna in deserto, quod nescierunt patres tui, ut affligeret et tentaret te, et postea benefaceret, ne diceres in corde tuo etc.“ Nonne robustius exemplum est, quod ex petra dura potum et manna in deserto dedit, quam quod Christus Matth. 6. de liliis agri et volucris coeli a Deo provisus docet? Quid enim minus saxo speres, quam aquam et potum? Quid minus in deserto, quam panem et victum? Cur non aquam ex virente aliqua arbore vel nube coeli dedit? Cur non victum ex ramis vel radicibus aut herbis? Cur haec fecit?

Scilicet ad commendandam illam inaestimabilem curam Dei super nos, qui tum etiam Deus nobis sit, et omnia largiter tribuat, cum fuerint omnia desperatissima, ut qui velit et possit saxum in potum tuum mutare, desertum in cibum tuum, nuditatem in decorum vestitum, paupertatem in opes, mortem in vitam, ignominiam in gloriam, malum in bonum, hostes in amicos. Et quid non? Omnia ex omnibus, omnia in omnia, omnia ex nihilo, omnia in nihilum potest dare et mutare. Tantum hoc agas, ut credas, et ubi affuerit penuria, non frangaris nec sollicitus sis, rursus ubi affuerit copia, non infleris, et securus Dei obliviscaris, sed sive assint sive desint omnia, eodem corde semper Deo tuo adhaereas, sciens, quod is, qui

dat copiam, dabit etiam, cum presserit inopia. Vide ergo, quam commode et apte Moses isto miraculo Dei utatur ad explicandum sensum primi praecepti.

Ne diceres in corde tuo: Fortitudo mea et manus mea etc.

Hoc adjicit, ut oblivio Dei qualis sit et unde oriatur, describat. Sic enim sentit impium cor hominis, ubi affluerint divitiae: Ego meis laboribus haec paravi, nec advertit esse has meras benedictiones Dei, aliquando per labores nostros, aliquando sine laboribus nostris, nunquam autem ex laboribus nostris, semper vero ex gratuita misericordia sua donatas. Ut enim supra docuimus, labore nostro utitur ceu larva quadam, sub qua benedicit nos et sua largitur, ut fidei sit locus, ne nostris viribus aut laboribus partum putemus, quod habemus, seu ut hic dicit, ne nostra fortitudine et robore manus nostrae hanc facultatem possedissee nos arbitremur, sed ut recorde-mur domini Dei, quod ipse sit, qui praebet vires ad parandas has facultates, non nostris meritis, sed quia promiserat ante.

Iste est igitur locus ille insignis, unde fluxerunt multa egregia dicta, quale est illud Proverb.: „Benedictio domini divites facit;“ item Psal.: „Qui dat escam omni carni;“ et totus ille Psalmus Salomonis: „Nisi dominus aedificaverit domum,“ ubi prorsus denegatur quidquam viribus nostris parari aut servari, sicut et hic Moses negat fortitudine nostra aut robore manuumstrarum parari opes, sed benedicente et praebente vires Deo, ut faciamus facultatem, hoc est, opes et substantias, hoc enim significat vox ebraea

יִתֵּן. Fides ergo est summa rei interpretatio, et vera intelligentia, et plenitudo praecepti primi, quae nec prosperis extollitur, nec adversis deicitur.

Si autem oblitus domini Dei tui etc.

Sicut credentibus promissio gratiae, ita incredulis comminatio irae proponitur, ut utrimque trahat et urgeat ad fidem. Incredulitas facit ex Deo et patre judicem et hostem, sicut hic dicit: „Testificor vobis, quod omnino dispereatis.“ Fides facit ex hoste et iudice Deum et patrem, ut paulo supra dixit: „Sicut homo erudit filium suum, sic erudit dominus te.“ Et iterum hic insigniter notabis populum Israel prorsus non discerni a gentibus illis perdendis, nisi fide, sicut hic eos perituros dicit aequae atque gentes illas, quas dominus coram eis delebit. Non ergo habent, quod adversus gentes glorientur, de lege, de justitia operum, de sanguine patrum, de miraculis Dei, de eloquiis divinis, de sacerdotio, de regno, et si qua sunt alia. Stat sententia: Si Dei fuerint obliti, et Deos alienos coluerint, peribunt, ac si haec omnia nihil sint, et ipsi quoque gentes essent. Qui enim non crediderit, condemnabitur. Satis autem dictum est, colere Deos alienos est incredulum esse et agere erga verum Deum.

Mysteria seu allegoriae hujus capituli patent facile. Manna, quod ebraice paratum seu donum dicitur, eo quod absque manibus nostris paretur et doneatur, significat evangelion Dei, sicut et Christus Job. 6. exponit: „Non Moses dedit vobis panem de coelo, sed pater meus dat vobis panem de coelo verum.“ Hoc enim verbum coeleste non nostris viribus aut

meritis datum est mundo. Penuria et afflictio in deserto quadraginta annis, significat miseriam laborantis in peccato conscientiae, ubi est fames, sitis, deinde serpens ignitus et scorpio, scilicet, morsus et aculeus peccati, quod nos dire affligit. Venit manna et cibavit nos, venit rivus e petra percussa, id est, Spiritus per Christum crucifixum nobis impetratus, et refrigeravit nos, ut nunquam sitiamus in aeternum, Job. 4. Porro quam absurdum fuit e petra percussa fluere aquas, tam inopinatum erat, ex mortuo Christo venire Spiritum vitae, ita ut et Moses hic laboretur. Quis enim Spiritum vivificantem ex moriente et sepulta carne speraret?

Abundantia et felicitas in terra promissionis, sunt opes illae donorum Spiritus, thesauri sapientiae et scientiae in Christo nobis donati, ubi habitamus securi et opulentes in omni benedictione coelesti, 1. Corinth. 1. Hic opus est, ut non inflemur saturati, sed benedicamus domino grati, qui dedit haec omnia non solum immeritis, verum etiam sub penuria peccati maledictis et perditis. Haec pro occasione satis.

CAPUT NONUM.

In hoc capitulo amputat Mose aliam occasionem praevaricationis in primum praeceptum, quam vocant superbiam spirituales, quae de iustitia et meritis gloriatur. Haec est fiducia in operibus propriis, qua non est pestilentior pestis et adversaria fidei seu fidu-

ciae in misericordia Dei. Ideo multis verbis eam Mose hic destruit per totum capitulum. Nam haec est rapina gloriae Dei, juxta quod simul consistere nequeant, gloriari in Deo et gloriari de misericordia, in nobis ipsis, de justitia et operibus. Confutat autem eam justitiam tribus robustis argumentis.

Primo, quod gentes illae meruerint expelli propter suam impietatem. Hoc dicit: „Neque enim propter justitias tuas et aequitatem cordis tui ingredieris, sed quia illae impie egerunt, expulit eas dominus.“ Hoc dicto et nos erudiri oportet, si viderimus alios percuti, sive per nos sive per alios, quia non sequitur: Tu vel alii percutiunt illum, ergo tu et alii estis justi prae illo. Alioqui turris illa Siloha, quae oppressit multos in Jerusalem, Lucae 13. etiam justa reputabitur. Sed Deus est, qui percutit impios, ut hic dicit, sive haec faciat per turrem, ignem, aquam, bestias, tuas vel alterius hominis manus, nihil refert, nihil ibi agitur, nisi quod Deus justus impium percussit.

Ceterum, exemplum tibi metuendum est, tibi enim in terrorem percutitur impius, sicut Christus ibidem Lucae 13. exponit dicens: „Omnes sic peribitis;“ et Pau. Ro. 11., dum eodem argumento vetat gentes extolli adversus ruinam Judaeorum, dicit: „Vide, ne nec tibi parcat, alioqui et tu excideris;“ et Rom. 2.: „Existimas homo, qui judicas eos, qui talia faciunt, et eadem facis, quod effugies judicium Dei?“ Egregia est et s. Gregorii sententia dicentis: Dum quospiam peccare conspiciamus, nosmet ipsos primum in eorum calamitate deflere oportet, quia aut similiter et ipsi lapsi sumus, aut labi possumus, id quod quidam hoc versu comprehendit:

Aut sumus, aut fuimus, aut possumusesse, quod
hic est.

Et ille in vitis patrum, cum lapsum fratris audisset, ille heri (inquit), ego hodie. Quare dum alius percutitur, illud cogitandum:

Tunc tua res agitur, paries cum proximus
ardet.

Quin cum misericordi et compatiensis affectu sunt impii perdendi seu percutiendi a nobis, cogitando, quod nos instrumentum Dei sumus, forte et ipsi ceu virga in ignem projiciendi, ubi correpti per nos fuerint nocentes.

Secundo, auctoritate promissionis divinae. „Expulit eas dominus, ut compleret juramentum et verbum suum, quod pollicitus est patribus tuis.“ Nihil potuit robustius dici in justitiae propriae fiduciam. Nam ubi erant filii Israel, cum promitteret Deus Abrahae patri eorum, adhuc sterili et desperatae infecunditatis, terram Canaan? Si ex promissione Dei terram accipiunt et possident, non ergo ex meritis aut justitia propria, sed ex mera gratia et bonitate Dei super indignos et nondum natos effusa. Cur enim promittit? An quod sic mererentur ii, qui post 430. annos erant futuri? Absit, sed qui ex sola bonitate promisit, sola etiam misericordia complevit verbum suum. Hoc argumento et Paulus ad Gal. et Ro. utitur, dum potentissime probat justitiam non deberi meritis, sed misericordiae Dei olim promissae.

Tertio, ipsa experientia, dicens: „Cum sis populus durae cervicis etc.“ Qua cervice adeo non mernerunt terram, ut prope fuerit, cum irasceretur Deus, ut ipsos potius quam gentes deleret in deserto,

sicut Psalmus dicit: „Et levavit manum suam, ut prosterneret eos in deserto, et promissionem suam alio vertisset,“ scilicet, in posteros Mosi, Numeri 14. Denique omnes ad unum prostravit in deserto, excepto Josua et Chaleb, ut nec Moses nec Aaron intraret terram. Tantum abest igitur, ut meritis suis terram ingrediantur, ut etiam longe contraria illis evenire oportuerit, sicut et evenerunt, si secundum merita cum illis agendum foret. Hoc argumento et Paulus Roma. 4. utitur, ubi dicit: „Si ex lege hereditas, exinanita est fides, abolita est promissio, lex enim iram operatur;“ ut videas, eadem dialectica spiritus et Mosen et Paulum uti adversus justitiam operum, pro gratia et misericordia Dei.

Quare haec omnia et in nostram doctrinam scripta sunt, ut discamus mala, si qua irruant super impios, venire quidem merito illorum, ceterum, si super nos non irruant, sed bonis fruamur, non nostrae justitiae deberi, sed divinae bonitati, qua nobis ab aeterno talia sunt provisa et promissa, cum et nos longe contraria mereamur. Stat enim sententia, non propter justitiam nostram ullum bonum nobis dari, sed ut Deus suum verbum compleat, quod ab aeterno voluit, ne inflemur, et idolum ex justitia nostra faciamus, sed Deum unum nos habere sciamus, ex quo omnia suscipimus gratis, ex mera bonitate sua super indignos effusa, sicut et Jacob patriarcha confitetur dicens: „Minor sum omnibus miserationibus tuis,“ id est, non una tantum miseratione, velut magna, sed quibuscunque, nempe, quantumcunque parva et modica.

Deinde antidotum salutare adversus hanc pestem adhibet Mose (tanti momenti est hoc monstrum justitiae propriae, ut satis confutari non possit). Ponit

enim ob oculos omnia flagitia praeterita populi, et jubet eos talium meminisse, et illud in monte Sinai peccatum vituli adorati prae ceteris magna vi verborum urget. Quid enim praesentius mederi potest morbo hujus superbiae, quam recordari praeteritarum impietatum et scelerum? Quid enim habet, nisi unde erubescat oculos ad coelum levare? sicut Paulus ait suis Ephesiis [Romanis]: „In quibus nunc erubescitis.“ Nam ideo et David, Mosen, Petrum et Paulum magnosque alios viros labi permisit, ut humiliarentur, et coram Deo erubescerent, solaque sua bonitate niterentur. Unde Petrus 2. Pe. 1. acriter eos taxat, qui praeteritorum peccatorum remissionis oblivionem accipientes, securi et frigidi, deinde prae fracti et superbi fiunt.

Denique concludit: „Semper fuistis inobedientes domino a die, qua nosse vos coepi.“ O digna praeconia, o merita, o justitias sancti populi, scilicet, inobedientia divinae vocis. I nunc et gloriare, jacta, inflare tuis justitiis terram datam, qui aliud non mereris audire, quam quod sis populus durae cervicis, et semper inobediens domino, scilicet, his meritis debetur opulentia illa regia, ac non potius mille mortes et cruces? Quid atrocius dici potest, quam esse inobedientem domino? Et tamen huic inobedientiae datur terra illa laudata et benedicta. Quid hic reliquum habet Israel, unde superbiat, ac non potius in pulverem os ponat, et dicat: Pejor sum omnibus gentibus, et magna ac immerita est gratia tua, quod terram illam accipio. Porro, si Israel ille sanctus et peculiaris populus talis est coram Deo, quid nos gentes et peccatores sumus?

Vide hic Mosen, quantis verbis populum accusat in ea ipsa oratione, qua pro eis orat, dicens: „Ne

adspicias duritiam populi hujus, et impietatem atque peccatum, ne forte dicant habitatores terrae etc.“ Nihil hic de populo memoratur, nisi talia, ob quae meruerunt mortem. Una salus est, quod periculum nominis domini impendebat in illorum perditione. Quare ut nomen Dei non blasphemetur, datur eis venia, non donanda aliqui, sed prorsus perdendi, si gloria nominis Dei, quod super eos vocatum erat, salva esse posset. Hinc acceperunt et alii multi, praesertim David in Psalterio, hunc praetextum saepe securum et fidelem, ut dicant: „Propter nomen tuum domine propitiaberis peccato meo etc.,“ et Josua: „Quid facies nomini tuo magno, quod invocatum est super nos?“

CAPUT DECIMUM.

Quae hic de tabulis secundis recitat Moses, pertinent ad capitulum praecedens de peccato vituli adorati exaggerando. Sunt enim capitula inepte distincta, ut alibi frequenter, ita et hic. Quae vero de profec-tionibus et mansionibus Israelis, de morte Aaron, et substitutione filii Eleasari, de institutione Levitarum ad portandam arcam, et ad standum in ministerio, et benedicendum in nomine domini, dicuntur, vel quod ea gesta sint, cum haec agerentur, vel quod his mansionibus exsecutus sit Moses in Levitis, quod in monte Sinai mandatum fuerat, vel quod magis credo, quod post mortem Aaron instituto novo sacerdote Eleasaro Levitarum ministeria de novo et iterum correctae et instaurata sunt, ut solet fieri in rebus humanis,

quotidie labentibus et variantibus. Deinde his interseritis redit Moses ad peccatum vituli, et impetrata venia mandatum accipit ducendi populi in terram promissam.

Allegoria vituli et tabularum ipsa quoque ad caput praecedens pertinet. De tabulis satis nos docet Paulus, 2. Corinth. 3., scilicet, esse tabulas lapideas dura illa corda populi legalis, ubi populus gratiae habet tabulas cordis carnales et molles. Scriptae autem sunt leges in tabulis lapideis, quia opus legis scriptum est in omnium cordibus teste eorum conscientia, Ro. 2. Sed duritia cordis facit, ut nec affectu capiatur, ametur, servetur, nec opere impleatur. Sicut tabulae lapideae tantum servant literas scriptas, sed nihil faciunt, ita corda dura, sine spiritu, legem habent tantum in testimonium contra se ipsa. Praecipue populus Judaeus hospes talis est legis et totius Mosi, contra se ipsum in testimonium.

Vitulus ex auro conflatus dogma est operum, ex scripturae verbis et lege depravata conflatum et contortum ministerio et arte sacerdotum, qui praeesse debent populo. Hoc adoratur, dum in illo gloria et fiducia conscientiae (quae soli vero Deo debetur) collocatur, sicut necesse est facere justitarios. Moses vero arripit illud et igne comburens, confringens et comminuens projicit in torrentem, qui de monte descendit, hoc est, verum ministerium legis docet cognitionem peccati, et opera nihil esse una cum suis dogmatibus, sed opus esse gratia Dei, quae justificet. Ideo totum hoc dogma contritum projicitur et absorbetur torrente evangelii, qui manat ex Christo monte, qui terram implet. Ex eo dat Moses populo bibere,

dum monstrat evangelion esse necessarium, et illud urget cognitione peccati.

Tum redit Moses ad exhortationem et commendationem primi praecepti, dicens: „Et nunc Israel, quid dominus Deus tuus petit a te?“ quasi dicat: Haec est summa praecepti primi, de quo omnia haec dixi, et propter quod omnia praedicta facta sunt, ut timeas dominum Deum tuum, et ambules, et diligas, et servias, ut serves praecepta, quae hodie praecipio tibi. Dixi supra, quod timor Dei apud Ebraeos valet id, quod apud nos cultus Dei. Et vide hic ordinem, timere, ambulare, diligere, servire toto corde etc. Praemittit Moses huic, quod sequitur: „Ut serves praecepta et statuta etc.,“ ut scias nihil externorum praeceptorum servari posse, quod Deo placeat, nisi procedat ex corde timente, diligente, obediente et serviente, ut virtus primi praecepti, quae est fides, regnet et operetur in omnibus praeceptis et operibus, sine qua sunt omnia nihil nisi species et larva.

En domini Dei tui coelum est, et coelum
coelorum.

Iterum inculcat et repetit more boni legislatoris magnitudinem et bonitatem Dei praecipientis. Ecce ait: Diversi sunt coeli et diversi Dii, sed Deus tuus est super omnes unus (ut Paulus 1. Corinth. 8. fere loquitur), et tamen ex omnibus populis, sub omnibus coelis, patres tuos et semen eorum amavit et elegit. Notum est, coelos in scripturis distribui non secundum sphaeras, ut mathematici solent, sed secundum portiones terrae, sicut et terra distribuitur, ut alibi dicit: „Dabit coelum, quod supra te est, ferreum,“ scilicet, ut aliud coelum hujus, et aliud coelum alte-

rius populi significet. Verum hic Deus est omnium coelorum, hoc est, super omnes coelos, in omnium horizonte regnans, et non Judaeorum Deus tantum, sed omnium gentium. Sic Psal. 113.: „Coelum coelorum dedit domino, terram autem filiis hominum.

**Circumcidite igitur praeputium cordis
vestri.**

Manifestus hic locus est de gemina circumcisione, ubi simul damnatur fiducia et praesumptio carnalis circumcisionis. Alioqui si ea sufficeret, quid opus erat exigere circumcisionem cordis? Sic et Jeremias dicit, gentes esse quidem incircumcisas carne, sed Israel esse incircumcisos corde. Quo verbo totam illam gloriam populi hujus prosterbit Moses, qua praecedente verbo videbatur eos inflasse, ubi dixit, prae omnibus populis sub omni coelo esse eos electos, ne superbirent contra reliquas gentes. Quia mox sequitur, dominum esse dominorum dominum, et magnum, qui nec personam respicit, nec munera accipit. Quid tum? Nihil nisi obedientiam cordis seu circumcisionem spiritus, cujus laus est ex Deo, Ro. 2. Cum igitur personam non respiciat, circumcisio autem carnis et generatio sanguinis ex patribus et omnia praeter circumcisionem cordis sint personaliae et personas faciant, sequitur, quod propterea non possint Deo placere, sed sola circumcisione cordis, quam si gentes habeant, ut Roma. 2. disputat, implent legem, et judicant Judaeos carne circumcisos.

Destruit ergo Moses hoc dicto occasionem illam peccati adversus primum praeceptum, quae oritur ex observata circumcisione et omnibus operibus legis. Satis mirabilis legislator, qui simul praecipit opera, et tamen ea facta damnat. Verum hoc agit, ut non

operibus legis sciunt legem impleri, sed ex circumsione cordis, et ea demum opera esse vere bona, quae non ex lege cogente, sed ex corde prius circumciso procedunt. Ea enim quaerit, qui personas non respicit, alioqui opera nonnisi personas faciunt. Et similis est hic locus Mosi ejus, quem Paulus ad Roma. tractat.

Amat peregrinum, ut det ei victum.

Observandae sunt illae suavissimae promissiones Dei: „Qui non respicit personas,“ item: „Non accipit munera,“ item: „Facit iudicium viduae et pupillo,“ item: „Qui amat peregrinum, ut det ei victum et vestitum.“ His enim verbis consolatur Deus plane omnes miseros, derelictos et afflictos in toto orbe, et allicit cor eorum ad se, ut illi sese credant, et suae bonitati fidant, sicut debetur vero, uni et soli Deo. Nam si personas non respicit, jam habeo, quod gloriar et inflato corde superbiam adversus omnes reges, principes, divites, fortes mundi, certus, quod qui ab ipsis ceu pauper, ignobilis, infirmus contemnor et deseror, tamen ab eo, qui est Deus Deorum et dominus dominantium (ut hic Moses quoque verbis luxuriat et superbit), potens, terribilis super omnes contemtores meos, respicior, suscipior et in cura habeor. Quid ergo desit mihi, si dominus aliquis servorum paucorum me despicit, quando me dominus omnium dominantium et Deus Deorum sua cura dignatur?

Ita si sim stultus, peccator, desperatus ac deploratus, adde, si sim iudicatus, damnatus, excommunicatus ut peccator, haereticus, maledictus, blasphemus, diaboli servus, quid tum? Illi sunt sancti, iusti,

honorati, laudati, inter filios Dei reputati, et inter sidera numerati, quid tum? Illic est Deus Deorum, qui has personas non respicit, nec illorum dona curat, neque mei peccatoris et stulti curam habet, atque illi de se praesumunt. Obsecro, si fide istae promissiones tenerentur, quae res accidere posset, quae me contristare queat? Quod peccatum me premere possit, quod desperationem facere queat? Imo quae altitudo, quod profundum, quod instans, quae creatura posset nos aut inflare aut humiliare? Haereat cor his verbis, et nihil decrit, cum omnia deseruerint, et nihil aderit, cum omnia etiam arriserint. Tantum crede, non mentiri eum, qui haec dicit, sicut mentiri non potest, et habebis cor securum ac laetum in omnibus et per omnia.

Ecce hoc est interpretari primum praeceptum, hic est commentarius ipsiusmet Mosi. Sic intelligere docet, quid sit esse Deum, quid sit habere Deum, quid sit implere primum praeceptum. Quanti quaeso fontes vel haec sola verba fuerunt prophetis? qui hinc omnia sumserunt, quae de cura Dei super infirmos, viles, pauperes, peccatores, viduas, pupillos, iudicatos, damnatos, afflictos, miseros clamant, rursus, quae adversus divites, tyrannos, potentes et iudices, violentos, duros, superbos de ira et vindicta Dei tonant. Omnia enim haec fluunt ex oceano illo magno primi praecepti, et rursus in ipsum resfluunt, ut non sit solatio fecundior ac plenior audita vox, nec audienda unquam, rursus nec durior nec severior, quam vox illa primi praecepti: „Ego sum dominus Deus tuus.“

Et ut pergamus ad reliqua. Multa patiuntur viduae et pupilli, tum quis eos curat? Nemo, nemo. At huc spectent corde certo, ubi dicitur in eorum

gaudium: Deus Deorum, dominus dominantium, Deus magnus, potens et terribilis, hic facit iudicium viduae et pupillo. Hinc illud fluxit Psal. 67.: „Pater orphanorum et iudex viduae,“ qui hunc titulum gloriae sic jactari vult, ut videatur ex mera misericordia monere tyrannos, ne committant, ut contra eos cogatur ei titulo satisfacere, sed fideliter terret, ut timeant nocere viduis et pupillis, quin potius suo exemplo illis benefaciant et ament. Atque id multo insignius est, quod, sive viduae et pupilli credant sive non, nihilominus ipse iudicium eorum facit, et tyrannos iudicat, licet incredulitas viduarum et pupillorum illud non mereatur in hac vita, vel dum durat incredulitas, experiri. Nam promissio illa pergit et impletur contra violentos et duros, etiamsi nullus hic crederet, multo potentius ac citius implenda, si ipsae viduae et pupilli crederent.

Ita peregrinos amat, ut pascat et vestiat. Quis obsecro nunc confidat in domum aut hereditatem paternam? quanquam etiam non sit contempnenda. Sed si quo casu contingat peregrinari, ne diffidat ullus, neque minus credat, quam si domo paterna foveretur, sed cum psalmista canat: „Pater meus et mater mea dereliquerunt me, dominus autem assumpsit me.“ Sap. 16. de patriarcha Jacob dicit: „Haec justum profugum ab ira fratris deduxit recta via, ostendit illi regnum Dei, et dedit ei scientiam sacrarum rerum, locupletavit illum laboribus suis, et perfecit labores ejus etc.“ Quis dubitat hinc illud contingere, quod plures dite-sunt, exaltantur et incalescunt apud extraneos, quam qui apud parentes domi manentes educuntur? quia Deus est pater omnium, qui peregrinum amat ad dandum ei victum et vestitum.

Ipse est laus tua et Deus tuus.

Phrasis ebraica. Laus hoc loco mihi proprie id videtur esse, quod Paulus graece *καύχησιν* aut *καύχημα* vocat, gloriationem, teutonice *Ruhm*, ut sit sensus: De nulla re, neque de te aut tuis operibus inflaberis aut gloriaberis, sed in Deo tuo gloriare, in ipso inflare, in ipso superbus esto, dum scis, quod ipse sit, qui personas non respicit etc., et fecit tecum haec omnia magnalia, quae viderunt oculi tui, quasi dicat: Experimento didicisti, quod tibi peregrino victum et vestitum dedit, quod personas non respicit, quod judicat pupillo et viduae etc. Habes ergo, quo inferis et superbus sis adversus omnes tyrannos, imo adversus omnia mala, nempe Deum tuum, qui omnibus bonis te providet. Vides itaque primi praecepti plenitudinem esse, si sit Deus laus, gloriatio, jactantia, superbia cordis nostri in utroque tempore, prosperitatis et adversitatis. Hoc est enim Deum habere in veritate.

Allegoria de tabulis fractis et novis paratis ea est, quod ministerium legis in duplici usu est: Primo, cum nihil nisi opera sine corde fiunt, hoc est, vere vitulum erigi et adorari, id est, ex lege facere doctrinam carnalem operum, et in ea gloriari, quod idem est, legem Dei violari. Hoc significat Moses, quod viso vitulo frangit tabulas, id est, ostendit per doctrinam et opinionem operum violatam esse legem Dei. Sic itaque lex non pervenit ad populum, quia non intelligitur a populo carnali. Secundo, cum pervenit ad populum, sed radiante vultu Mosis non sustinetur, et occiduntur adoratores vituli, hoc est, spiritualis lex iram operatur, dum peccatum ostendit, Ro. 7., et su-

stineri non potest cornu radii ejus, exigentis longe aliud, quam opus.

Ideo simul hic describitur profectio filiorum Israel, et mortuus Aaron, et reformatio Levitarum, scilicet, quod secundus usus legis succedit primo, et aboleri oporteat sacerdotes et magistros vituli, hoc est, doctores operum, ut populus in alium affectum migret, et Levitæ, hoc est, ministri verbi reformentur, qui stent in ministerio domini, non operum, et benedicant in nomine domini, hoc est, prædicent verbum gratiæ, ut sit portio eorum solus dominus in fide pura. Tum impletur præceptum primum.

CAPUT UNDECIMUM.

Hoc capitulum est epilogus quidam exhortationum omnium prædictarum super primo præcepto. Repetit enim et inculcat beneficia in Aegypto et deserto accepta, et promittit terram et futura beneficia accipienda, ubi servaverint præcepta Dei, et Deos alienos non coluerint. Hoc enim præceptum primum hactenus tractavit et ursit, ideo et circa ipsum sic sollicitus est, ut mandet illud in cordibus poni, pro signo in manibus et oculis ligari, et docendum filios, sicut et supra fecit, quia in isto sita est tota summa et plenitudo omnium sequentium. Ita videmus nihil omis- sum a Mose, quod pertineret ad intellectum primi præcepti, quomodo omnia, quæ promovent ad fidem, omnia, quæ impediunt, copiose tractarit. In sequentibus tractabit ritus et cerimonias operum ejusdem præcepti.

Intermiscet autem et promissiones aliquot, nempe, si domino adhaeserint, expulsurum esse gentes fortiores illis, item, omnem locum, quem calcaverit pes eorum, fore ipsorum; item quod ait: „Nullus stabit contra vos,“ et: „Formidinem ac terrorem vestri dabit dominus Deus vester super omnem terram illam, quam ingressuri estis,“ deinde juxta promissiones et maledictionem. Quin utrumque simul, benedictionem et maledictionem mandat pronuntiari in montibus Grisim et Ebal, de quo infra dicemus, quae omnia ad finalem epilogum pertinent. Addit et terrae promissionis conditionem per modum promissionis, scilicet, eam non esse sicut terram Aegypti, sed esse domino curae singulari, cujus oculi in ea sint a principio anni usque ad finem, scilicet, ut suspendat eos fide in Deo, et sciant pluviam hujus terrae fidelibus praestandam favente Deo, et negandam infidelibus.

Notum est Aegyptum non pluviis rigari, sed inundatione Nili quotannis in aestate, quod miraculum Dei assiduitate viluit, sicut et omnia alia. In hoc enim differt ab aliis terris mirabili discrimine. At haec terra promissionis montes et valles habet, ideo non inundatione fluvii, sed rigantibus pluviis de coelo fecundatur, non quod aliae terrae non eodem modo rigentur et curentur, et oculi domini in illis non sint a principio anni usque in finem, sicut in ista, cum ipse det escam omni carni, et ut praecedenti cap.: „Ipse peregrinis victum et vestitum dat,“ et „replet laetitia et cibo corda filiorum hominum,“ Act. 17., sed quod nullae gentes de hac re habeant promissionem Dei. Omnibus quidem omnia dat Deus, sed huic populo peculiari addit promissionis verbum, ut non solo pane, sicut ceterae gentes, sed et verbo vivant, nec curam

ventris in terra solum habeant, sed multo magis et spiritus, ne putarent sibi dari terram, in qua se sicut porcos saginarent, ac non potius verbo Dei alerentur, et verbo Dei omnia acciperent, hoc est, Deo servirent. Non ergo propter terram ipsam, sed propter populum in ipsa curat eam Deus et respicit, ut eos fide regat in illa, sicut alibi dicitur: „Non gentem propter locum, sed locum propter gentem elegit.“ Non enim elegit Abraham et semen ejus propter terram, quam ei promisit, sed elegit terram propter Abraham, quam ei donaret.

Significat autem ea terra regnum Christi, quod antea impiis daemonibus et doctoribus et operariis occupatum per verbum evangelii liberatur a peccatis et erroribus, in qua per fidem sic vivitur, ut certa et fideli conscientia sentiamus nos esse curae Deo, et oculos gratiae suae apertos super nos perpetuo. Deinde pluviis coelestis doctrinae fecundatur. Non enim opere aut verbo hominis, sicut in Aegypto ducuntur aquae irriguae, sed solo Dei sermone rigatur de coelo etc.

Pluvia temporanea et serotina alias quoque dictae sunt, ut temporanea pluvia sit pluvia prior, serotina sit posterior, sic enim fiunt laetae segetes et copia rerum, si post pluviam sequitur serenum et calor solis, deinde ubi aestus praevaluerit, iterum pluvia sequatur. Nam perpetua pluvia aequae omnia perdit, atque perpetuus aestus et ardor. Sic et doctrina non sola in populo est versanda, sed post doctrinam opus fidei exercendum. Ubi vero virtus operando et patiando lassata fuerit, tum iterum doctrina cor erigendum, confortandum et consolandum. Sic crescit homo in cognitione Dei. Alioqui solum docere et nihil facere est idem, ac si perpetuo plueret, ut omnia suffocarentur et perirent. Rursus,

facere et pati et non docere, idem est, ac si perpetuo ferveret aestus, ut etiam sic lassata virtus spiritus exstinguatur. Opus ergo utraque pluvia, temporanea et serotina, scilicet, docere et exhortari, Roma. 12.: „Qui docet in doctrina, qui exhortatur in exhortando.“

CAPUT DUODECIMUM.

Haec sunt statuta et jura etc.

Absoluta explanatione spirituali praecepti primi et instituto corde pergit nunc Moses ad opera et cultus Dei externos in opere et cerimonia, et primo decernit de loco cultus divini ubi fere quinquies aut sexies repetit, ne in loco quovis sibi placito, sed solum in eo, quem elegerit dominus, sacrificent et Deum colant. Unde et gentium loca, aras, statuas praecipit demoliri, et memoriam eorum tolli. Erat autem locus a Deo electus, ubicunque arca foederis et tabernaculum erat, loquendo de loco generali et perpetuo, pro sacrificio jugi totius populi. Alioqui saepius ad diem unum vel horam alium locum elegit, ut patet in Samuele, Elia, Gedeon, Manoah et aliis, sed nec hoc ipsum sine revelatione singulari vel per angelum vel per prophetam.

Hoc totum ideo praecipit, ne populus in cultu Dei feratur propria affectu quantumvis sancto et hono, sed regatur verbo, quia si sine verbo non vivit homo quoad ventrem, quanto minus vivet in opere Dei et spiritu sine verbo? Vult enim Deus conscientiam

nostram esse certam et securam, sese placere Deo. Quod fieri non potest, si suo affectu feratur, sed si verbo Dei nitatur. Ideo si in loco a se ipsis electo Deum colerent, etiamsi sibi in eo placerent, certi tamen non erant se Deo placere. Certi autem erant placere, si in loco per verbum Dei designato offerrent.

Obscuritas et difficultas quaedam in hoc capitulo oritur ex eo, quod toties idem repetit Moses, deinde quod sibi ipsi pugnat, dum his indulget, ut in oppidis suis sacrificent et comedant carnes juxta desiderium animae suae, semel, dum locus domini prope, deinde, ubi locus procul fuerit, et tamen simul prohibet, ne in loco quovis comedant aut sacrificent, id quod toto (ut dixi) capitulo urget. Altera difficultas, quomodo concedit, ut de decimis et sacrificiis comedant, quae tamen sacerdotibus et Levitis debebantur?

Ad primam sic dicemus, Mosen hoc capitulo hoc solum urgere, ne nisi in loco a Deo electo sacrificent. Ideo huc intendit, et non advertit, quam distincte vel de sacrificiis vel escis disputet, tantum ut locum unum constituat. Ideo vult sic dicere: Carnes quidem quascunque permitto tibi, ut sacrifices et comedas domi, et in loco tuo, sive mundus sive immundus. Verum quodcunque Deo offerre debes vel volueris, ea prorsus nolo, ut nisi in loco Dei offeras et comedas. Etiamsi fuerit is locus procul, adhuc quidem concedo, ut carnes quasvis sacrifices et comedas. Verum quae Deo offerre volueris, illuc deferas, vel si deferre non poteris, in argentum commutes, et alia in loco Dei emas, ut dicit cap. 14., ut sit sensus, carnes quidem, quas non offerre oportet, liberas esse ad comedendum in quovis loco, sed sacrificia et ea, quae Deo debentur.

tur, non posse sacrificari et comedi, nisi in loco Dei.

Ex quo patet, quod Moses verbo sacrificandi hic utitur pro mactandi verbo, cum nihil sacrificetur nisi mactetur, quomodo et Lucas Acto. 10: „Surge, Petre, sacrifica et manduca,“ id est, occide et comede. Id ita habere cogit textus circumstantia, nam rigidissime statuit, ne sacrificent in loco nisi a Deo electo, et tamen permittit carnes sacrificari et comedi in quovis loco. Nam dum id de carnibus non Deo offerendis dicit, sine periculo et scandalo eas vel mactari vel sacrificari dicit, cum quilibet bene intelligat, ibi de sacrificio non agi. At si de carnibus Deo offerendis loqueretur, non sine scandalo eas sacrificandas permetteret in quovis loco, quanquam simul sub hoc verbo occulte indicet commune illud et spirituale sacerdotium, quo nos mystice omnes nos ipsos sacrificamus, Roma. 12.

Ad secundam difficultatem idem dicimus, quod Moses intentus loco decernendo, de comedendo non distincte loquitur, sed involvit totum populum cum sacerdotibus et Levitis, ut sit sensus: Decimas et sacrificia in loco Dei offeretis, et comedetis cum gaudio, sed quilibet suam partem, nempe decimas sacerdotes et Levitae, de sacrificiis etiam vulgus. Nam Moses spectat (ut dixi) in totum populum coram Deo congregatum, ubi alii decimas, alii sacrificia, alii partes sacrificiorum accipiunt et comedunt, et gaudent omnes in eodem uno loco. Ideo non sequitur, decimas a vulgo comedi, sed in populo esse, qui eas comedant, scilicet, sacerdotes et Levitas, cum interim vulgus suas partes de sacrificiis ederet.

Memorabiles sententiae hujus capituli sunt istae

duae: „Non facies, sicut nos hodie hic facimus, singuli quod sibi placet,“ et: „Quod praecipio, hoc serva, ut facias, nec addas quidquam nec minuas.“ Prior damnat in totum liberum arbitrium, quia comparat nostra studia verbo Dei, dum vult generali sententia, nihil a nobis eligi aut fieri sine verbo Dei praeeunte et lucente, ita nec locum aliquem eligi etc. Ex quo sequitur meras tenebras et errores esse, quidquid sine verbo tentamus. Nam si hoc non esset, non opus fuisset cavere, ne faceremus, quod nobis rectum videtur, nec verbo etiam indigeremus.

Posterior praesumptionem tollit, ne meliora faciamus, quae Deus statuit, simul et libertate nos donat, absolvens nos ab omnibus operibus, studiis, legibus, traditionibus hominum, et solo verbo Dei copulans nostras conscientias, de quo alias plurima.

Nota vero, populum hoc loco a Mose definiri impium, dum dicit eos facere, quae sibi, non quae Deo recta videntur. Huc pertinet illud Act. 8., ubi Steph. ex Amos allegat, eos fuisse idololatrias, et Paulus Act. 15. Deum pertulisse mores eorum, et Psal. 95. quadraginta annis eos fuisse fastiditos Deo. Quomodo ergo constabit, quod Numeri 24. benedictus vocatur, et a Bileam tam magnifice laudantur? Sic constabit, quod utrobique per synecdochen res dicitur, quod major pars impia fuerit, et minor pars pia. Veruntamen propter verbum Dei, quod inter eos in piis fuit, totus populus laudatur, sicut Roma. 3. circumcisionem, id est, totum populum laudat, quod eloquia Dei illis credita sint, licet multi non crediderint.

Allegoria unius loci est ipse unicus sensus fidei, in qua omnes sancti conveniunt et communicant. Hic ergo summo rigore praecipitur, ut in unitate fidei

maneamus, et non in sectas et opiniones nostras dividamur, quae sunt colles, valles, luci et omnino loca illa, quae nobis placent, in quibus quidquid offerimus, displicet. At manentibus in eodem sensu fidei nihil nocet, etiamsi peccent alioqui, sed quidquid obtulerint, placet.

Veruntamen carnes quasvis licet edere extra locum Dei etc. Hoc est, omnia externa, quae non sunt fidei, libera sunt, potest eis conscientia uti et non uti, ut sunt ista carnalia, vestes, loca, cibi, tempus, personae, gestus. At quae sunt fidei, ut sacrificare corpus nostrum, et fructus spiritus, libera non sunt, sed in fide offerenda sunt, et gaudendum coram Deo in omnibus bonis acceptis a Deo, praesertim in verbo gratiae.

Sanguis fundendus ad terram sicut aqua et non comedendus cum carne, sive in sacrificiis sive aliis escis, significat, nihil docendum neque sequendum in rebus tam fidei quam libertatis christianae, quod veterem hominem, carnem et sanguinem sapit. Pariter enim impium est, conscientias fideles captivare carnalibus doctrinis operum, aut operibus velle justificare, et rursus sic liberas facere, ut prorsus nihil operentur, et libertatem in occasionem dent carnis. Is ergo non comedit sanguinem, sed fundit in terram sicut aquam, qui fide justificatus opera justificantia contemnit, et tamen otium et carnis libertatem damnat. Id cum fecerimus, bene nobis erit, ut hic Moses dicit, et facimus, quod placet domino. Haec est enim voluntas ejus bona, beneplacens atque perfecta, Ro. 12.

CAPUT TERTIUM DECIMUM.

Si surrexerit in medio tui propheta, et
 praedixerit signum etc.

Ad confirmationem illius, quod in fine praecedentis cap. dixit: „Non addas quidquam etc.“ hoc totum capitulum ponit Moses, volens verbo Dei tanta religione adhaereri, ut nec personis nec signis moveri debeamus, sive sint docti et sancti, sicut prophetae, sive sint boni et blandi, ut fratres, filii, amici, sive sint magni et multi, ut urbes et potentes. Prorsus solo verbo nitendum est, et omnia ex oculis et sensibus removenda, quia amisso verbo amittitur Deus. Melius est autem amittere amicos, fratres, sanctos, potentes et omnia, quam Deum.

Et hic vides, unicuique mandari jus judicandi doctrinas etiam legitimorum prophetarum, sicut et Christus mandat, Matth. 7.: „Attendite a falsis prophetis,“ licet nulli sit permissum externum jus exsequendi et occidendi talem prophetam, sed magistratui, ut sequenti capitulo docebimur. Unicuique enim sua conscientia custodienda est, ideo unicuique necessarium est jus judicandi spiritus et prophetias, sed nulli jus est accipere gladium sibi ipsi. Alioquin quid opus esset magistratu publico?

Quaeritur hic, quomodo prohibet credi prophetae facienti et praedicenti signa, quae veniant, cum tamen capitulo 18. dicat, hoc dinosci verbum esse Dei, si venerit id, quod propheta dixerit? Respondeo. Hoc 13. cap. loquitur de verbo Dei praeterito, quod jam receptum signisque suis confirmatum est, sicut

dicit: „Non addas quidquam, nec minuas,“ et iterum: Mandata Dei servate, et vocem ejus audite.“ Adversus tale verbum non sunt admittendi prophetae ulli, etiamsi pluerent signa et prodigia, ne angelus quidem de coelo, ut Paulus ad Gala. dicit. Hic autem propheta scribitur daturus signa ad hoc, ut alios Deos introducat. Hoc jam est adversus verbum acceptum de uno solo Deo colendo, ideo non est audiendus. Cap. vero 18. loquitur de novo verbo nondum recepto, quodque nec sit*) adversarium recepto, unde ibidem dicit: „Si locutus fuerit propheta in nomine meo, quod non mandavi etc.“ Talis propheta non est admittendus, nisi signa fecerit, sicut Christus evangelion suum signis firmavit, cum esset ultra Moesen praedicandum, Deus enim non revelat aliquod verbum novum, nisi confirmet ipsum signis. Permittit quidem novum verbum doceri, ut tentet nos, sed fideliter adest, ne signa fiant, aut quae illi praedixerint, veniant, ut in Elia cum Baalitis ostendit, sicut et Paulus dicit: „Oportet haereses esse, ut ii, qui probati sunt, manifesti fiant.“ Ita sinit quoque signa fieri adversus receptum verbum, iterum, ut tentet nos (sicut hic Moses dicit), an diligamus eum toto corde. Ita nos hactenus lusit Satan signis et prodigiis mendacibus ad operationem erroris, ut Paulus praedixit, dum peregrinationes, apparitiones spirituum, sanitates aliquas juxta sepulchra quaedam adversus receptum evangelion admirati sumus, ita ut sancti quoque hic lapsi sint, ut Aug., Bernhardus, Hierony. et multi alii, qui ordines et regulas operum instituerunt adversus puritatem fidei, plane damnandi

*) In edit. princ. desunt vocc.: quodque sit.

(ut Viglephus ait), nisi resipuissent et plenitudine fidei, in errore incognito, servati fuissent.

Deos alienos diximus saepe, et iterum dicimus, non esse tantum idolum illud externum, sed multo magis opinionem seu conscientiam erroneam de Deo vero fictam, qualis enim est conscientia, talis Deus. Si enim credideris Deum coli sacrificiis istis vel istis, isto vel isto loco, idque sine verbo Dei, jam verum Deum amisisti, et opinio illa sacrificii talis est Deus tuus, quam sub nomine veri Dei tenes. Si credis cuculla et rasura verticis, paupertate, obedientia, jejuniis, cibo, potu coli Deum (cum hic verbum Dei non habeas), jam cuculla et rasura Deus tuus est, seu opinio illa de cuculla et rasura. Ideo sicut opinionem de cuculla intus loco Dei habes, ita foris procedis, et cucullam velut idolum externum secundum imaginem opinionis internae erigis, geris, honoras, colis et in pretio habes.

Ecce, hoc est Deos alienos facere et sequi, hoc est, Deos colere, quos ignoras, quia non sentis nec intelligis te loco veri Dei opinionem et idolum colere, nec advertis, quam incertus sis in eo cultu, et quam nihil de vero Deo cogites aut teneas, quia sine verbo ejus de eo cogitas. Ipse autem nisi per verbum suum nec teneri nec cogitari potest. Ita vides, quod omnis ratio alienos Deos inveniendi et colendi nulla est alia, nisi opinio illa impia, qua eligimus et credimus sine verbo Dei, hoc vel hoc opere, isto vel isto loco, isto vel isto ritu Deo nos placere, cum ille talis non sit, et tamen sub nomine suo alius mendaciter in corde fingitur. Inde foris etiam varia nomina sicut et idola sequuntur, ut alius Baal, alius Astharoth:

alius Dagon, alius Moloch, Peor, Camos, et sic de aliis nuncupetur, sicut nostri monachi alius ab alba, alius a nigra veste, et quilibet suo nomine et opere foris ab aliis distincto nominetur. Omnes hi sunt prophetae, quibus somnia illudunt et dicunt: Eamus et colamus Deos alienos, id est, novos ritus eligamus sine verbo, sub nomine veri Dei.

CAPUT QUARTUM DECIMUM.

Filii estis domini Dei vestri, ideo non incidetis vos.

Definito loco cultus divini hic definit personas seu ritus personales, scilicet quales in corpore esse debeant. Prohibet autem tria, incisionem, rasuram super mortuo, et escam immundorum. Incisio hic intelligitur non illa impressio stigmatum, de qua infra dicit, sed ritus quidam funebris, qua forte Aegyptii et aliae gentes faciem secuerunt, et prosciderunt, tum supercilia deraserunt in signum tristitiae et luctus. Non enim de calvitio capitis hic loquitur, sed faciei inter oculos, ut ebraeus textus habet. Quo ritu aliud non vult, quam ut populus suus esset dissimilium morum ab aliis populis, sicut dicit: „Filii estis domini Dei vestri.“ Cujus allegoria est haec, quod nos suscitato Christo ■ mortuis, per fidem victa morte et peccato, nullum signum tristitiae aut mortis gerere debemus, sicut ceteri, qui conscientia peccati

sunt sine spe vitae. Ideo in illis est videre non signa neque verba vitae, mors enim regnat in ipsis virtute peccati, nos autem filii Dei vivimus cum ipso.

Post haec docet Moses, quae animalia sint illis munda et immunda, et verisimile est animalia ista ad literam omnia esse immunda, hoc est, noxia et incommoda pro cibo et corpore humano.

Veruntamen potior ratio est, hunc populum oportuisse multitudine et varietate legum non solum discerni ab aliis populis, unde eis odium et persecutio propter legem Dei oriretur, verum etiam occupari, ne per sese ritus et opera et leges sibi inveniret otiosus et vacuus, deinde et opprimi, ut multitudine peccatorum superbia ejus fracta ardentius suspiraret Christum salvatorem eis promissum, simul ut hoc exemplo externo moverentur ad mundiciam spiritus, et ad caritatem et mansuetudinem formarentur, dum viderent, nonnisi immunda et rapacia atque crudelia animalia prohiberi. Haec pro litera.

Ceterum allegoria, quam diximus tutissime trahi ad ministerium verbi, cum frigida sit, et potius non mystica intelligentia, sed historica, quae ad mores et opera trahitur. Ita et hic immundities animalium significat doctrinam operum, quam legis et traditionum magistri docent, quibus nunquam purificatur cor et conscientia, imo immundis nihil est mundum, sed inquinata est eorum mens et conscientia. Nam quo magis sese mundant operibus, hoc magis sese polluant fiducia et superbia, incredulitate et impietate tali. Unde et Pet. impios a fide in opera relapsos comparat porco in volutabro luti post lotionem. Rapacia vero sunt et crudelia, quia doctrina eorum non solum polluit

magis ac magis, sed etiam lacerat et devorat, quia non reddunt pacatam et laetam conscientiam, sed laceram, convulsam, vastam et misere devoratam, insuper et plurimos seducunt et rapiunt a fidei sincera doctrina. Unde Christus eos lupos rapaces vocat, et Paul. lupos graves, qui non parcant gregi. Igitur impii operum doctores sunt immundi et crudeles, dum corda magis conspurcant, devorant et a Christo avellunt.

Hic negotium relinquo otiosis, ut per singula illa animalia mores impiorum doctorum scrutentur. Nota est stultitia struthionis, qui tecto fronde aliqua collo putat se totum tegi. Sic impius magister apprehenso uno dicto aliquo scripturae putat suam opinionem esse pulchram, non videns, quod undique nudus et inermis sua asserat. Asio valet aucupi, quia mire allicit species pietatis. Noctua in luce non videt, nocte videt. Quia impius veritatem non audit, ad fabulas vero suas convertitur. Cuculus sorbet ova currucae, et sua in nidum ejus ponit, cujus postea foetus grandior curruca matrem devorat in nido. Quia impius magister surripit filios ecclesiae, et suam prolem substituit, quae ecclesiam tandem pessundat, ■ qua nutritus erat. Sic upupa in nidum suum cacat. Quia impii magistri se ipsos (ut dixi) et ecclesiam maculant, ut Pet. dicit: „Labes et maculae sunt.“ Hirundo garrula familiaris est hominibus, sed nullius usus, et laesa graviter in pecore sese ulciscitur. Verbosus est magister impius et blandus, verum nullius utilitatis, et laesus est implacabilis, donec se ulciscatur. Sic de aquila et aliis faciat, cui libet, et videbit mire omnia quadrare impiis doctrinis.

Edere talia est eis credere et sequi, sicut edere carnem Christi est credere, Joh. 6. Non edere est vitare eas abominationes. Dividere vero ungulam est (ut Paulus Timotheon docet) recte secare verbum Dei, hoc est, sic docere, ut evangelion et legem recte applies, evangelio conscientiam erigas, vivifies et liberes, et non lege aut operibus et peccatis premas et oneres, rursus, carnem non liberes evangelio, sed lege et operibus premas et mortifies, sicut decet veterem hominem et corpus peccati, ut destruat. Ruminare vero est cum affectu verbum suscipere et meditari summa diligentia, ita ut non sinat (juxta proverbium) una aure illabi et altera elabi, sed pertinaciter retineat in corde, et deglutiat ac trajiciat in viscera.

Qui ergo vel solum evangelion vel solam legem super utrumque hominem, scilicet, interiorem et exteriorem ponit, hic non dividit ungulam, (id est, officium docendi non recte exercet), quia per solum evangelion docet libertatem totam, id est, et spiritus et carnis, ut simul et conscientia laetetur et liberetur ab operibus, et corpus otietur a servitute caritatis, rursus, per solam legem docet captivitatem totam, id est, et spiritus et carnis, ut simul et conscientia vexetur scrupulis et inquietudine, et corpus labore et opere. Utrumque est immundum et pollutum, ac non vere justificatum per fidem ostendit magistrum. Fiat ergo per verbum gratiae cor liberum, et per legem caritatis corpus servum, et recte divisa erit ungula.

Rursum sunt, qui dividant ungulam et non ruminent, ut sus seu porcus. Hi sunt, qui utrumque recte docent, sed dum aliis praedicant, ipsi reprobi

efficiuntur, quia non castigant corpus suum, nec redigunt in servitutem, quia cum vidua in deliciis vivente mortui sunt, et inter spinas et voluptates suffocant verbum, ut non faciat fructum. Hauriunt verbum, sed mox labi sinunt, nec toto corde percipiunt aut meditantur. Porci sunt hi in volutabro peccati. Alii vero ruminant, sed non dividunt ungulam. Ili sunt, qui vel solum evangelion vel solam legem toto corde accipiunt, pertinaciter haerent ac tenent, sed vel conscientiam solam vexant, vel corpus solum liberant, et hi ergo immundi sunt, ut camelus et lepus et cuniculus.

Idem sentiendum est de aquaticis, quae sine pinnulis et squamis sunt. Pinnulae enim sunt eis vice alarum, quibus regunt cursum suum. Per quas significatur doctrina fidei, quae verbo Dei regit et agit corda in hoc mundo. Squamae vero sunt velut arma et ornatus corporis eorum, sine quibus cetera nutantia sunt velut nuda. Significant autem fidem non esse otiosam, sed operosam per spiritum caritatis. Si quae igitur sunt squamosa sine pinnulis, significant operarios sine fide et verbo, ut serpentes. Si quae pinnulas habent sine squamis, significant eos, qui habent verbum sine fructu et opere, ut anguillae, murenæ. Alia nec pinnulas nec squamas habentia sunt, quae nec fide nec opere valent, ut vermes, sanguisuga etc. His omnibus vesci non licet, nec communicari. Ita inter aves, quae reptant et pennas habent, immunda sunt, significant hypocritas, qui verbi doctrinam in speciem habent, acsi volare possent, tamen reptant toti et terrena sapiunt.

Morticinum non comedendum, alibi nec tangendum esse dicit, sed peregrino vendendum aut dandum.

Hoc est, sinite mortuos sepelire mortuos suos. Ne ullam societatem habeamus cum iis, qui sunt sine verbo vitae. Atque si aliquando habuerint, et amisso verbo mortui fuerint, ut haeretici, demus eos peregrinis, hoc est sint nobis sicut ethnici. Illis sociari sinamus, et a nobis alienemus. „Quia tu populus es sanctus domino Deo tuo,“ id est, verbo ejus sanctificatus, ideo non communices peccatis alienis.

Non coques hoedum in lacte matris.

Sicut in animalibus immundis civilem mundiciam instituit, ita et in hoedo civilem misericordiam, ut assuescerent ista externa mansuetudine et clementia etiam hominibus misereri et parcere, etiam relicto jure suo. Deinde cum hic de cultu Dei agat, non vult immolari hoedum immaturum, sed anniculum (ut alibi praecipit), ut non invalida et inutilia offerant. Significat autem illud apostoli Ro. 1.: „Infirmum in fide suscipite,“ ne eos, qui lacte opus habent, solido cibo perdamus, et ne coquamus eos aut mortificemus vel martyrio vel aliis robustis tentationibus, antequam vitae firmitatem et doctrinae certitudinem consecuti fuerint. Deus enim non tentare sinit, ultra quam ferre possumus. Quare et nobis sic credendum et docendum est. In regno enim Christi lex una est: „Alter alterius onera portate,“ Gal. 6.

Decimam partem separabis etc.

Triplex decimas huic populo imposuit Deus. Unas, quas singulis annis de omnibus fructibus terrae dabant Levitis. Alteras, quas quolibet anno tertio ultra praedictas de eisdem omnibus fructibus terrae

separabant, velut in communem cistam et in stipem publicam erogandas, tam Levitis*) quam peregrinis, pupillis quoque**) et viduis, quia nolebat pauperes in terra esse, ut cap. sequenti dicit. De istis duabus decimis loquitur hoc capitulo. Tertiae decimae erant Levitis impositae, ut de suis decimis darent sacerdotibus quoque decimas, de quibus in Levitico, quibus sacerdotibus et primogenita omnia Deus dedit, ita ut primogenita hominum argento redimerentur. Erant ergo ordinarii redditus sacerdotum, primogenita seu primitiae ac decimae a Levitis acceptae, quibus accedebant sacrificia et dona totius populi. Levitarum autem redditus erant decimae a populo acceptae et pars sacrificiorum, si ministrabant sacerdotibus. Atque utinam ceteris omnibus censibus sublatis, qui hodie terras et populos devorant, quos et iniquos esse necesse est, instituerentur decimae, si unae non sufficerent, adderentur tres, quartae aut quintae. Sic populus posset vivere sub dominis suis. Hic esset redditum honestissimus et justissimus modus, qui penderet ex mera bonitate Dei. Si enim anno aliquo largiter Deus benediceret, haberet populus largiter proventus, et magistratus largas decimas. Sin parum benediceret, ferret magistratus aequale onus cum subditis, et minus acciperet. Nunc vero cum statim et certi sint census annui, et rari sint anni benedictionis, coguntur subditi pendere plenos census, etiamsi decennio perpetuo vel amplius nullum annum benedictionis habeant, imo quod miseri est, census pendere coguntur plenos, etiamsi de terra eo anno vel vix tantum vel non tantum, quantum pendendum est, ac-

*) In edit. princ. † quoque. **) In ed. princ. deest: quoque.

ceperint, scilicet, alicunde mutuo acceptis, quo vel suppleant census, vel unde vivant ipso anno.

Nonne haec est plus quam barbaries? imo bestialis quaedam et crudelis rapacitas? Hos ergo census justos dixeris? has leges esse aequas putaveris? Quid mirum, si populus devoretur et fugetur ex omni loco? Quid est igitur hodie regnum Germaniae, nisi mera tyrannis? De exteris regnis nihil loquor, nihil novi, de nostris sollicitor. Quis putas principum aut magistratum hodie salvari poterit, si haec sciens aut volens patitur aut facit, si mederi rebus (sicut decet principes) possit? Vides, quam urgeat hic ratio salutis, ut principes communi consilio cooperati hoc agant, ut prorsus extinctis omnibus censibus et in decimas (quotquot necessariae fuerint) mutatis populum servant, et aliis legibus orbem regant. Fateor, vulgus luxu et petulantia perditum est, si abundet, sed his rebus aliter quam iniquis censibus succurri debet, et peccatum peccato non sanari. Deinde culpa perditionis vulgi in principibus est, qui sine lege, sine cura, sine rigore imperant, et tantum censibus et voluptatibus student.

Sed ad Mosen redeamus. In quo vide pulcherrimum ordinem. Primo loco de decimis annuis et primogenitis quotidianis tractat, quibus providetur sacerdotibus et Levitis, deinde de decimis triennialibus, quibus succurreretur quibuslibet pauperibus, ut intelligamus, prima cura providendos esse ministros verbi, per quos non venter, sed cor et spiritus pascitur; deinde curandus et venter pauperum. Quia prior est fides et verbum, quam caritas et opus bonum, ideo prius curandum est, ut fides et verbum sit provisum, quam

caritas et opus bonum. Non aliter autem providetur, nisi ut, qui docere debent, alantur. Imo si fides et verbum perierint, caritatis et operis boni nihil erit reliquum. Sed lex est lex, dicitur et non fit. Sicut enim populus Mosi hac lege omissa non pascebat suos sacerdotes et Levitas, unde cogeabantur aut verbum et cultum Dei relinquere, apprehensa opera aliqua manuum, aut novas doctrinas et idololatrias erigere; hic opulenter populus pascebat seductores suos, qui veros pastores negligebat, quia et ipsi a veritate auditum avertebant, et ad fabulas convertebantur: ita et nunc fit, verbi ministros nemo pascit, ut penuria panis cogantur deserto ministerio rusticari et artificiiis exerceri, dum tamen impios seductores hactenus non solum paverint, sed et orbem episcopatibus et monasteriis, quae regum et principum opes æquent, repleverint, justo iudicio Dei, ut, qui panem unum non dederunt nec dant ministro Dei et nuntio salutis, integra regna et principatus profundant in ministros Satanae et nuntios mortis.

Vides, quanta cura Paulus 1. Cor. 9. 1. Timoth. 3. Galat. 6. et alibi pro alendis verbi ministris sollicitet, ut pudendum sit, de hac re levissima tantum verborum ■ tanto apostolo in tanto ac tali populo Dei audiri, ubi contra sic oportuit ardere caritatem, ut a contribuendo opus esset arcere populum, ut Exod. 36., scilicet, cum talibus ministris exemplo Galatarum et oculos erutos (si posset fieri) dare debeamus. Unde et hic Moses, cum de decimis et primogenitis dixisset, addit: „Ut discas timere dominum Deum tuum omni tempore,“ scilicet, quod alere ministros verbi, sit pri-

mus et summus usus colendi et timendi Dei. Qui enim non alit, quomodo is curat verbum Dei? Qui vero verbum Dei non curat, quomodo curat Deum? Qui Deum non curat, quomodo timet eum? Igitur negligere et contemnere verbi ministrum, idem est ac Deum et verbum ejus contemnere. „Qui vos audit, me audit, qui vos spernit, me spernit,“ hoc est, quod hic et toties alibi Moses tam diligenter inculcat, ne Levitas derelinquant, qui aliam hereditatem non habeant.

Illud, quod de longiore via et de longinquo loco Dei, de vendendis primogenitis et decimis, aliisque ea pecunia emendis dicit, supra declaratum est cap. proximo, quod mactari et comedi non licuit in aliis oppidis, quae offerenda fuerunt, aut si comederentur, alia vice eorum argento emta restaurarentur.

Mysteria primitiarum ex mysterio occisorum primogenitorum Aegypti intelligere licet. Ea primogenita arbitror significare fructum primum legis, id est, justitiam operum. Lex enim primo cogit ad opera, et carnali sensu accepta parit speciosos hypocritas, qui sibi videntur esse primi omnium, et quibus omnia debentur. Hanc justitiam occidit Christus transitu suo, id est, morte sua, qua docuit, coram Deo nullam carnem justificari ex operibus legis, Ro. 3. Primogenita vero Israelis sanctificata domino, justitia fidei est, quae tota debetur ei, qui justitiam operum damnavit. Ideo offerre primogenita et primitias, est confiteri acceptam justitiam fidei ipsius gratia, non paratam nostris viribus. Primus enim fructus evangelii fides est in spiritu, quae et facit nos primogenitos, et duplici jure heredes constituit, et regni et sacerdotii, decimae vero velat posterior fructus caritatis et spiritus bona sunt, quae et

ipsa offerimus ac reddimus, dum ipsius gratia nobis ea data per fidem, non nostris meritis accepta, confitemur.

CAPUT QUINTUM DECIMUM.

Anno septimo facies remissionem etc.

Quia coeperat cap. praecedenti agere de providendis pauperibus per decimas triennales, occasione decimarum annuarum Levitis debitarum pro cultu Dei, perseverat in eo coepto, et digrediens plene absolvit eum locum de pauperibus, adeo ut civilem hanc remissionis legem misceat in hoc tractatu primi praecepti, Summa autem hujus cap. est, ne committant, ut pauperes sint in terra derelicti. Semper autem fore pauperes, dicit, ut habeant, quibus dent, vel de decimis triennialibus vel de mutuo vel alias. De decimis dictum est, nunc de mutuo dicamus.

Dicit mutuum posse repeti ante septimum annum, ipso autem septimo anno, quidquid mutuum fuerit inventum reliquum, liberum atque donatum erit fratri, idque divino jure. Hunc autem annum septimum fuisse fixum et certo statutum, sicut annus jubilaeus fuit in restituendis et liberandis emtionibus, necesse est, quia non coepit ■ die, quo mutuum dabatur, sed erat generalis totius terrae et populi, quemadmodum fuerunt festa passah et pentecoste et alia. Pulcherrima sane et aequissima lex, quam utinam aemulentur hodie

quoque rectores orbis, minus tum haberent quaestionum et turbarum, ubi lites, jurgia, debita, acta, pacta, jura, sigilla, literas scirent tandem septimo anno, sive is prope vel longe abesset, semel esse omnia tollenda et exstinguenda, et non in aeternas et infinitas quaestiones proroganda et servanda. Simul cauti esse cogerentur, ne tantam summam mutuo darent, quam desperarent ante septimum annum posse reddi, nec sic liceret prodigis et perditis fidere alienis opibus per debita et pacta cumulatis.

Sed quid dices ad Christum, qui Matth. 6. et Luc. 6. prohibet mutuum repetere, et praecipit mutuum dari sine spe recipiendi aequalia? Respondeo: Christus loquitur christianis, qui super omnem legem sunt, et plus faciunt, quam leges statuunt. Moses autem civilem populum instituit legibus, qui magistratui et gladio subjectus est, ut mali arceantur, et publica pax servetur. Hic ergo lex sic est administranda, ut mutuum reddat, qui accepit, licet christianus, si lex talis ei non succurrat, nec mutuum reddatur, aequo ferat animo, sicut lex cogit neminem laedere, et vindicat in violentos, tamen christianus fert, si laedatur, nec vindicat, nec petit vindictam, licet nec prohibeat rigorem gladii vindicantis, qui sciat gladium esse institutum ad vindictam malorum, ut Pet. dicit.

Deinde quid hoc est, quod a peregrino repeti mutuum permittit, etiam anno septimo, hoc est, semper, sed non a fratre? An non et justitia et caritas in peregrino servanda est? Respondetur, et hoc esse e ratione justa publicae politiae, ut cives aliquo privilegio honorentur prae exteris et peregrinis, ne confusa et aequalia sint omnia, sicut dum Romani aliquibus oppidis jus vel coloniae vel Romanae urbis dederunt.

Nam has formas, quamvis speciem iniquitatis habere videantur, in politia necessarias habet mundus, qualis est et servorum et ancillarum conditio, item operariorum et laborantium. Neque enim omnes possunt esse aequaliter reges, principes, senatores, divites, liberi, cum mundus sine variis et differentibus personis non queat consistere. Quantumlibet contra Deo nullus sit respectus personarum, sed omnes aequales, mundo tamen necessarius est respectus personarum et inaequalitas, et hoc ipsum ideo, ut mali arceantur, et pax publica constet, quae sub aequalitate et indifferentia personarum constare non potest.

Populus tamen Judaeorum amplius et excellentius habuit jus, non modo repetendi mutui, sed, ut hic dicit, et foenerandi gentibus et usuras capiendi, nempe auctoritate divina, quae hoc ipsum statuit et concedit. Ipse enim Deus et dominus est omnium, qui non modo pecuniam et res, sed et regna et imperia aufert, cuicunque vult, quocunque modo vult, et dat, cuicunque vult. Si ergo in vindictam gentium Deus voluerit eas per usuram et foenus punire, et id Judaeis mandet ut faciant, bene faciunt Judaei, quod obediens sese Deo instrumentum praebent, et iram ejus foenore et usura in gentibus implent, non aliter quam dum eis praecepit, ut Amorraeos et Chanaanicos expellerent. Sic, si maritus Deo dignus virus sit, cui auferatur uxor aut filii, et mihi id mandetur verbo ejus, non sum adulter nec plagiarius rapiendo uxorem et filios ejus, sed obediens virga Dei super maritum impium.

Hinc solvitur illa quaestio, quomodo Judaeis licuerit foenerari. Respondetur enim, non eis licuisse neque licere suis meritis aut lege communi, sed per iram Dei super gentes, quam per Judaeos, velut irae suae organa,

vult implere, nec tamen hac ipsa licentia eis uti licuisset, nisi certo et aperto verbo Dei jussi et ad organa talia electi fuissent. Neque enim ipsi meliores erant ullis gentibus, ut supra dixi, nisi quod Deus eos sola misericordia elegit et assumsit, ita ut si rem recte consideres, non Judaei ipsi sunt, qui foenerantur, sed Deus est, qui foenore Judaeorum gentes persequitur. Quod satis probatum est, dum Judaeos sibi inobedientes et peccantes rursum tradidit gentibus, non solum foenore gravandos, sed omni contumeliarum genere vexandos, non parum etiam saevius, quam ipsas gentes unquam Judaeis tradidit, sicut et in hoc libro capitulo 28. praedicit, et hoc capitulo annectit, fore, ut foenerentur gentibus, si tamen audierint vocem domini, quasi dicat: Si non audierint, non modo non foenerabuntur, sed pares aut miseries erunt gentibus, quod et contigit.

Hodie tamen, cum Judaei desierint esse populus Dei, lex sublata est, et ipsi impietate et blasphemia sua meriti sunt iram Dei, non est eis permittenda usura, sed cogendi sunt sub leges gentium, inter quas vivunt, quamvis si textum bene inspicias, non praecipit foenerari, nec sunt verba legis, sed potius verba promissionis, dum dicit: „Si audieris vocem domini, foenerabis gentibus multis.“ Verba autem promissionis non est hominum implere, sicut verba legis, sed solius Dei, qui ea promittit, ut sensum esse oporteat talem: Ubi tu audieris vocem domini, fiet, ut agente Deo gentes in eam miseriam redigantur, ut etiam te neque cogitante nec quaerente foenus persolvant, et tibi per omnia subjiciantur, et tu illorum cum omnibus bonis eorum domineris, ut rapias, exigas, foeneres, sicut

placuerit. Dominus est, qui gentes sic subjiciet tibi, et eas per te humiliabit.

Pauper non erit inter vos.

Pulcherrima politia, sed nunquam servata, ideo et haec Mosi lex in verbis manet quoad totum populum. Si in isto populo prohibita est mendicitas, quo jure inter christianos, etiam velut sancta legibus instituitur? Paupertas praedicatur, sed sic, ut ei subveniatur. Deinde paupertas spiritus laudatur, exterior vero mandatur curari, haud aliter atque alia incommoda proximi. Et mirum est, cur paupertatis externae illi jactatores non etiam vulnera, morbos, carceres, nuditates, exilia, esuriem, sitim, gladios, pericula, mortes, peccata, diabolum et omnia alia mala subeant et profiteantur, institutis ad haec novis votis, sicut de paupertate fecerunt, ut alius ferat morbum, alius carcerem, alius famem, alius peccata aut diabolum, cum ista aequae atque paupertas in proximis curari et mutari mandarit Christus. „Infirmus fui (inquit) et non visitastis me etc.“

At nostri jactatores paupertatis pro morbis et vulneribus obesam cutem saginatamque carnem gerunt, plus quam ganeones et meretrices, pro exiliis domus regum palatium superbiores habent, pro fame omnium penuria devorant, pro siti plena cellaria habent, pro morte suavissimam et securissimam vitam agunt. Tum nobis cantant gloriam paupertatis ferendae, quam Deus praecepit tollendam, ut simus sicut in Actibus quoque christiano populo scribitur exemplum, nec quisquam egeus erat inter illos.

Non ergo paupertas et mendicitas in populo Dei esse debet, sed cura et sollicitudo, ne sit ulla paupertas et mendicitas, ut scias mendicantes ordines et

omnes paupertatis externae professores et jactatores esse Satanae discipulos et ministros, recta adversus dominum et Christum ejus furentes, sicut non debet esse morbus, fames, sitis, exilium, mors, peccatum, diabolus in populo Dei, sed cura et sollicitudo, si quid tale inter eos acciderit, ut quam primum tollatur, et curetur, ne sit inter eos. Non est (inquam) advocanda, eligenda, docenda paupertas, quae satis per sese adest ubique, ut hic dicit: „Semper erunt pauperes inter vos,“ sicut et omnia alia mala. Verum id agendum perpetua cura, ut, quia semper accidunt, semper illis occupatur. Vides ergo, quid sit institutum vendendae paupertatis, et totum regnum illud papae.

Si autem unus de fratribus etc.

Ita habet cursus mundi, ut posita lege mox inventa sit et fraus in legem. Ideo et hic Moses praevenit dolum, qui futurus erat in lege illa remissionis septimo anno, avaritia et durtia humana sic cogitante: Si forte prope sit annus remissionis, quid faciam? Mutuum dabo? At post menses aliquot remissionis annus erit, frustra dedero, cum non sit spes recipiendi, nec jus repetendi. Contra quam hic Moses miris et acerbis verbis invehitur, appellans illud durum cor, verbum Belial, nequiter factum, oculum nequam, tandem et peccatum clamans ad Deum, ut videas et Mosen cum Christo consentire in doctrina de mutuo, ut sub interminatione tantorum scelerum praecipiat dari mutuum, etiamsi non sit spes recipiendi aut jus repetendi, ut summa sit hujus doctrinae, pauperes esse curandos in caritate.

Si venditus tibi fuerit frater tuus.

Revocat legem Exod. 22. in hanc legem remissionis mutui, quia et ipsa de pauperibus loquitur, qui pau-

peritate coacti sese vendiderunt, ac velut mutuum acceperunt, dum proprio corpore sese debitores fecerunt. Addit autem hoc loco, ne vacuum dimittat, cum liberum dimiserit, cujus duas signat causas, primam, ut meminerint et sese fuisse servos in Aegypto, deinde quod dupliciter mercenarius fuerit apud eum. Quod puto ideo dici, quia venditus alteri duo damna sibi facit, primo, quod alteri servit, et omnia domino suo lucratur, secundo, quod interim sua negligit, et quae domino suo lucratur, sibi lucrari potuisset. Ideo iniquissimum foret, dimittere eum prorsus vacuum. Ideo dicit: „Non graveris eum dimittere liberum.“

Addit vero Moses semper magnificas promissiones, Deum benedixisse, benedicere ac benedicturum esse facientibus haec, ut non dubitent copiose sibi restitui, si quid vel dederint vel mutuum commodarint, sicut et Christus dicit: „Date, et dabitur vobis.“ Hinc et illud Salomonis proverbium: „Foeneratur domino, qui miseretur pauperis;“ et iterum: „Honorat dominum, qui miseretur pauperis,“ et multa talia, sicut econtra multae comminationes contrariae his, qui non misereantur, ut est scriptura plena. Verum nihil ad surdam impietatem et incredulitatem, quae Deum putat vel ludere vel mentiri talibus verbis, digna, quae et hujus et futurae vitae spoliatur bonis, sicut Nabal ille stultus in Carmelo David negavit, et mox vita privatus nihil ipse retinuit.

Si dixerit: Nolo egredi etc.

Subula perfodi aurem ad postem in janua domus signum externum fuit perpetuae servitutis, sicut in rebus humanis signa haberi oportet ad personas discernendas. Sic enim imperator trabea, securi et fascia

attitur, mulier peplo, virgo corona, puer bulla. Commodum vero et aptum signum erat, aurem perfodi subula. Subula praeceptum heri sui significat acutum et ferreum, scilicet, ut penetret et efficax sit verbum heri apud servum. Auris obedientiam significat, quae praecepto subjicitur. In janua vero hoc fieri, significat ingrediendi et egrediendi et omnia expediendi jus et usum illi conferri, et quod in familiam domus recipitur. Porro inaures ornamentum sunt liberorum, ex auro, argento, gemmis factae. Servorum vero ferrea subula est, quod liberorum obedientia sit spontanea et liberalis, plane aurea et pretiosa, sed servorum co-acta, mercenaria et ferrea ac vilis.

De primogenitis, quae nascuntur etc.

Repetit ac plane redit ad census sacerdotum, postquam expleta est digressio illa de pauperibus curandis, ut addat, quod superius addendum fuit, nempe talia esse primogenita debere, quae Deo offerrentur, ut prorsus sine culpa et vitio sint. Ideo hic dicit, ut nec arandum sit primogenito bovis, nec tondendum primogenitum ovis, ut sit prorsus intactum, et nulli usui aut fructui deputandum, nisi quod Deo offeratur et comedatur in loco a Deo electo, sicut a sacris ac Deo debitis abstinendum est. „Comedes“ (inquit), id est, comedendum dabis, et inter comedentes congregatus eris, ut supra dixi. Sic si aliud quippiam vitii habuerit, non offeretur, sed domi in oppido quisque suo id comedat.

Allegoria. Annus remissionis debiti est totum tempus gratiae, quia nihil est regnum Christi, nisi assidue dimittere debita, ut dimittantur. Peregrino autem non dimitti, significat extra ecclesiam Dei non esse remissionem peccatorum. Neque enim potest illis

dimitti, qui dimitti sibi nolunt, sese justificant et ecclesiam contemnunt. Ergo ab eis repetendum est, donec reddant, id est, non est eis concedendum, sed semper exigendum, ut aliter sapiant et faciant, donec resipiscant, resipiscenti autem fratri omnia dimittenda. Manente enim fide nulla peccata non sunt remissibilia et donanda, manente incredulitate nulla peccata non sunt damnabilia et exigenda. Nulli foenerari, et omnes ei foenerari, est justum sic vivere, ut nulli debeat, omnes ei debeant, quia nullum laedit, laeditur autem ab omnibus. Pauperes non esse debere, et si sunt, juvandos esse, est infirmos fide et moribus tolerare, docere et hortari, et pro eis orare, sine fraude ex tota simplicitate cordis, et semper tales erunt inter vos. Dimittere servum Ebraeum fratrem non sine viatico, est non solam culpam ignoscere, sed et adjecto beneficio caritatis juvare. Quanquam hic servus propria allegoria sit populus legis, qui duram servitutem servit. At veniente anno remissionis per evangelion non modo dimittitur liber a lege, sed et verbo evangelii honoratur, unde vivat, quia duplici servitute servivit, quod opera legis fecit, et nihil lucratus est, nisi quod dominus ejus, lex, magis crevit, quia, quo plus operamur in lege, hoc magis exigit et potentior fit, et minus impletur, crescente nimirum odio legis assidue, et tamen interim sua quoque negligit, id est, conscientiae fiduciam non assequitur, sed amittit, quam extra legem per evangelion potuit consequi. Quod vero subula auris ejus perforatur, et manet servus in aeternum, hoc est, quod spiritu jam liber carnem tamen fortius legi subjicit, et ferrea ac dura lege cogit ad obedientiam, ut Paulus ait: „Castigo corpus meum et in servitutem redigo etc.“ Sic simul manet servus et liber.

Non arari bove primogenito, nec tonderi ovem primogenitam, est justitia fidei non pro nostro commodo aut gloria abuti, sed simpliciter Deo offerre, ut ipsius sit gloria et honor. Non enim nostri operis aut sub nostra potestate est, ut nos dominemur ei, sed solius Dei, qui eam creat et dat. Ita Paulus non vult dominari fidei Corinthiorum. Pertinet ergo ista allegoria maxime ad ministros verbi, ut populum fidei non subjiciant suis legibus et operibus a se statutis, sed offerant subjectos soli Deo regendos per fidem, sicut Paulus gloriatur Ro. 15. se sic sanctificare evangelion, ut oblatio gentium accepta fiat, hoc est, per evangelion offert gentes Deo, ut non sibi Paulo, sed Deo subjecti sint. Et quid faciunt ministri verbi, dum operibus suis nos subjiciunt, nisi quod nos tondent et commoda sua quaerunt ac gloriam, scilicet, lanam et fructum nostrum?

Nullum vitium in ipso esse debere, est sanam esse debere fide conscientiam, ut non simul velit operibus simul fide justificari et Deo placere. Ideo hoc vitium et in Malachia graviter increpat, quia non est jocus in fide et doctrina ejus, Tit. 2: „Sanum et irreprehensibile verbum.“

CAPUT SEXTUM DECIMUM.

Observa mensem Abib, ut facias passah.

Descriptis loco et personis hisque provisus hic de temporibus et festis statuit, praesertim de tribus illis praecipuis, quae ad populum maxime pertinebant, cujus

docendi officium hoc libro Moses suscepit. Sunt autem haec festa, passah, pentecoste et festum tabernaculorum, porro festum tubarum et festum expiationis in eodem septimo mense, quo festum tabernaculorum celebrabatur, Levit. 23., nempe festum tubarum die primo, festum expiationis die septimo. Verum quolibet horum duorum uno die celebrabatur. At festum tabernaculorum in medio mense, nempe quinto decimo celebrabatur per octo dies, in quo apparere oportuit omne masculinum coram domino, in loco, quem elegerat, ut in festo passah et pentecostes, ut hoc capitulo dicit.

Facilis est autem textus ipse per se, nisi quod vocabula quaedam sunt discutienda. In mense Abib, quem noster vocat mensem novorum, alibi novarum frugum, forte, quod tunc omnia nova prodeunt, et totus mundus vernat. Est autem mensis Aprilis, etiam latinis dictus ab aperiendo, quod tum terra aperiatur, et omnia novantur, quanquam Ebraei Aprilem non Abib, sed Lier appellent. Abib autem venit ab Abab, quod virgulam aut tenerum surculum significat, Levit. 2., quales sunt, cum arbores erumpunt in vere, quo indicio aestatem prope esse designat Christus Matth. 24. Eo tempore, scilicet, in Aprili, egressi sunt Aegyptum, qui ob id et principium anni et primus mensis vocatur, Exod. 12. Alii vero mensem Julium faciunt mensem Abib, quos redarguit ipse exitus filiorum Israel ex Aegypto, qui in principio anni in mense Abib fuit, ut hic et Exo. 34. dicit.

Panem afflictionis, quoniam in pavore
egressus es etc.

„Panem afflictionis“ appellat a praeterita afflictione, quam passi sunt eo tempore, quando primum hunc

panem comederunt, id quod declarat, quod mox addit: „Quia in pavore exivisti etc.“ hoc est, cum anxietate et trepidatione, sicut solent, qui in angustia sunt, festinare et angi, ut quam celerrime fugiant. Haec est enim vis hujus vocabuli, **פָּחַד**, quod non significat simpliciter festinare vel pavore, sed (ut dixi) prae angustia conari fugere, quomodo de David dicitur 1. Reg. 23., cum a Saul esset in monte cinctus in modum coronae, quod desperatus fuerit, id est, animo anxio cogitavit festinare. Sic Exo. 12.: „Et comedetis festinanter,“ id est, quod hic dicit „panem afflictionis,“ quem in pavore et festinatione anxia comederunt. Et Psal. 104.: „A voce tonitrui tui formidabunt, id est, vellent fugere et festinare.“ Psal. 116.: „Ego dixi in excessu meo,“ id est, in festinatione anxia.

In die septima concio est domino Deo tuo.

Noster collectam dixit, sed rectius coetum, concionem, synodum, conventum significat, sicut solet populus in atrium convenire ad audiendum verbum Dei, vel ad statuendum aliquid publice, ad eligendum, qualia sunt comitia gentium. Ita populus Dei, cum per totum festum passah coluissent Deum sacrificiis, et epulati essent in loco a Deo electo, die septimo convenerunt in locum unum, ut in atrium, et ibi legabatur lex Dei et mandata, quae ad ipsos pertinebant. Ideo appellat eam concionem domini Dei, quod ad audiendam legem Dei convenirent.

Festum hebdomadarum vocat pentecosten, ab hebdomadibus numeratis a die passah, quarum sunt septem, ut dicit: „Septem hebdomadas numerabis.“ Hoc festum Exodi circumscribit ea periphrasi: „Festum,

cum primos fructus messueris eorum, quae seminasti in agro," hic vero tali periphrasi: „Ab ea die (inquit), qua falcem in segetem miseris, incipies numerare." Quae sic intelligo: Hebdomadae incipiunt numerari a tempore passah, quando jam herba eo crevit, ut luxuriantem comam ejus demetere possis. Aut si hoc durum videtur, referendum est numerandi praeceptum ad tempus pentecostes, hoc modo: Incipies numerare ab ea die, id est, cum circa tempus pentecostes fueris, quando solet herba luxurians primo desecari, aut primi fructus meti, numerabis retro, donec computando usque ad passah impleveris septem hebdomadas. Et hoc mihi magis placet, quia hebdomadas numerari praecipit, quas jam plenas esse significat, simul, quod Ebraeis mos est retro legere, scribere et agere.

Tum illud pulchre consonabit Exo. 23.: „Cum primos fructus messueris," quia circa pentecosten, praesertim illis calidis regionibus, solent primi fructus inveniri et demeti, ut dixi, ut idem tempus sit, quo primi fructus demetuntur et quo falx in segetem mittitur. Unde et oblationem spontaneam, quae hoc loco ebraice missa dicitur, intelligit primitias fructuum, quas sacerdotibus afferrent, de qua Levit. cap. 2. in fine legas. His declaratis facilia sunt omnia in hoc capitulo.

Instituuntur festa et ritus hujusmodi externi ad cultum Dei propter rudem populum, ut illis occupatus non inveniatur studiis propriis festa. Est enim natura proclivis, imo inquieta, ad erigendas ceremonias et statuendos cultus Dei, ideo necesse est eam praeveniri et servari in verbo Dei, quo certi simus divina nos agere et Deo placere. Deinde et haec ratio est, ut populus saltem in anno bis vel ter conveniens au-

diret et disceret legem Dei, et servaretur in unitate fidei et morum.

Tria vero sunt, quorum istis festis tribus voluit memoriam fieri, in festo passah memoriam exitus de Aegypto, quod erat festum omnium primum et summum in principio anni ob primum et summum miraculum eis exhibitum, scilicet, liberationem ex Aegypto. In festo autem pentecostes memoriam acceptae legis in monte Sinai, siquidem mense tertio post exitum data est lex, fere quinquagesimo die post passah. In festo tabernaculorum memoriam omnium beneficiorum corporalium, per desertum totis annis istis quadraginta exhibitorum. Ita vides festa institui non luxus, otii aut voluptatis gratia, sed salutis nostrae et gloriae Dei causa, ut verbum Dei audiat, et beneficia ejus memorentur, ut in fide et caritate Dei erudiamur, aliamur et servemur.

Omnia haec festa, etiamsi multa alia fuerint, allegoria spiritus uno festo celebramus. Quotidie enim passah nobis est, dum Christum agnum Dei edimus et immolamus, id est, ut Paulus 1. Corinth. 10. exponit, immolatum praedicamus et credimus pro nobis. Sic quotidie pentecosten habemus, dum novam legem, spiritum in corde accipimus per verbi ministerium. Quotidie festum tabernaculorum celebramus, dum docemus et sentimus nos esse peregrinos in hoc mundo, et in tabernaculis corporis nostri, brevi tempore durantibus, moramur, scientes nostrum *πολίτευμα*, hoc est, civilitatem seu conversationem et habitationem in coelis esse, ubi interim fide sumus et vivimus, et hic quotidie morimur, donec tabernaculum nostrum deponatur etc. Sic laetamur in his festis coram domino in azymis sinceritatis et veritatis, id est, in pastu puri evangelii

et vita spiritus, sine traditionibus et vitiis humanis, et offerimus primitias nostras laudis et gratiarum actionis.

Nam et illud, quod praecipit masculinum non apparere vacuum debere coram se, pro illo tempore ad hoc erat statutum, ut alerentur sacerdotes. Nostro saeculo per impios sacerdotes ad ventrem pascendum offertoriis vulgi coactum est, cum verius significet offerre laudem et gratiarum actionem, jam non coram domino super propitiatorium et arcam aut ullo certo loco, sed in spiritu et veritate, id quod est, non quovis loco (ut iterum hic Moses inculcat) offerre passah, sed quem Deus elegisset. Nam sacrificulos pascere offertoriis aut pensionibus, idem est, ac scorta et lenones, imo lupos et bestias pascere, ut nos devorent suis pestilentibus doctrinis. Ministris vero verbi suus debetur honor, de quo diximus. Igitur nullus masculus nunc apparet vacuus coram domino, quando fidelis in spiritu gratias agit et laudem offert. Mulier, id est, caro et infirmitates reliquae peccati non offerunt quidquam, quia non est speciosa laus in ore peccatoris.

„Panem afflictionis“ appellat azyma, quoniam in pavore sunt egressi, et fermentum vetat. Quid fermentum sit, ipse Christus Matth. 16. satis docet, ubi caveri a fermento pharisaeorum jubet. Ergo azyma sanum et sincerum verbum fidei est. Dicitur afflictionis a pavore festinati egressus, quia per evangelion revelatur ira Dei de coelo super omnes homines, praesertim justitiosos, Roma. 1. et 2., dum spiritus arguit mundum de peccato, justitia et judicio. Hic pavescit conscientia a facie regni peccati et irae, et festinat egredi, dicens cum illis, Act. 2.: „Fratres, quid faciemus?“ et cum Paulo: „Domine, quid

me vis facere? quia cognitio peccati urget et compellit exire electos Dei, ubi primogenita Aegyptiorum, id est, justitia operum cum fiducia et superba gloria, percussa fuerint.

De carnibus agni nihil remaneat usque in mane, sed igne comburatur, si quid reliquum fuerit. Hoc adversus Judaeos dicitur, qui post verum agnum immolatum Christum adhuc in futurum eum expectant, et differunt ac tardant credere in eum, qui venit, desertis operibus legis. Sed pii totum igne Spiritus sancti, id est, verbo et fide consumunt, simpliciter credentes impleta esse omnia vero et aeterno agno, postquam illuxit mane novum resurrectionis domini.

CAPUT DECIMUM SEPTIMUM.

Judices et praefectos constitues in omnibus portis tuis.

Declarato primo praecepto de fide in Deum, quo et internus et externus cultus Dei traditus est, venit nunc Moses ad alterum praeceptum, nempe caritatis. Sed huic praemittit tractatum de magistratibus, de jure gladii et forma judicii in causis externis. Et hoc recto et pulchro ordine. Nam (ut et supra diximus) nisi sint administratores et exsecutores legis, qui gladium gerant et exerceant, frustra est omnis legislatio quantumvis sancta, cum gladius sit virtus et efficacia ac ipsa vita legis, qui arcet malos, et tuetur bonos. Summario ergo hic docemur, ubi lex ponitur, ibi gladium simul institui oportet, ut lex do-

ceat, quae faciendae et omittendae sunt, gladius autem id exsequatur, et puniat factores et omissores, cogens impios vi ad faciendum et omittendum. Nam sine gladio lex inutilis et solum causa multiplicandorum facinorum est. Rursus gladius sine lege tyrannis et saevitia bestialis est. Utrumque autem, scilicet, lex et gladius simul juncti, pulchra et stabilis politia est.

Disces hoc simul capitulo, publica crimina non esse castiganda per vulgum aut quemlibet privatum, sed publico gladio per magistratum. Nam hic vides, Deum ipsum pro sua ipsius lege administranda constituere iudices et praefectos, et addit casus quosdam (ut vocant) in terminis, quibus praescribit formam iudicii, quae servari debet in castigando facinoroso, ne ulli fiat injuria, scilicet, ut causa diligenter examine-tur, certo pernoscatur, et testibus convincatur, et sic secundum legem puniatur. Quod dico contra novos istos nostros prophetas imaginicidas, qui e coelo nuper lapsi omnem magistratum contemnunt, et vulgus excitant adversus gladium gerentes divina auctoritate, et gladium sibi arripiunt, et sine iudicio, sine testibus et formis fori grassantur.

Hoc est, quod hoc cap. causas deferri ad iudices et testibus probari praecipit, item qualis rex esse debeat. Sic Exo. 23. praecipit ad Deos (id est, ad iudices) deferri causas, et ibi vel arbitrio vel iudicio definiri et componi. Sic alibi docet parentes, ut filios rebelles ipsi accusent coram iudicibus, et sic lapidentur, et puella sponso non inventa virgo similiter ad iudicium vocanda praecipitur, ut ubique videas, auctoritate divina gladium et forum publicum institui pro castigandis criminibus. Quibus respondetur illis furio-

sis prophetis, dum urgent hoc verbum Dei, quo in secunda persona alloquitur populum, dicens: Lapidabis, interficies, sic vel sic facies, tolles malum de medio tui etc. Nam hoc verbo illi jactant vulgo indifferenter datum esse jus gladii, cum haec loquatur ad populum legitimis magistratibus et sacerdotibus praesidentibus dispositum et ordinatum.

Unde et hic non de summis illis magistratibus loquitur, ut sunt principes, sacerdotes et capita populi, qui jam antea divina auctoritate in populo dati erant per Mosen, ut Aaron, Josua, et duodecim principes, et septuaginta seniores, sed judicibus et praefectis, quos ipse non ordinat, sed populo jam ordinato ordinandos committit. Nam judices proprie ad causas pertinent, quamvis casu rerum quandoque ad principes et sacerdotes hoc officium rediret, ut liber Judicum et Samuelis de judicibus docet. Praefecti autem proprie sunt exsecutores juris et gladii, quales apud nos lictores, apparitores et spiculatores; olim honestissimi et optimi viri ad hoc eligebantur, nunc ut quisque est despectissimus et villissimus, hoc officio fungitur.

Nam si honestum est judici, definire et damnare reum verbo, quae turpitudine est, eundem percutere, et judicis verbum opere implere? Si turpe est, gladio percutere impium, turpe magis fuerit, cum judicio talem definire et gladio tradere, cum praefectus non percuteret, nisi judex juberet. Legimus enim, quod Salomo viro honestissimo Jojada Banaia hoc officium mandarit, dum Semei et Adoniam et Joab juberet occidi, et Saul suo Doeg mandavit sacerdotes occidere, et David suis viris, ut occisorem Saulis occiderent.

Sed et apud Romanos hoc officium magnis et honoratis viris mandabatur, non minus, quam ipsum iudicis officium.

Nam has duas personas, iudicem et praefectum, administratio gladii postulat et necessarias habet. Et in ebraeo pulchra allusione simulantur שִׁפְטִים et שְׁטָרִים, ego transtuli iudices et praefectos, non satis proprie, cum aliud non haberem. שְׁטָרִים seu praefectos Moses plane eos vult intelligi, qui sunt iudicis ministri, exactores, exsecutores et administratores publici, unde et praecones noster aliquando transfert, et Exod. 1. exactores et praefectos operum facit. Christus plane eundem ministrum vocat, Matth. 5.: „Ne iudex tradat te ministro etc.“

Praescribit autem his iudicibus et praefectis regulam, ut juste iudicent, hoc est, secundum legem Dei, non secundum suum sensum. Deinde affectus pravos prohibet, ne deserta lege ducantur et moveantur personarum et munerum respectu. Quae duo solent omnia iudicia pervertere et declinare, unde et addit hic gnomen, dicens: „Munera excoecant oculos sapientum, et depravant causas justorum.“ Personarum respectus comprehendit in se timorem magnatorum, potentium et divitum, amorem propinquorum, favorem amicorum, contemptum vili-um, et misericordiam calamitosorum, periculum proprium vitae et famaerumque omnium. Munera vero complectuntur in se lucrum, commodum, spem, et totum illud chaos insaturabile et infinitum avaritiae. Unde et Exod. 18. consulit Jethro Mosi, ut eligat viros, qui sint sine avaritia, hoc est, raras illas aves nigroque simillimas cygno.

Vides ergo, quo animo oporteat esse eum, qui iudicis et gladii officium exercere debet, nempe victore omnium affectuum, timoris, amoris, favoris, misericordiae, avaritiae, spei, famae, vitae et mortis, et amatore simplicissimo simplicissimae veritatis et justici iudicii, quia (inquit Josaphat, rex Juda) iudicium domini est. Necesse est enim iudicem onerari multorum invidia, periclitari odio, et tentari misericordia et lucro, ubi, nisi Deum solum spectet, non poterit hos insultus superare et subsistere. Deum vero solum quomodo spectabit, nisi cor fide certo fuerit firmatum?

Vide exempla in iuristis optimis, qui aequitatem, dum vel publice docent aut scribunt, pulcherrime tradunt, at in consiliis privatim dandis plane aliter sentiunt, et sibi dissimiles sunt, scilicet, quod hic personae respectus vel misericordia calamitatis (ut optime interpretemur) eos deflectit ■ recto, ut velut mederi et succurrere inopi studeant, quod tum non fecerunt, cum in publicum docerent. Et sic prae affectu non vident, se ab aequitate in publico docta deflectere. Tam difficilis, rara et ardua res est oculus simplex et rectus in iudice.

Idem est cernere in summis theologis, quales sunt Augustinus, Bernhardus, et his antiquiores Cyprianus, Tertullianus et similes, qui, ubi in publico scripturam tractant, candide et pure tractant, sed propositis quaestionibus raro in via manent, quin aliquid scripturae adimant, et causae ac personae tribuant, et verba Dei vi torqueant. Vide in hoc eos, ubi contra Arium, Hieronymus contra Jovinianum, Augustinus contra Manichaeos, Bernhardus contra liberum arbitrium scribunt, et videbis me vera dicere. Adeo nullus

sanctorum omnem carnem exuit, aut affectus ejus detrivit, ut nihil reliquum sit spei, quam ut tam judex quam doctor in timore Dei agant, sibi semper suspecti, ne forte legem Dei et verba ejus non recte tractent. Securitas enim in his locum non habet, ubi res Dei agitur, et nimis seria.

Non plantabis lucum etc.

Cur hoc Moyses de cultu Dei externo interserit, cum jam coeperit de operibus erga proximum loqui? Respondeo: Repetendi modo id facere videtur, ut in hoc legali populo etiam gladio subjiciat puniendum, ubi quid contra externum cultum Dei peccatum fuerit. Id ex eo probatur, quod nihil de fide aut timore, sed de opere illo dicit, quo erigitur statua, plantatur lucus aut arbor juxta altare Dei, et quo immolatur vitiosa victima. Quibus duobus, exempli vice, omne peccatum externi cultus designat. Deinde et exemplum subjungit, ut vir et mulier lapidentur, qui convicti fuerint de idololatria. Quo exemplo certe gladium jam institutum applicat peccato in cultum Dei externum admisso, et judici ac ministro subjicit puniendum. Nam id quod in corde per infidelitatem peccatur, sibi reservat puniendum, ut cap. 18. de futuro propheta dicit.

Vide ergo hic forum judicii divinitus institutum et exemplum ejus fori. Primum est, si fiat malum in conspectu domini. Malum autem in conspectu domini ipse definit tunc fieri, cum fuerit opere transgressus aliquis pactum Dei, eundo et serviendo Diis alienis, quae non praecepit. Loquitur enim (ut dixi) de peccato externi cultus Dei, ut exemplo monstret, quomodo

in omnibus criminibus sit gladius gerendus, et jus exsequi oporteat. Dicit autem insigni verbo „malum in conspectu domini,“ nam idololatria et impietate, hypocrisi et specie pietatis ornata nihil pulchrius, melius et sanctius est in conspectu hominum. Id igitur est malum coram Deo opus, quod absque fide et verbo ex nostris studiis tentatur, quantumvis appareat bonum et speciosum. Hoc enim vult, cum dicit eos transgredi pactum suum, et fieri, quae non praecepit, ut certo scias, facere aliquid in cultu Dei, quod ipse non praecepit, esse malum coram Deo, ut hic clare dicit, quia necesse est fieri ea fiducia, quasi Deo faciant aliquid gratum, et quo justificentur, alioqui non facerent, quod plane est contra fidem, pactum et verbum ejus.

Secundum, non satis est, opus malum esse factum, oportet et annuntiari et rumore vel relatione notum fieri, ut hic dicit: „Et id tibi fuerit annuntiatum.“ Tertium, et hoc non satis est, sed inquiri debet diligenter, an ita sit, sicut nuntiatur, ne temere delatori cuivis credatur. Inquisitio autem illa non potest esse alia, quam per testes, qui viderint et scierint, sic, ut unus testis non sit satis, sed „in ore duorum aut trium testium (ait) stabit omne verbum.“ Et addit: „Nemo moriatur uno dicente contra eum testimonium.“ Quarto, tandem convicti educantur et lapidentur. Ita vides in publico judicio et publica poena inferenda debere esse crimina tam publica, quam ipsa poena est.

Ab isto exemplo discas, quam multa sint crimina toleranda et dissimulanda, quae vel tu solus vel alii tecum noverunt, vel quae vulgo rumor sparserit. Simul vides, quam diligenter os obstruxerit Deus delato-

ribus et detractoribus, aures quoque eorundem auditoribus, ut etiam rigor legis divinae hic patrocinetur non solum vere innocentibus, sed et nocentibus, modo occulti sint. Occultos autem dico, qui magistratui et judici delati non fuerint legitimis testibus convincendi. Et hic patet, quam satanicum chaos sit mundus, ubi proximi fama tam facile laeditur, et crimina vel falsa vel solo rumore et suspitione collecta traducuntur palam, ut lex Dei rursum praeceperit alio loco, non minus severe puniendos esse, qui aliena crimina deferunt, quae probare non possunt. Igitur, si vides peccantem solus, tace, si audieris, compesce, donec testibus certis res judici potest probari.

Posuit autem exemplum iudicii Moyses in crimine cultus Dei potius, quam in homicidio aut adulterio vel alio crimine, scilicet, quod hoc exemplum certum et fidele sit, et nulla misericordia ignosci aut dissimulari debet. Nam peccare in cultum Dei, est in fidem et verbum peccare. Hic nulla est habenda ratio caritatis aut misericordiae, quia per haec offenditur et amittitur Deus cum verbo, quod totius vitae et omnium operum dux, lux, doctrina et regula est, quo amisso nullum opus diriggi, nulla vita institui potest. At peccare in caritatem, manente salvo verbo et doctrina, tantum opus amissum est, quod potest ad regulam verbi restitui et reparari. Adeo infinita est distantia peccati in fidem et verbum, et peccati in caritatem et opus. Caritas omnia suffert, omnia tolerat, fides nihil suffert, et verbum nihil tolerat, sed perfecte purum esse debet verbum, sana per totum doctrina semper, ut scopus sit vitae et operum dirigendorum. Caritas autem infirma et impura esse potest, quotidie augenda et per-

scienda. Illic Moses, mitissimus omnium in terra, occidit tamen sine misericordia tria millia virorum, qui vitulum adoraverant, Exodi 34., quia in verbum, vitae lucem et ducem, peccaverant.

Si difficile fuerit etc.

Et hunc textum miro conatu papistae ad suum idolum traxerunt, ut papatum statuerent, proinde opus est, ut diligentius eum consideremus. Primo, Moses hic agit non de verbo aut doctrina, seu (ut illi dicunt) de quaestionibus fidei, quas ad papam referri volunt, sed de sententia publicorum et profanorum criminum, ut verba clare dicunt, de causa ambigua „inter sanguinem et sanguinem“ (hoc est, de homicidio), „inter causam et causam“ (id est, de furto, rapina, jurgio, opprobrio), „inter plagam et plagam“ (id est, de percussura, vulnere, aut alia violenta laesione corporis), ubi Hieronymus sua somnia somnians inter lepram et lepram transtulit, quo dedit anam nostris papistis, ut etiam de sacris fidei mysteriis, non tantum de profanis causis Mosem putarent loqui. Nunc cum papa debeat esse minister spiritus non literae, et causas istas profanas relinquere, nihil ad eum ista lex pertinet prorsum, sicut nec ulla alia lex Mosi, aut si ad aliquem pertineret, potius ad caesarem vel regem vel principem pertineret, ut hujus legis exemplo inferiores ex aula superioris domini sententiam in ambiguis causis acciperent.

Deinde lex ista loquitur de loco a Deo electo, scilicet, ubi erat tabernaculum, externum signum praesentis Dei. At in novo testamento nullus talis locus est. Neque enim in monte hoc aut in Jerusalem, sed

in spiritu et veritate adoratur Deus, nec dicent: Ecce hic, ecce ibi Christus, hoc enim erat veteris et legalis populi proprium. Ideo papistae debuerant prius probare, Romam esse locum a Deo electum. Quod quando facient? Ubi est verbum? ubi signum? Unus locus est omnium christianorum communis, is est spiritus et veritas, sic definit ipse Christus, in spiritu et veritate (ait) adoratur et colitur Deus. Et in eo ipso loco dissolvi debent quaestiones fidei. In eo loco non plus est papa, quam ancilla molendini, nec plus in eo loco sua definitio valet, quam rustici, qui est in agro. Omnium enim est fides, et spiritualis omnia dijudicat. Quodsi sint aliqui aliquo loco perfectiores christiani, illis sane cedent imperfecti, non propter locum, sed propter perfectionem spiritus, sicut in Actis Antiocheni quaerebant apostolorum et seniorum sententiam, non propter locum, quasi ■ Deo electum, cum et multi seniores ibi male sentirent, Act. 15. et Apostoli non ibi manebant, ut perpetuo loco, sed propter perfectionem spiritum apostolorum.

Et ut omnia ista nihil facerent, essetque haec lex Mosi de fidei quaestionibus et de Roma intelligenda (quod est impossibile), tamen uno verbo totum eorum conatum dispergit, id quod dicit hic: „Et docuerint te juxta legem ejus,“ scilicet, quod non de spiritu suo proprio illos praesumere et divinare etiam istos sacerdotes operum et legis voluerit, sed ad praescriptam a se legem omnia docere. Quanto magis sacerdotes fidei et evangelii non proprio spiritu, sed certo verbo Dei debent omnia definire et docere? At hoc neque papa neque concilia unquam fecerunt nec faciunt, sed de spiritus praesumpti plenitudine omnia decernunt.

Decernunt autem ut plurimum nonnisi stolidissima, ut de cerimoniis, praebeendis, dignitatibus, et similibus nugis.

Sancit ergo Mose hanc legem pro iudicibus et ministris, de quibus hoc cap. agit, ut particulares urbes ad summum locum, et rudiores ad perfectiores in causis ambiguis irent, cum certum esset, illic et Deum praesidere, et sacerdotes semper tales ibi esse, qui legem Dei nossent, id quod nullo alio loco praestitit Deus. Quia civilis erat populus, civili etiam loco eum providit et corporali sacerdotio, in quo spiritus certo maneret, sicut nobis Christum in fide carnis suae certo providit ad dextram suam, id est, ubique praesentem et implentem omnia. Hinc illud est, quod dominus de propitiatorio respondit per lumen, hoc est, per rationale seu hosen sacerdotis, ut Saul. 1. Reg. penult. queritur, sibi non esse responsum a Deo, neque per prophetas, neque per lumen.

Constituam super me regem.

Quia coeperat de magistratibus, absolvit eum tractatum etiam de regibus et regno dicens, nam fore, ut regem haberent filii Israel, olim Abrahae et Isaac promissum erat, dicente domino, Gen. 17.: „Reges ex te erunt etc.“ Praevenit ergo et hic Mose, ne suo sensu et sine verbo Dei regem eligant aut constituent, sed quo certi sint, Deo favente et volente sese regem habere, vult, ut divina auctoritate et verbo ejus agantur, quod iterum est insigne prae omnibus nationibus terrarum. Quamvis enim omnia regna et transferat et constituat, dans cui voluerit, tamen huic populo peculiariter addit verbum favoris, ut regnum Dei

sese habere scirent. Ideo in libro Samuelis graviter peccasse arguuntur, quod sic regem peterent, ut illo velut homine et humano regno fiderent, et non regem in Deo et verbo ejus postularant, ut ibidem dicit: „Projecerunt me, ne regnem super eos.“

Deinde, ut rex ipse quoque futurus esset divinus, instituit eum Moses, ut soli Deo fisus regnet, sciens se ejus verbo institutum et servandum. Ideo praecipit, ut non multiplicet equos, hoc est, ne fidat viribus, ut non reducat populum in Aegyptum, hoc est, ne fidat favore et brachio humano, ne multiplicet aurum et argentum, hoc est, ne fidat opibus, ne multiplicet uxores, hoc est, ne fides ejus suffocetur spinis, ut Christus voluptates et curas vitae appellat Lucae 8. Neque enim hoc vult, ne equis et viribus polleat, cum David et Salomo contraria fecisse legantur, ita nec foedera et auxilia hominum prohibet, cum Salomo regem Tyri et Aegypti, David Moabitarum et Ammonitarum et regem Tohi socios habuerit. Sic et auri et argenti vim tantam habuisse Salomo, tum ex David relictam tum a se congregatam, quantam nullus alius regum, scribitur. Sic et uxores plurimas habuerunt multi reges.

Sed in hoc est sita vis praecepti, ne (ut ait in textu) cor ejus recedat, hoc est, ne sibi congreget et illa omnia paret pro fiducia. Vult enim regem fidelem, sicut et populum, soli Deo fidere in verbo ejus, ideo tollit omnia, quibus fidunt homines. Quodsi eis non nixi, sed tantum usi fuerint in fide Dei, solo verbo ejus contenti, nihil noceant, ut ille gloriatur regum optimus et ditissimus et potentissimus, dicens: „Non enim in arcu meo sperabo, nec gladius meus

salvabit me," et iterum: „In Deo faciemus virtutem, et ipse ad nihilum deducet hostes nostros," et iterum: „Quid deducet me in civitatem munitam? Da nobis tu auxilium, vana salus hominis," et similia multa. Non negat sibi esse arcum et gladium et homines, sed non illis fidere sese dicit.

Ideo mandat hic Mose, ut Deuteronomion rex assidue legat, ut discat timere Deum omni tempore, scilicet verbum fidei commendat ei, quod hoc libro, ut vidimus, copiosissime tradit, ut nec elevetur cor ejus rebus affluentibus super fratres suos, et suis viribus aut opibus praesumat, sed timeat dominum, qui non in tibiis viri nec in fortitudine equi voluntatem habet, nec rursus dejiciatur rebus desperatis et hostibus praevalentibus, hoc est, ut hic dicit, nec ad sinistram nec ad dextram declinet, sed rectus et stabilis incedat inter prospera et adversa, inter vires et impotentiam, inter gloriam et ignominiam, soli verbo Dei fideliter et fortiter inhaerens.

Allegoria judicis et ministri est ministerium legis, quod sententia sua damnat impios. Mors, minister legis, occidit, ut Paulus dicit: „Virtus peccati lex, stimulus autem mortis peccatum est." Judex integer est et inflexibilis esse debet, quia lex sancta, mandatum bonum, justum, sanctum, et tamen est ministratio mortis, ad occidendum posita, ut iram operetur, quia lex justo non ponitur, sicut gladius civilis non est timori bonis operibus, sed malis, Roma. 13. Munera accipi et personas respici, est legis ministerio abuti ad justitias operum et gloriam carnis erigendam, non ad cognitionem peccati. Nam ea justitia operum etiam sapientes et justos excaecat ac fallit

specie et fiducia sua, ut hoc proverbio doceamur, quam periculosa sit lex, cum docta fuerit ad opera facienda.

Hoc est, quod mox post judices prohibet lucum et arbores, et statuas fieri juxta altare domini, id est, non erigere justitiam et gloriam operum, quas odit Deus. Nec immolari vitiosum, id est, legem ejus non debere operibus impleri. Hoc est enim vitare legem et intentionem ejus, quae est, ut reos agat omnes, et peccatum agnoscere faciat, Roma. 7. Quin rigidissime occidendi sunt, qui Deos alienos adorarint, id est, vera intelligentia et notitia legis damnandus est cultus et studium operum, quo Deus coli putatur, cum verius idolum cordis nostri, falsa de Deo opinio colatur, qui, docente lege, sola fide cordis colitur. Per testes convinci eos, est testimoniis scripturae eos superare, ut Paulus ad Titum docet, episcopum esse debere potentem in sana doctrina, ad contradicentes convincendum. Deinde, qui judicio perfectiorum in spiritu, per legem Dei judicantium, stare noluerit, ut hic dicit, occidi et tolli de medio debet, hoc est, haereticus homo debet vitari et excommunicari, et haberi sicut ethnicus.

Constitutio regis proprie Christum significat, qui post legem judicem venit. Hic non eligentibus nobis, sed Deo constituyente rex factus est in populo suo, nec est de aliena gente assumptus, quia non apprehendit angelos, sed semen Abrahae, in similitudinem nostri caro et frater, quasi unus e nobis factus. Et ipse non elevatur super fratres suos, quin cum esset in forma Dei, exinanivit semet ipsum, forma servi accepta. Ideo etsi multitudine et magnitudine equo-

rum et opum et copia populorum, hoc est, omni plenitudine divitiarum et virium spiritualium abundet, quippe, in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi, tum auro et argento sapientiae et eloquentiae scripturarum, tum uxoribus multis, id est, diversis ecclesiis, magnificus et gloriosus, tamen iis non fudit, non gloriatur, sed in Deo suo. Nam ipse est dominator hominum justus in timore Dei, ut David in verbis suis novissimis dicit. Ipse Deuteronomion hoc non solum litera, sed et spiritu versat assidue, et regnum habet vivens in timore Dei, quod iudices et lex mortis praestare non potuerunt.

CAPUT DECIMUM OCTAVUM.

Non habebunt sacerdotes Levitici
partem etc.

Et hoc cap. pertinet ad praecedentia, atque velut epilogum facit de providendis ministris verbi, de quibus cap. 16. dixit, scilicet, ut absolvat totum hoc, quod de magistratu utroque proposuerat, tam de sacro verbi quam de civili gladii, adeo ut in fine hujus capituli omnia concludat in futuro propheta suscitando, qui suscitaturus sit novum regnum, novum ministerium, et abrogaturus omnia, quae hactenus dixit. Nam in hunc spectat totus Moses, ad hunc dirigit ministerium suum, qui est finis omnium. Igitur additiones aliquot facit in hoc cap. eorum, quae supra dixit, sicut mos est Mosi repetere, ut addat, et sic totum perficiat.

Primum est, sacerdotes non habere portionem terrae cum tribubus Israel, sed sacrificiis domini alendi sunt. Quae autem de sacrificiis ad ipsos pertineant, exponit, scilicet, armum, ambas maxillas cum ventriculo de qualibet ove et bove immolato, item, primitias frumenti, vini, olei, lanarum. Hic non fit mentio de decimis a Levitis accipiendis nec de primogenitis, quia supra de his dixit, et hic repetit solum, ut addat, quid de sacrificiis habere debeant. De armo et pectusculo lege in Levitico per tria prima capit. et Exo. 29. Ventriculum hic vocat vel stomachum vel abdomen, infimam scilicet partem ventris. Nec mihi sane constat, an de omni sacrificio, sive sit pro peccato, sive holocaustum, sive teleticum, has portiones sumant sacerdotes. Ego lubens assererem de omni sacrificio, nisi quod holocausti sacrificium, ubi totum videbatur incendi, quanquam nec hoc satis permovet. Sed relinquo hoc otiosioribus.

Secundum, quod addit de Levita peregrino suscipiendo in ordinem ministerii in loco tabernaculi, pertinet ad providendos Levitas, de quibus itidem supra dixit, et hic ejus addendi gratia in fine repetit more suo, ut dixi. Sed id praecepti durum fuisse credendum est iis, qui in tabernaculo ministraverunt, ut suas portiones cogerentur in tot minuere et distribuere, praesertim, si avari et infideles fuerunt. Verum Deus hoc ad exercitium fidei et caritatis praecepit, ut discerent libenter impartiri sua, certa fide persuasi, quod alerentur a Deo. Sed nec dubium est hanc legem sic fuisse servatam, quemadmodum et alias omnes, ut prae tenuitate portionum vix pauci vel nulli Levitae tentaverint sese dedere ad locum

tabernaculi, tamen si qui vellent studio verbi et discendae legis, hic haberent provisionem suam.

Tertium, et ipsum est finale addimentum omnium, quae supra dicta sunt de externo cultu Dei, nempe, ut caveant abominationes gentium, quas hic per ordinem digerit et novem enumerat, quae omnes pugnant vero et puro cultui Dei, per verbum ejus instituto. Has nos, etsi ebraica certitudine per omnia non praestemus, tamen fidelibus conjecturis utcunque hoc modo discernimus. Primi, quos Mose kossamim vocat, vates, vaticinantes dicimus, neque raro in bonam partem accipitur, quemadmodum et nomen propheta aliquando in malam. Vates ergo sunt, qui futura prophetant aut scripturas et verba Dei interpretantur, sed suo sensu. Secundus meonenim, quos observatores dierum esse etiam Judaei et omnes fere consentiunt. Tertii menaheschim, augures dicimus, qui quamvis ab avibus observatis sic dicantur, tamen significat et Nume. 24. alias quoque observantias, ut: „Non est augurium in Jacob etc.“, et Gen. 44.: „In quo augurari solet dominus meus.“ Quarti mechaschephim, hos proprie maleficos et veneficos esse putamus, Exo. 22.: „Malefica non vivat.“ Quinti hoberim, incantatores esse Psalmus ille testatur, qui dicit: „Quae non audit vocem incantantis sapienter.“ Sexti oboth, hic Python est, spiritus ille, de quo in Actis, ut qui secreta et occulta revelat, quos apud nos sapientes viros et foeminas vernaculo dicimus. Septimi jedeoni, hi sunt sortilegi, signorum interpretes, seu conjectores. Octavi, qui quaerunt ■ mortuis, hi sunt, qui spiritus nocturnos et obambulantes consulunt, quos putant aliquando animas esse defunctorum. Noni, quos Mose

primo loco ponit, qui filios aut filias lustrant per ignem, hoc est, qui de semine suo dant idolo Moloch, ut alibi dicit. Haec omnia, quia sunt inventiones humanae sine verbo Dei, damnata esse debent in populo Dei, cujus vita et opera debent certo verbo Dei gubernari.

**Prophetam de gente tua et fratribus tuis,
sicut me, suscitabit tibi dominus Deus
tuus, ipsum audies.**

Hic est princeps locus totius hujus libri et plane expressa prophetia de Christo, novo doctore, unde et apostoli eum locum fortiter allegant; et aptissime ponit hic Moses eundem in fine, ubi de sacerdotio, de regno, de magistratibus et omni cultu Dei sermonem finierat, ut ostenderet aliud fore in posterum sacerdotium, aliud regnum, alium cultum Dei, aliud verbum, quo abrogaretur totus Moses. Et hic plane Moses finem sui describit, et cedit magisterium suum futuro prophetae. Videamus ergo diligentius verba ejus.

Primum, necesse est hunc prophetam afferre novum verbum, quod Mose non docuerit, quia promittit hic Deus sese positurum verba in ore illius. Si autem hic non esset aliud verbum, non debuisset promitti per illum prophetam afferendum, sed suffecisset dicere: Ipse erit os tuum, sicut de Aaron Exo. 3. dicitur, quo significaretur, prophetam illum docturum verba Mosi et legem ejus scriptam. Nunc cum dicit: Audias ipsum, qui suscitabitur, sicut me, plane aliud verbum suum et aliud verbum istius prophetae esse docet, et hoc confirmat, quod ait populum in monte

Sinai postulasse talem prophetam, ut loqueretur eis, cum jam audissent totam legem per Mosen.

Sed aliud verbum ultra verbum Mosi esse non potest, nisi evangelion, cum omnia, quae ad legem docendam pertinent, sint per Mosen perfectissime et copiosissime tradita, ut nihil possit addi prorsus. Quid enim possit addi decalogo (ut reliquas taceam)? Quid potest sublimius doceri, quam credere, fidere, diligere, timere Deum toto corde, non tentare Deum etc.? Deinde quid justius et sanctius tradi potest, quam quae Moses de externo Dei cultu, de magistratu, de caritate proximi sancit? Non igitur habent hic Judaei, quod garriant prophetam hunc fore, qui explicaret Mosen. Moses ipse sese in hoc libro sic declarat, ut alio non sit opus, nec alius possit unum jota aut apicem addere, quo vel clarior vel perfectior fieret. Cum ergo aliud verbum ultra legis perfectam doctrinam esse non possit, nisi verbum gratiae, sequitur hunc prophetam fore non doctorem legis, sed ministrum gratiae. Sic plane hic textus cogit Judaeos aliud quippiam ab isto propheta exspectare, quam habeant in Mose.

Secundo, nisi aliud verbum afferret propheta ille novus, non debuisset eum Mose sibi comparare, dum dicit: „Suscitabit eum dominus, sicut me.“ Nam omnes prophetae reliqui, qui Mosen docuerunt, et non aliud verbum suscitaverunt, non erant sicut Mose vel similes Mosi, sed inferiores Mose, utpote ministri verbi Mosaici, ea docentes, quae Moses praescripserat, ut in his omnibus non alium quempiam aut ipsosmet, sed ipsum Mosen et verba ejus audirent. Moses enim in illis loquitur, et verba sua ponit in ore ipsorum, et ipsi sunt os ejus ad populum. Hunc vero prophe-

tam non audet sibi subdicere, et verba sua in ore ejus ponere, sed definit dominum ipsum per sese positurum esse in ore illius verba sua, dicitque eum similem sui fore in ministerio et audientia, quo certe excipit illum ab obedientia sui, et praefert omnibus prophetis Mosen docentibus.

Excipere autem ipsum ab obedientia Mosi, et praeferre omnibus prophetis Mosen docentibus, est profecto asserere legis ministerium finiendum et novum erigendum esse, cum a legis ministerio nullus hominum liber sit, sed omnes subjecti sint legi. Quare necesse est hunc prophetam similem Mosi (quoad auctoritatem docendi et jussionis, hoc enim vult, cum dicit: „Sicut me“) superiorem esse Mose et majora docturum. Nam nisi major esset, Mose non cederet ei obedientiam et auctoritatem. Nisi autem major doceret, major non esset. Nam hic non loquitur de similitudine dignitatis personalis inter Mosen et prophetam illum, sed de similitudine auctoritatis vel officii. Non enim de vita, moribus vel operibus Mosi aut prophetae istius hic agit, sed de doctrina, ut satis convincit textus, cum propheta u docendo et propter docendum veniat, et hic audientia erga eum praeciatur.

Si ergo de doctrina utriusque agitur, facile patebit ex collatione utriusque doctrinae, quid necesse sit illum praedicare. Moses enim est minister legis, peccati, mortis, quia docet et urget facere, et per radios legis omnes facit reos mortis, obnoxios peccato, exigit, sed non dat, quod exigit. Cum autem hic propheta Mosen quidem haec inveniat docere, et ipse juxta eum doctor instituitur, oportet ut verbum suum aliud doceat, aliud autem docere quam peccatum,

iram, mortem, non potest, nisi justitiam, gratiam et vitam doceat. Quare necesse est eum esse doctorem vitae, gratiae et justitiae, sicut Moses est doctor peccati, irae et mortis. Utrumque vero aequaliter audiendum, sicut a Deo suscitatum, quia per legem oportet omnes humiliari, et per evangelion omnes exaltari. Pares sunt auctoritate divina, sed fructu ministerii impares ac plane contrarii, dum peccatum et iram, quae Moses suo ministerio excitat, ille per justitiam et gratiam suo ministerio evacuat. Nihil ergo exigit hic propheta, sed donat id, quod Moses exigit.

Habemus itaque ex hoc loco duo illa verbi ministeria ad salutem generis humani necessaria, ministerium legis et ministerium evangelii, alterum ad mortem, alterum ad vitam, et quomodo paria quidem sint, si auctoritatem spectes, sed dissimillima, si fructum consideres. Nam Mosi ministerium temporale est, tandem finiendum adventu ministerii Christi, ut hic dicit: „Ipsam audies.“ At ministerium Christi nullo altero finietur, ut quod adducat justitiam sempiternam, et aboleat peccatum, ut Danielis 9. dicitur. Quare Leviticum sacerdotium hic prorsus finitur et tollitur, quod ad Mosen docendum erat institutum. Quodsi sacerdotium finitur, finitur et lex, ut ille ait: „Translato sacerdotio necesse est, ut et legis translatio fiat.“ Ita hic propheta alius esse non potest, nisi ipse Christus.

Ex his omnibus sequitur, quam sint prorsus alieni, imo pestilentes illi magistri in novo testamento, qui legibus et operibus conscientias vexant, cum id ministerium prorsus evacuet et tollat haec prophetia de Christo. Porro multo pestilentiores, qui suis traditionibus et humanis legibus orbem fatigant. Si

enim hujus prophetae novi ministerium legis Mosi, quae divina est, non patitur, quomodo patietur leges hominum in suo regno? ut videas hoc uno textu funditus subverti totum illud chaos papisticae tyrannidis cum suis monachis.

Sed dices hic: At multa reperies passim in evangelio et epistolis apostolorum praecepta, ergo vel non erit iste propheta Christus noster, vel nihil a lege Mosi differet sua doctrina. Breviter respondetur, praecepta novi testamenti ferri super justificados et novos homines in spiritu. Nihil enim ibi docetur aut mandatur, quod non pertineat ad fideles tantum, qui omnia faciunt sponte, non necessitate aut invita voluntate. Lex autem fertur super veterem hominem in peccato mortuum, ut urgeat et ostendat ei suum peccatum. Hoc enim est vere et proprie legem docere. Ideo invenit hominem non solum invitum, sed etiam impotentem ad faciendum ea, quae legis sunt, ut hic in textu dicit, quod populus in die congregationis recusarit et non potuerit audire vocem legis, ideo postularit alium magistrum, qui loqueretur verbum ad eos, quod ferre possent.

Intelligentia itaque rei hujus sita est in cognitione et discrimine vero legis et evangelii, ut scias legis doctrinam tantum eam esse, quae praecipiat, quod faciendum sit impiis et perditis, ut 1. Timoth. 1. dicit: „Lex justo non est posita, sed impiis etc.“ Ubi vero pii sunt, jam lex abolita est, quae tantum hoc agit, ut impios humiliaret agnitione peccati et impotentiae suae. Doctrina autem evangelii ea est, quae docet, unde accipias, quo legem impleas, et in hac parte nihil praecipit, nec urget spiritum, qui per se ultroneus factus per fidem currit. Adjicit vero

quaedam praecepta, sed haec propter reliquias veteris hominis in carne, ut mortificetur, quae nondum est justificata, a quibus tamen spiritus liber est pro sua parte, qui sola fide contentus est. De qua re alias abunde diximus.

Nunc verba videamus. „Prophetam de gente tua et de fratribus tuis, sicut me, suscitabit tibi dominus, ipsum audies.“ Christum hic futurum verum hominem, et de sanguine Judaeorum prophetat, quia salus ex Judaeis est, Joh. 4. Nullus autem hactenus de isto populo surrexit, qui aliud verbum a Mose doceret, et novum ministerium institueret, nisi unus iste Christus noster. Quotquot ante eum prophetae fuerunt, Mosen servaverunt et docuerunt. Hic non Iudaeos modo, sed omnes gentes per mundum a Mose liberavit, et novum verbum evangelii dedit. Qui cum ex Judaeis fuerit, testibus tam gentibus quam Iudaeis, ipso facto convincitur esse is, de quo hic Mose loquitur, et prophetiam hanc esse in ipso impletam.

Ut petisti a domino Deo tuo in Horeb.

Nihil legitur de hac petitione Exo. 20., cur ergo sic Mose loquitur? Respondetur: Moses ex ipsis verbis populi colligit, hanc petitionem fuisse in eis, dum dicunt: „Non audiam ultra vocem domini Dei mei, et ignem hunc maximum amplius non videbo, ne moriar.“ Ex his, inquam, verbis, non quid sonent, sed quid velint, concipit, spectat enim intimum affectum et cardinem desiderii eorum. Nam sic erant affecti ex terrore vocis, ut summo cordis aestu optarint mitius et blandius verbum. Ipsa enim mors intentata per vocem legis coegit eos suspirare ad vitam et ad verbum salutis, et in tali angustia magis optant, quam audent petere aliud

verbum. Deus autem, qui scrutatur profunda cordis, audit et respondet non secundum verba exterius sonantia, sed secundum affectum interius ardentem, sicut in evangelio Christus Zachaeum suspexit, non secundum quod foris loquebatur, sed secundum affectum cordis. Neque enim ausus fuisset Zachaeus foris petere, ut domum ejus Christus intraret, et tamen intus nihil magis optabat, unde et cum gaudio eum suscepit, impleto desiderio suo, quod ipse vix sentiebat ante.

Ostendit igitur hoc loco Mose, quanto ardore et aestu cordis oporteat verbum gratiae desiderari, siquidem ipsum est donum illud Dei, de quo inprimis illud Pauli intelligitur, ubi ad Ephesios dicit Deum dare nobis et facere, supra quam petimus aut intelligimus. Odit enim segnes et frigidos petitores, qui multiloquio sese sperant impetrare, sed requirit gemitus inenarrabiles, quos certe habere non possunt ii, qui ducunt in bonis dies suos, et habitant in terra suaviter viventium, sed qui sensu mortis et morsu peccati tanguntur ad desperationem, ut et ipsi cum populo Israel detrectent ultra audire vocem Dei et videre ignem maximum, hoc est, vim legis et stimulum peccati, id est, mortem et iram Dei, quae eos velut ignis jamjam consumit, ut verbum vitae audire cupiant.

Et observa, quam Moses pulchre cedit suum ministerium futuro prophetae. Dicit enim populum petisse prophetam alium suscitandum, cum tamen Exo. 20. peterent, ut ipse Mose loqueretur, nihil de alio praeter Mosen suscitando dicentes, quo sermone significat Mose populum prae angustia nesciisse, quid peterent, aut quomodo peterent. Stultum erat enim petere, ut Mosen audirent, cum Mose aliud docere et sonare

non debuerit, quam quod ipsimet in monte audiebant, id est, legem. Sic enim perterriti et anxii solent petere, quod ignorant, ut Paulus ait Roma. 8.: „Nescimus, quid oremus, aut quomodo orare oporteat, sed Spiritus interpellat pro sanctis etc.“ Ideo et hic Moses eorum petitionem interpretatur secundum affectum eorum, acsi dicat: Stulte petisti, ut ego tibi loquerer, cum timeres audire vocem illam in monte, cum ea sit vox ministerii mei perpetuo, sed Deus, qui in-tuetur cor tuum, vidit, quod non me, sed alium, qui blandius quam ego loqueretur, peteres, et hanc petitionem exaudiens dabit tibi talem prophetam, qualem vis.

Qualem autem vis? Utique talem, qui percussis voce mea, id est, lege peccati et irae, medeatur, qui contritos corde sanet, qui conterritos et confractos dimittat et consoletur. Quo pharmaco? Utique verbo vitae et salutis, ut audiat vox annuntiantium pacem, annuntiantium bona super montes, ut sit is, quem postea Malachias praedixit: „Et statim veniet ad templum sanctum suum angelus testamenti, quem vos vultis;“ et post eum Esaias: „Spiritus domini super me, quia unxit me, et misit me ad evangelizandum pauperibus, ad medendum contritis corde, ad praedicandum annum acceptum domino.“ Talem (inquit) petiisti in Horeb, cum stulte peteres me, talem ergo dabit tibi dominus loco mei. Tu vide, ut ipsum audias pro me. Huic ego cedam, quia me ferre non potes, et pro compescendo et abrogando me petivisti.

Ponam verba mea in ore ejus.

Et hoc plane arguit alia docturum prophetam illum, siquidem verba talia in ore Mosi nondum posuit

neque praecepit, sed promittit se positurum et praecepturum in posterum. Quare aliud hoc verbum esse oportet, quam verbum legis, quod jam in ore Mosi copiosissime posuerat et praeceperat, adeo potenter, ut efficacia sua adigeret jam perterritos ad mortem et desperationem. Frustra enim promitteret ponendum et praeciendum esse, si jam illud in ore Mosi posuisset et praecepisset. Cum igitur futurus propheta aliud a Mose sit docturus, necesse est, ut verbum ejus non sit verbum legis, quod occidit et terret, sed quod vivificat et solatur. Ita videmus ex hoc loco prophetas esse eruditos, ubi de alio pacto, verbo, sacerdotio futuro praedicunt, ut Jeremi: „Ecce venient dies, et suscitabo pactum, non secundum pactum etc.“ et Psal. 109. [110.]: „Tu es sacerdos in aeternum;“ et Esaiæ 2.: „Verbum domini egredietur de Zion etc.“

Qui autem audire noluerit, ego requiram.

Hoc verbo universum magistratum civilem hactenus in Mose traditum abrogat, quia pro lege Mosi servanda et administranda instituerat gladium et iudices. Hic vero, ubi novum verbum instituit, nullum gladium, nullum iudicem instituit, sed se ipsum fore minatur, qui ulciscatur, sicut et in Michaea dicit cap. 6.: „Faciám ultionem in furore et indignatione in omnes gentes, quae non audierunt.“ Cum enim haec sit praedicatio vitae et salutis, non sunt ad eam cogendi ulli humana vi, cum Deus requirat spontaneum cor, quod credat. Hoc autem cum vi humana neque praestari neque extorqueri possit, relinquendi sunt solius Dei iudicio, qui non crediderint, quia ipse jam eos damnavit, dicens: „Qui non crediderit, jam iudicatus est;“ et hoc loco: „Ego requiram.“

Hinc vides, quam sint furiosi pontifices et principes hodie, qui haereticos aut impios vi ad fidem cogunt, et cogi nolentes occidunt et exurunt. Usurpant certe iudicium, quod soli sibi Deus arrogat, et cogunt, ubi nemo cogi potest, et exigunt, quod nec ipsi nec ullus homo praestare potest. Sed hoc faciendo monstrant, quam nihil intelligant Christum et verbum ejus, neque quid Mose hic doceat, vident. Nam dum ex re christiana faciunt quandam externam larvam, ut illos credere credant, qui timore poenae vel pudore confidentur externe nomen Christi, et non advertunt esse hanc rem solius spiritus, ab omnibus hominibus liberam, coguntur statim eam subicere gladio et iudicio, siquidem omnis externa lex et religio indiget necessario iudiciis profanis, sicut et in lege Mosi vidimus. Sic factum est, ut ex verbo legem, ex fide opera, ex veritate speciem fecerint, ideo tandem et gladium adhibere coacti sunt.

Eodem furore, sed alia specie insaniunt isti recentiores nostri prophetae, qui, postquam vana gloria obsessi voluerunt meliora et altiora docere, quam verbum vitae, quod denuo nobis Christus reparavit his diebus, eo feruntur spiritu Satanae, ut rideant doceri a nobis fidem et caritatem. Invenerunt vero verbi loco novum genus spiritus, novas vocum inanitates, quibus vulgum dementent. Et ut venena eorum viteamus, quando nostro saeculo currunt, breviter eorum insanias tangamus, ad monendos pios, ne magnificis eorum verbis fallantur, quas ut facilius intelligas, prius nostra narremus. Sic enim nos et vere docemus ac sapimus.

Primum et ante omnia audiendus est propheta ille, de quo Mose hic dicit, hoc est, salus nostra non

incipit ab ullo nostro opere, sed ab auditu verbi vitae, siquidem et lex ideo praecedit, ut humiliet et ostendat peccatum, doceatque nos nihil posse viribus nostris, Roma. 4.: „Lex iram operatur,“ adeo ut populus non modo non faciat legem, sed nec ultra audire velit, quae sese occidit, petatque ob id aliud verbum, quod vivificet, antequam nos quidquam faciamus, ut hic vidisti.

Audito autem verbo datur Spiritus sanctus, qui fide purificat cor. Ro. 10.: „Fides ex auditu,“ non quidem omnibus, qui audiunt, sed quibus Deus voluerit. Spiritus enim spirat, ubi vult, non ubi nos volumus. Spiritu vero sancto per fidem accepto mox justificati sumus eo ipso, absque ullo opere nostro, solo Dei dono, sentimusque pacem et bonam conscientiam erga Deum, Roma. 5. et laeti ac securi clamamus abba pater. Jam non est timor aut fuga servilis in facie irae Dei, sed filialis accessus per gratiam ad Deum, in qua stamus et gloriamur, Ro. 5.

Corde autem sic justificato et pacato per fidem in spiritu intus, mox itur ad extra variis modis. Primo fit ore confessio in salutem, et praedicatur verbum foris, quo nos intus salvati sumus, ut salventur et alii per nos, quemadmodum et nos per priores nobis, ut augeatur regnum Christi. Hic oritur persecutio, crux et tribulatio propter verbum in mundo, qui odit lucem et vitam, quia diligit tenebras, qua fit, ut fides probetur et perficiatur usque in perfectam spem, quae certos nos facit de salute nostra. Secundo invaditur vetus ille homo noster, in quo reliquiae sunt peccati, quae lege sua in membris pugnant adversus spiritum, ut non faciamus, quae velit spiritus. Hic agitur mortificatio illa carnis. Tertio fructificantur

bona opera, testes fidei et spiritus, erga proximum in caritate, benignitate, pace, bonitate etc. Gal. 5. Haec est summa et verus ordo christianae vitae, quae ex verbo pendet et incipit, et pertingit usque ad opera caritatis erga proximum.

Hoc ordine omisso prophetae isti novelli sic incedunt. Primo apprehendunt mortificationem. Hanc partiuntur in multos gradus seu pondera, quae diversis nominibus appellant, ut alius est in deterenda crassicie, alius in admiratione, alius in disciplina, alius in suspensione, alius in evacuatione creaturae, et nulli justitiam concedunt, nisi donec per hos gradus profecerit usque ad perfectam mortificationem, tum repleantur Spiritu sancto, ut omnia possint, omnia no-riant, omnia velint. Non enim ex auditu verbi, quod gloriose contempnunt, sed ex mortificatione venit illis spiritus. Offenduntur enim, quod justos et pios vident adhuc reliquiis peccati occupari. Ideo vocant eos hypocritas, et qui fidem simulent et furentur e syllabis scripturae, non hauriant ex spiritu. Ipsi vero prorsus sine reliquiis peccati sunt, ideo veram fidem habent ex spiritu.

Vides ergo hic manifesto Satana, qui eos excaecat, ut a mortificatione incipiant, quae tamen verbum et fidem et spiritum sequi debet, et in spiritum desinant, qui omnia praecedere debet, ac plane novam quandam larvam operum sub nomine mortificationis advehant, interim verbo ipso contempto, ut nihil nisi exterream speciem erigant, et novo modo, nostris viribus parari justitiam doceant, eam scilicet justitiam, quae prorsus sine reliquiis peccati sit, quod impossibile est in hac vita, Roma. 7., quanquam interim illi ipsi jactatores spiritus et purissimae mortificationis

et mundissimae justitiae sint omnibus vitiis non pleni modo, sed usque ad furorem implacabilem obsessi. Neque enim majorem superbiam, elationem, temeritatem, arrogantiam, invidiam, odium, iram, impatientiam, avaritiam, pusillanimitatem (si res parum succedat), audaciam (si succedat), deinde infelicitatem unquam videris facile. Sic sane mortificantur, sic deterunt crassicies suas. His vere ponderibus onerantur a diabolo, potius quam honorantur a Deo.

Deinde quia confusam hanc et indigestam larvam externae mortificationis et justitiae jactant, coacti sunt et gladium pro ea administranda et servanda instituere, sicut est mos omnium externarum legum. Atque ut confusa et praepostera est eorum mortificatio et justitia, ita et nihil nisi confusum chaos gladii apud eos est. Non enim legitimo magistratui, sed promiscuo vulgo adversus legitimum magistratum ad omnes impios (id est, qui non sapiunt eorum sapientiam) occidendos tradunt, ut horum secta non tam de stultitia et insipientia quam de manifesto furore et insania damnanda sit, scilicet, Satan est, qui hoc modo sese ulciscitur in resurgente et reflorente verbo.

Istis ergo prophetis, per manifestam insaniam suam satis abunde confutatis, dimissis maneamus in pura doctrina et scientia Christi, scientes summam nostrae religionis esse fidem in spiritu per verbum donatam. Deinde relinqui in carne peccatum purgandum, et non exigi mortificationem perfecte impletam, sed perfecte implendam. Ideo tolerandos in caritate esse, non damnandos, si qui sint infirmi fide et moribus, Roma. 15., quae est summa laus et prima lex inter christianos jam justos, ut Paulus dicit: „Alter alterius onera portate, et sic implebitis legem Christi,“

ut summa diligentia caveamus, ne justitiam tribuamus ulli operi, sed soli fidei relinquamus in corde, juxta illud Ro. 10.: „Corde creditur ad justitiam,“ rursus ne stertentem fidem alamus, quae mortificationem negligat, hoc est, sic mortificationem exerceamus, ut nec ipsa facta justitiam aut spiritum acquiri putemus, ut isti prophetae insaniunt, nec ipsa omissa minus per verbum advehi spiritum et justitiam.

Tenera siquidem et rara est haec puritas scientiae Christi, etiam in sanctis et spiritualibus viris, scilicet, adeo offendit operum species et immortificatae carnis malitia, ut optimi quique huc majore et priore impetu ferantur, quo mortificent carnem, et faciant opera, quam quo urgeant verbum et acquirant fidem et spiritum, quasi per opera et mortificationem veniret fides et spiritus, cum contra mortificatio et opera veniant et ex spiritu et ex fide, spiritus autem et fides nonnisi ex verbo vitae veniant. Est enim et haec carnis quaedam crassa malitia, diligenter mortificanda, quae opera et mortificationem tanti facit et suspicit, ut vim verbi, quae potens est potentia Dei salvare credentes, non videat, et magnis viris frequenter imponat. Haec satis sint de prophetis istis dicta, ut caveat illos pius homo, et sanum ac sincerum verbum Dei custodiat. Sequitur:

Propheta autem, qui praesumserit etc.

Necesse est, ut scandala veniant, et juxta verum et sanum verbum Dei semper miscent sese falsi doctores, sicut Petrus et Paulus post Christum testantur: „Erunt in vobis pseudomagistri, sicut et in populo fuerunt falsi prophetae,“ 1. Pet. 2.; et: „Post discessum meum intrabunt in vos lupi graves,“ Act. 20.

Satan enim non dormit, sed dormientibus hominibus superseminat zizania inter bonum semen. Admonet ergo Moses quoque nos periculi, ut certi simus fore, ut juxta veritatis verbum impii vana gloria magisterii inflammati velint nova et meliora docere videri, sicut et nostri faciunt prophetae, de quibus jam dictum est. Unde hic dicit: „Qui praesumerit loqui in nomine meo, cui ego non praecepi,“ scilicet, quod mera temeritas et praesumptio eos cogit oqui, sine mandato Dei.

Duo autem genera prophetarum tangit adversus sanam doctrinam surgentium, unum eorum, quod in nomine domini venit, alterum, quod in nomine alienorum Deorum venit. Qui in nomine domini veniunt, hi sunt, qui verbum Dei praetexunt, et scripturas sanctas afferunt, quia in his loquitur Deus, et est nomen Dei in illis, ut quas ipse dederit. Hi maxime erant futuri tempore Christi inter Judaeos, ubi scripturis sanctis velut verbo Dei usi sunt adversus evangelion pro justitia legis, et post eos inter haereticos. Qui in nomine alienorum Deorum veniunt, hi sunt, qui sine scripturis et verbo Dei veniunt, sed proprium spiritum praetexunt, ut sunt Manichaei, et post eos papa, et omnes, qui traditionibus humanis populum perduunt, inter quos et nostri prophetae numerandi sunt, qui nobis assiduo ■ coelo labuntur, et suo spiritui credi volunt, etiam sine scripturis loquenti.

Quodsi dixeris in corde tuo etc.

Dixi supra cap. 13., quomodo haec duo concordent, quod ibi dixit, etiam si venerit signum praedictum a falso propheta, non esse credendum, hic dicit, si non venerit, signum sit eum esse falsum, scilicet,

duo esse genera doctrinarum. Alterum, quod jam receptum et divina auctoritate aut miraculis firmatum sit. Adversus hoc genus nulla sunt miracula admitenda, ne angelus quidem de coelo. Nam ea miracula tentant nos, ut supra dixit, sicut ostenditur in propheta illo, 2. [1.] Reg., qui contra altare Bethel etiam miraculis duobus confirmatus erat, et tamen tentatus ab alio propheta cecidit, et a leone percussus, mortuus est. Sic Paulus praedixit, sicut et Christus, ventura signa et prodigia mendacia adversus veritatem, ut seducerentur infideles. Sic Satan, ut fidem vastaret, multa signa fecit in visitationibus sanctorum, in apparitionibus spirituum, et similia.

Alterum, quod recipiendum est. Hic non debet credi, nisi signa fiant, quia nunquam locutus est Deus novum verbum, quod non signis firmaret, ut legem Mosi maximis signis confirmavit, evangelion etiam maximis et fere assiduis, cum primum reciperetur. Igitur differendus est assensus, ubi nova doctrina venerit, donec signa fiant. Quod si fecerimus, fidelis est Deus, qui non permittat eos facere signa. Si autem non fecerimus, recte permittit fieri signa, ut fallamur et pereamus.

Sic ego meis insanis prophetis feci, qui, cum jactarent suum spiritum tantum esse, quantum nec apostolorum fuisse novimus, utpote qui cum Deo per sese, sicut Mose, facie ad faciem loquantur quotidie, jussi, ut miracula ederent, alias fide eos indignos esse, ipsi sane promiserunt, sed ego nihil adhuc video vel audio. Quin insultans dixi et dico: Deus meus providebit, ne Deus vester faciat signa et miracula.

Fallunt autem rudes ea miracula, quod non advertunt, vel quod non norunt, quanta sit potentia et

virtus Satanae, quantis praestigiis possit facere, ut videaris oculo captus, crure laesus, aut alio membro aut toto corpore aeger, cum nihil ibi verum agatur, tum postea, si voveris aliquid, vel sanctum aliquem invocaveris, absistit, ut redeat sanitas. Tum haec putantur sanctorum meritis et virtute divina fieri. Sic in aqua suffocatum potest aliquot horis tenere vivum sine apparente halitu et sensu, cum nihil illi sit facilius, quam ludificari sensus.

In his omnibus spectanda non sunt tam miracula, quam causa. Si opera et species sunt in causa, ut probentur, Satan est. Verum in causa verbi et fidei non ludit sic miraculis, quia odit verbum fidei. Quod si etiam verum aliquid agatur, ut verus sit morbus et vera sanitas, nihil magis credendum, quia mille artifex novit et virtutes corporis et herbarum. et omnium salubrium vel noxiarum rerum, quas pro sua voluntate nunc applicat, nunc removet, ut facit per magas, quae laedunt corpora eorum, quos oderunt, quandoque et occidunt, rursum laesa sanant etc.

Haec de prophetis dicta sint. Allegoria Levitarum nihil inter filios Israel possidentium est ministros verbi debere non misceri victualibus, et omnibus abstinere, ut placeant domino, qui est eorum hereditas. Hoc est, verbum est eorum possessio et opulentia, quo serviunt Deo, et populum servant, ut hereditent terram promissionis, scilicet, salutem animarum. Jus etiam sacerdotum de sacrificiis, scilicet, armus, maxillae, ventriculus et primitiae, idem significat, eos in usu et ministerio verbi esse, ut brachio sint potentes in opere, et maxillis verbi mordeant et molant impios, arguendo, increpando, obsecrando, ventriculo vero fo-

veant et tolerant infirmos, primitiis vero utantur, dum omnia tribui docent gratiae Dei, non viribus nostris.

Vates autem et omne illud genus abominationum, quas hic Moses numerat, significant impios magistros, qui e capite suo divinant, quae Deus illis non praecepit, et onerant conscientias certis diebus, certis operibus, certis locis, certis personis. Ideo ludificant conscientias fallacibus et speciosis opinionibus et inanibus verbis, non aliter quam malefici et incantatores oculos praestringunt suis praestigiis, ut putent sese sentire aut videre, ubi nihil sentiunt neque vident, quales Paulus Ephesi. 4. paburgos vocat, et proprie per istos ludificatores et magos figurantur. Filios etiam lustrant per ignem, id est, populum falso studio pietatis accendunt et perdunt, ut haec facilia sunt applicatu et intellectu.

CAPUT DECIMUM NONUM.

Cum eradicaverit dominus Deus tuus
gentes etc.

Finitis institutis de cultu Dei et magistratu pergit Moses in secunda parte legis, nempe caritate, quae in secunda tabula continetur. Unde hoc cap. per totum agit de homicidio et de avaritia, quomodo sit homicidium fortuitum ignoscendum et voluntarium puniendum. Deinde generali sententia omnem injuriam talionis lege vindicandam statuit. Exigit enim cari-

tas, ut publicae paci provideatur, sed nisi mali coerceantur, pax constare non potest. Quare caritatis est, leges strenue et sine misericordia administrare, in vindictam malorum, ut servantur boni et pii. Rursus caritatis est, legum rigorem aequitate remitti, ut misericordiam consequatur, qui similis quidem est malo et nocenti, et tamen nec malus nec nocens est, quia nolens et invitus fecit. Ideo hic mandantur separari tres civitates refugii pro homicidis involuntariis.

**Qui percusserit proximum suum
nesciens etc.**

Declarat exemplo, quale velit intelligi involuntarium homicidium, satis crasso, scilicet, si quis aliud agens, ceu ligna caedens, et ferro elapso percusserit proximum. Vides hic pulchre, quomodo epiciam seu aequitatem in legibus requirat Deus, ut non secundum facta solum, sed secundum voluntatem judicari velit. Nam hoc exemplum generaliter trahendum est ad omnes leges, ut, quidquid peccatum fuerit, animus potius, quam manus peccantis spectetur, ut hic Moses expresse definit, illum non esse reum homicidii, qui nullo odio, sed casu aliquem occiderit nolens. Sed hic animus tamen certis signis et circumstantiis probari debet, ne cuivis liceat post factum dicere: Non feci volens. Ideo Mose ponit exemplum de ferro elapso, et plane eam circumstantiam, quae probet homicidam aliud agentem praeter voluntatem opus fecisse homicidii.

Sic si aliquis imprudens oculum alteri vel pugno vel lapide excusserit, prorsus aliud agens, quam ut oculum illi excuteret, reus non est injuriae. Sic si alio quovis membro laeserit, aut damno affecerit, ut

ego vidi factum, quo frater fratrem gladio transfodit et occidit, dum aprum, qui fratrem oppresserat, transfodere studuit. Ita enim habent res mortalium, ut cuilibet a proximo sit expectandum periculum. Qui enim in societate communi vivere volet, et frui pace, securitate, tutela, et omnibus juribus, commodis et bonis, debet etiam ferre pericula, damna et incommoda, et totam fortunam, utcumque acciderit. Sic juristae dicunt: Civis debet civi incendium, hoc est, si velit esse civis, cogitur periclitari cum vicino incendio aut alio quovis damno.

Cum autem dilataverit etc. Si tamen servaveris etc.

Vides promissiones legales pro temporali regno longe aliter se habere, quam promissiones gratiae seu spirituales. Nam promissiones legales nituntur hominum voluntate et meritis, ut hic dicit: „Si tamen servaveris.“ Ideo non sunt stabiles neque perpetuae, quia merita hominum nulla permanent, sicut nec homines ipsi, quantumvis sancti. At promissiones spirituales, sine meritorum respectu, nituntur sola aeterna et gratuita misericordia Dei, quia non est volentis neque currentis, sed miserentis Dei. Ideo in illis regnat, imo perit et perdit omnia liberum arbitrium. In istis regnat et servat gratia et spiritus.

Ne effundatur sanguis innoxius.

Vides involuntarium homicidium ab ipso Deo definiri innoxium, sicut et paulo superius dixit: „Ne percutiat animam ejus, qui non est reus mortis, quia nullum contra eum, qui occisus est, odium habuisse

monstratur.“ Ecce animus innocens ab odio facit factum innocens ab homicidio. Ideo vult multas civitates refugii, quia multa in magno populo pericula mutuo contingunt.

Et notandum, quod illud, ubi dicit: „Ne forsan proximus occisi persequatur et percutiat animam ejus, qui non est reus mortis,“ nullo modo sic intelligi debet, quasi vindex ille privata manu debeat vel ei liceat homicidam occidere, sicut textus pro seditiosis videtur sonare, sed quod ipso agente causam occisi iudices per legitimos testes causam debeant expedire, quod quia fit illo impellente et urgente dicitur ipse facere, juxta illud: Quod nos per alios facimus*), nos fecisse recte dicimur. Nam nulli licet se ipsum vindicare, sed „mea est (inquit) vindicta.“ Ideo instituit iudices et magistratus.

Si quis autem odio habens etc.

Et hic vides vindictam magistratui mandari. Dicit enim: „Mittent seniores civitatis, et tollent illum inde.“ Et tamen quasi sit factururus vindex ipse, mox addit: „Tradentque in manus proximi seu vindicis,“ non ut ipse privato gladio eum percutiat, sed coram iudicio reum agat, et ad mortem perducatur. Quin quasi totus populus hoc facere debeat, dicit: „Non miserearis ejus, ut auferas innoxium sanguinem de Israel.“ Reliquum ergo est, jura illa et publicas executiones jurium mandari quidem populo, sed tali, qui magistratibus et iudicibus ordinatus sit, qui accusante vindice

*) In edit. princip.: quod per nos alii faciunt.

et testibus probantibus justo iudicio secundum legem iudicent et occidant.

Vult autem, ne voluntario homicidae misereantur, quia malitia peccavit, et pacem publicam turbavit. Et hoc exemplo vides immunitates illas locorum, quae apud nos vice civitatum refugii sunt, debere tantum innocentibus prodesse, nocentibus vero nihil prodesse. Sic enim et Exo. 25. praecipit, voluntarium homicidam auferendum, et avellendum etiam ab altari domini, et occidendum. Hodie vero prorsus indifferenter, ac ut plurimum solis nocentibus refugii loco sunt immunitates illae, ac manifestas injurias tuentur, forte exemplo Romuli, Romanorum parentis, qui latronibus Roman primo fecit immunitate patronam.

Non transferes terminos proximi tui.

Insignis locus contra avaritiam et tyrannidem, ob quam non raro et homicidia fiunt, ut terminos liceat occupare. Interest igitur officii magistratus curare, ut civis a cive tutus sit in loco hereditatis suae, praesertim in hoc populo Israel fuit id necessarium, ubi hereditates permixtas esse voluit.

Non stabit testis unus contra aliquem.

Sic supra capitulo 17.: „Nemo moriatur uno contra se dicente testimonium.“ Pulchrae gnomae sunt, dignae quae omnium ore celebrentur. Nam et Christus hanc non semel allegat: „In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum.“ Sed quid, si uterque testis falsum dicat? Quid faciet iudex? Respondetur: Si scierit falsum eos dicere, non iudicet, si nescierit, iudicet secundum testes. Hoc enim cogit

judicii ordo a Deo institutus, qui jubet duobus testibus credi. Deus viderit, quomodo testes illos retaliat, et ipsi viderint, quomodo respondeant Deo, quod hac ejus ordinatione et auctoritate sua sint abusi ad perniciem proximi, quales fuerunt testes falsi contra Naboth Jesreeliten, contra Christum et Stephanum. Et is, qui perit hoc modo, malum suum inter ea numeret, quae supra diximus civi a cive esse expectanda, qualia sunt incendium, pestis, contagio, bellum, plaga, et quaevis alia injuria. Sicut enim periculum incendii cogitur ferre a vicino, ita et falsum testimonium, et omnia alia incommoda.

**Faciendū ei, sicut fratri suo facere
cogitavit.**

Hic habes apertum et clarum textum, quod conatus puniendus sit, etiamsi factum non impleatur, quia testem occidi mandat, et animam pro anima sine misericordia tolli ab eo, qui contra animam falsum testimonium dixit. Nam ideo legem talionis huic mox subjungit, quod faciendum sit falsum testimonium dicenti, sicut ipse facere voluit, ut et hic dici possit: Lex laud aequior ulla est, quam necis artifices arte perire sua. Sic „dentem pro dente, oculum pro oculo etc.“ non modo de facto impleto, sed etiam de conatu tentante intelligitur.

Sed hic quaestio reliqua est de illo innocente et involuntario homicida. Si innocens est, cur tali poenae subicitur, ut exsulari cogatur in urbe refugii extra urbem suam, donec sacerdos magnus moriatur? Deinde, si qua forte extra fines urbis refugii inventus et occisus fuerit, vindex innocens decernitur, ut Numeri

35. scribitur. Respondetur: Sicut is, qui forte occisus est, una cum suis coguntur hoc malum vicinitatis et cohabitationis civilis ferre, ut dixi, ita et ille suum exsilium eodem jure tanquam malum, quod illi ex vicinitate contigit. Lex autem tam rigide hoc sancit, ut ab homicidio voluntario magis absterreat, et injuriam quamvis invito animo illatam, tamen amicis molestatam, utcunque penset et mitiget, vel ut injuria contraria.

Allegoria.

Occidere proximum, est verbo doctrinae animam ejus perdere, et conscientiam seducere. Id si fiat imprudenter, hoc est, si forte verbum tractatur non legitimo sensu, ut aliquando solent patres, ubi ex petra Christo fecerunt Petrum, aut opera nimium docuerunt, et verba fidei ad externam speciem traxerunt imprudentius, ut dum regulas vivendi, certa statuta jejunii, festorum, et aliarum ceremoniarum posuerunt, occiderunt quidem animas, quantum est in facto, sed ipsi plane hoc non egerunt, ut occiderent, sed sors et casus humanae naturae caecutientis et imperfectae in fide sic labi eos fecit. His signatur urbs refugii, promissio salutis, nempe verbum illud: „Dimitte nobis debita nostra,“ toleraturque eorum imbecillitas, donec sacerdos moriatur, id est, donec cognoscant pleniore fide Christum esse, qui sua morte omnia peccata destruat, et nos liberos faciat. Nam hac conscientia servamur omnes, quod scimus omnia peccata, sive ignorata sive imbecillitate commissa, in Christo dimitti, si fugiamus ad eum et petamus dimitti.

Qui autem odio flagrante sciens occiderit aliquem, is sine misericordia occiditur. Hi sunt haeretici, qui hoc agunt auctore Satana, ut animas sedu-

eant, in suas sectas alliciant, a Christo et puro verbo avellant, quin delectantur et gloriantur in multitudine pereuntium et sibi adhaerentium. Ideo nullam merentur clementiam, nec habent remissionem peccati, cum sint suo iudicio condemnati, Tit. 3., et peccent peccatum ad mortem, quod ut non toleratur, ita nec remittitur. Est enim blasphemia in Spiritum sanctum, pro quo non est orandum, ait Johannes.

Non quod pro ullo peccato non orari debeat, sed quod non sit orandus Deus, ut ipsum pro non peccato habeat, aut pro iustitia acceptet, sicut Mose orat Numeri 16., ne Deus respiciat eorum sacrificia, hoc est, ut imputet pro peccato, sicut vere peccatum est, quia ipsi illud non imputant, sed jactant pro iustitia. Alioqui pro omni peccato, quod agnoscimus, oratur, et sic non imputatur, etiamsi perseveret, ut sunt reliquiae peccati in carne, Gala. 5. Hoc enim vult Johannes, dum pro peccato ad mortem orari non vult, id est, non vult, ut habeatur pro non imputato aut pro nullo peccato, qualia vult omnia haberi, quae agnoscimus et confitemur. Nam orare pro tali peccato, ut pro non peccato habeatur, est petere, ut eorum haeresis et impietas Deo non displiceat, seu ut sit Deus, cui placeat impietas, contra Psal. 5.

Non transferri terminos a prioribus positos, est nihil addere doctrinae ab apostolis traditae, velut melius consulendo rebus conscientiarum. Et hunc locum fortiter pro se jactant sophistae et pontifices, dum pro suis statutis et consuetudinibus clamant, non esse transferendos terminos, quos constituerunt patres. Per patres intelligunt autem suos pontifices et doctores, non autem apostolos. Sic allegorica sententia suas

fabulas stabiliunt, interim non videntes, quam ipsi sint primi et soli omnium (etiam allegoria stante) transferentes terminos, non modo fidei et spiritus, per priores apostolos et Christum in evangelio positos, sed etiam suos ipsorum, a suis prioribus et a se ipsis positos, cum id sit unum eorum studium, ut leges legibus mutant, accumulent, et ut ille ait, leges figunt, pretioque refigunt, ut videantur legislationem vice ludi ac tesserarum habere, quibus ludant in conscientiis hominum, et tamen aliis objiciunt, ne transferant terminos, quos priores posuerunt.

Lex talionis: „Oculum pro oculo etc.“ significat falsos doctores puniri a Deo, sicut ipsi nocuerunt, ut, si occiderunt, occidantur, si laeserunt et infirmos fecerunt in fide aut operibus, et non sanum docuerint verbum, secundum hoc et ipsos recepturos a Deo, ut Paulus Roma. 15. dicit, eos in Christum peccare, dum percutiunt infirmos, pro quibus Christus mortuus est. Sic falsi testes, qui testificantur adversus proximum, sunt, qui conscientiam peccati et mortis faciunt, ubi non est, ut occidant animas, quae non moriuntur, et vivificent, quae non vivunt. Hi ergo sunt inquirendi diligenter, et eis faciendum, sicut cogitaverunt facere, hoc est, sunt superandi verbo scripturae et damnandi, hoc est, verbo decernendi ad perpetuam damnationem, nisi resipuerint, et probandum, quod falsa sunt, quae senserunt. Sic occiduntur et damnantur spiritu oris Christi, ut vivant, si velint, aut perpetuo cum sua doctrina pereant.

CAPUT VICESIMUM.

Si exieris ad bellum contra hostes
tuos etc.

Adhuc perstat Mose in causa homicidii usque ad vicesimum tertium capitulum. Ideo ut omnia istius populi certo verbo gerantur, statuit eis et legem belli sane pulcherrimam, et victoriosissimam, si eam servassent. Quoties enim percussi sunt Judaei, id passi sunt, quia legem hanc non servaverunt, cum non fuerit possibile, ut vincerentur, si secundum hanc legem bellarent.

Primo tollit eis fiduciam in armis et viribus, ne putent sese esse, qui vincant ac triumphent, et jacet invictum fundamentum et perpetuum robur victoriae, verbum scilicet magnificae promissionis et fidei, dicens: „Non timeas eos, dominus enim Deus tuus tecum est.“ Deinde jubet hoc verbum in acie praedicari a sacerdote et inculcari, dicens: „Audi Israel, vos hodie pugnatis contra hostes vestros, non mollescat cor vestrum, nolite metuere, nolite pavere, nec formidetis eos, quia dominus Deus vester ambulat vobiscum, ut pro vobis pugnet, et vos salvet.“ Obsecro, quid mirum, si populus talibus promissis armatus, etiam sine armis, non solum hostes suos, sed totum adeo mundum vinceret atque percuteret? Qui muri, quae arma, quae vires, quae multitudo his resistent, pro quibus Deus pugnat? Nonne hoc senserunt Aegyptii in mari rubro, quando dixerunt: „Fugiamus Israel, dominus enim pugnat pro eis contra nos?“

Hinc fluxerunt illae gloriationes: „Non in arcu meo sperabo, nec gladius meus salvabit me,“ et ite-

rum: „Non in tibiis viri beneplacitum est ei, neque in fortitudine equi voluntatem habebit,“ et: „Fallax equus ad salutem, et fortis non salvatur in multitudine fortitudinis suae,“ et: „Benedictus Deus, qui docet manus meas ad proelium et digitos meos ad bellum, ipse enim dat salutem regibus.“ Sic Jonathan, filius Saul: „Non est difficile domino, salvare in paucis vel in multis.“ Igitur fide in verbo Dei bella huius populi gerenda docentur. Fide enim David Goliath percussit, et omnes victorias suas implevit. Quoties vero sine fide, solo numero et copia bellaverant, caesi sunt.

Secundo, sic armatos verbo Dei induit et larva corporalium armorum, et instruit aciem, jubetque neophytos et formidolosos abire, et delectum virorum facit, et omnia non aliter ordinat, acsi suis viribus et armis fisci bellare deberent, more aliarum gentium. Quod facit, ut abscondat sese sub larva externa, et occulte per fidem verbi sui operetur victoriam, ne scilicet Israel tentare videretur Deum, dum nudus et inermis pugnaret. Nunc autem discit arma quidem gestare, et apparatu bellico uti, sed non in ea confidere. Non enim per arma nec per apparatus, sed sub armis et apparatu vult eum vincere, ut sic fides habeat locum, quae est non apparentium, et vitetur tentatio Dei, quae omittit, quae Deus foris ad usum belli dedit. De hac larva Dei et supra diximus. Non enim dixit David: Sine gladio meo bellabo, et sine arcu meo salvabor, sed: Gladio et arcu quidem bellabo, sed non in eo sperabo. Non sine pane et vino vivam, sed non in panem et vinum vitae spem ponam. Sic de aliis omnibus.

Tertio, ne Judaei sese natos putarent tantum ad occidendos homines, ac non potius ad servandos pios et quietos, et ad castigandos impios et inquietos, legem praescribit, ut pacem prius offerant hostibus, id quod et gentes quaedam servaverunt, ut poeta de Romanis dicit:

Parcere subjectis, et debellare superbos.

Et Augustus pacem semper bello praetulit, nec nisi necessitate urgente bellandum esse dixit, siquidem bellum simile esse dixit aureo hamo, ubi sumtus major est, quam fructus, et tamen amissus nulla una captura aequari potest. Et fere judicem Deum praesentem videmus in omnium bellorum eventibus, ut, qui bellum primi movent, deserta pace, semper vincantur. Sic et rex Josias cecidit, dum pacem oblatam contemneret, et bellum contra regem Aegypti moveret. Sic regna mundi bello parta bello perierunt, et ipsum novissimum Romanorum imperium, quod omnia perdomuit, facta est rapina omnium gentium.

Quarto, ista lex belli constituitur adversus exterarum gentes, ut rebellibus subjectis omne masculinum interficiant, servatis mulieribus, parvulis et jumentis, et tota praeda civitatis, ac inter se distributis. Sed ipsos Cananaeos et Amorraeos, in quorum terra erunt habitaturi, prorsus anathema jubet facere, ne ullae sint reliquiae, a quibus discant impietates et abominationes.

Allegorice significantur hic bella gerenda in causa fidei. Hic ante omnia opus est, ut sciamus Deum in nobis esse et pro nobis pugnare, qua scientia tuti ac animosi bella domini geramus. Vires vero nostras, hoc est, sapientiam, scientiam, intellectum, deinde et

arma, id est, gladium spiritus et scripturam, esse non-nisi externam operam, sub qua in nobis potens est et pugnat vincitque Deus, sicut Paulus ait: „Arma nostra non sunt carnalia, sed potentia Deo,“ ne nos gloriemur, quasi nos simus, qui vicerimus, sed solus Deus triumphet nos in omni loco, qui operatur omnia in omnibus nobis.

Tria genera hostium habemus, primum, quod pacem oblatam acceptat, et subicit sese nobis, secundum, quod repugnat. Haec duo Mose signat per exterarum gentes, longe a terra promissionis sitas. Tertium est internum et domesticum, ut sunt Cananaei, Amorraei etc. Hi sunt triplices haeretici. Primi non pertinaces, qui facili opera cedunt admonitioni, et pacem faciunt subiecti, in caritate servientes. Secundi, qui resistunt et armis scripturae sese defendunt. Ex his masculi sunt occidendi, reliqui in praedam diripiendi, hoc est, verbo spiritus sunt principes et potiores inter eos damnandi, et si pertinaces sunt, tanquam mortui, perpetuo relinquendi, et pro ethnicis et publicanis habendi, reliqui vero eorum suscipiendi et distribuendi in opera caritatis. Sed domestici illi et prope positi sunt prorsus cum omnibus delendi. Hi sunt, qui prorsus sunt obdurati et obstinati, incorrigibiles. Hi verbo sunt anathema declarandi et segregandi de medio nostri.

Non enim hic gladius carnalis corpora percutit, sed verbum Dei conscientias, victis vero conscientiis satis est victum, quia destructa est altitudo sensus, quae se extulit adversus scientiam Dei. Reliquum, quod in carne vivitur, etiamsi infirmum sit, tolerandum est, quia occisa impietate cordis non nocet infirmitas carnis, cum peccatum in membris, jam non imputetur, postquam amputatum est illi caput serpen-

tis, id est, sensus et opinio impietatis. At ubi caput et opinio non cedit, etiam id, quod in carne vivitur optime, simul cum impietate cordis occidendum est, id est, anathema faciendum, quia illis nulla remissio, nulla misericordia, nulla gratia reliqua est super peccato in carne reliquo, qui impietatem cordis servant, deinde omnia damnata, quae bona facere sibi videntur. Isti sunt Cananaei et prope siti Amorraei.

Pacem offerre, est evangelion pacis et doctrinam quietae et laetae conscientiae, hoc est, purae fidei, offerre impiis et inquietis magistris ac tortoribus conscientiarum, operibus sese fatigantibus.

Arbores fructiferas non caedendas esse, significat, si quas habuerint scripturae auctoritates veras, non esse negandas. Nulla enim haeresis unquam fuit, quae non etiam vera aliqua dixerit. Ideo vera non sunt neganda propter falsa. Infructuosas vero succidendas et in machinas vertendas esse, significat, scripturas ab eis perverse citatas et objectas esse retorquendas in ipsos auctores, et suo eos mendacio inutili confutandos.

Sponsum novum et aedificantem domum ac plantantem vineam non mitti ad bellum, est non neophytum constitui in ministerio verbi (ut Paulus docet), ne inflatus in laqueum cadat criminantis. Sic nec meticulosum, id est, infirmum fide, sed ut Titum monet, eum, qui tenax sit sanae doctrinae, et potens in verbo, ad exhortandum et contradicentes revincendum, ne in bello vel pereat vel fugiat, id est, vel superetur impietate vel cedat impiis magistris. Nam quod hic de domo dedicanda et vinea facienda communi et sponsa domum ducenda dicit, significat, usu

exercitatum esse debere militem verbi, ut non auditu solo, sed experientia quoque doctrinam noverit. Domus enim ebraice tunc dedicatur, quando usu et inhabitando occupatur, et vinea communis fit, quando quis usu et fructu ejus potitur. Sponsa accipitur, quando consuetudo vitae cum ea habetur.

CAPUT VICESIMUM PRIMUM.

Quando inventum fuerit cadaver occisi
in terra etc.

Adhuc perstat in causa belli et sanguinis hoc cap. Mose. Primo instituit ceremoniam quandam insignem super occiso invento in agro, cujus auctor ignoretur, quomodo reatus ille sit tollendus. Quod malum et ipsum inter ea numerandum est, quae civilia et vicinitatis jure ferenda diximus. Alioqui cur ii potius hoc reatu onerentur, qui viciniore habitatione occiso, cum fieri possit, ut a remotioribus vel peregrinis occisus sit? Ponitur autem ea lex, meo judicio, ad terrendum rudem populum legis externa illa pompa tristitiae et poenitentiae, ut ab homicidio retrahantur, quemadmodum solent pueri externis spectaculis et terculamentis a malo absterreri.

Secundo legem praescribit de mulieribus captivis. Et vides hic, quantum lex indulgeat militibus Judaeis, ut non modo liceat plures uxores habere, sed etiam, si amor jusserit, gentilem et captam bello. Nam cum

supra eos milites descripserit, qui non sunt novi mariti, palam est, fere omnes conjuges ultra annum ad minus fuisse, qui militarent in bello, et his conjugibus militibus permittitur etiam gentilem uxorem domum ducere, et quod amplius est, post, ubi displicuerit, jus facit eam dimittendi, sed liberam, ut alteri nubat, nec vendi aut prostitui possit. Hoc enim honestati civili non convenit, ut humiliatam vendat aut prostituat.

Sed quid hoc est? Numquid Judaeis licuit mulieres prostituere? Non habet textus verbum prostituendi, sed vocabulum נמך, quod venundare aut locare significat, ut mihi videatur esse sensus, non debere eam vendi pro pecunia, aut alio quovis modo pro lucro dari, cui maritus voluerit, nempe servo vel amico, sed prorsus liberam dimitti, ut ipsa potius ab eo libera nubat cui voluerit.

In summa, ista quoque lex partim ad ea pertinet, quae ad duritiam Judaeis indulsit Moses, ut Christus de libello repudii docet Matth. 19. Iniquum est enim uxorem sine culpa et sola viri libidine dimitti, tamen permittitur duris et barbaris ea iniquitas, ne majus malum perpetrent. Pluralitas vero uxorum huic populo erat peculiaris tam exemplo patrum quam jure legis.

Ritus autem ille, ut circumcidat ungues, et deponat vestem captivitatis, sedensque lugeat uno mense patrem et matrem, statuitur, ut mitigetur asperitas facti, nempe, quod gentilis ducitur in populo Dei, ut his velut lustrationibus sanctificetur, et populo sancto misceatur, oblita gentis et cognationis suae, nova creatura secundum carnem facta. Oportet enim rude

vulgus externis ceremoniis et pompis duci et capi ad honestatem et reverentiam, cum spiritu non ducatur.

Tertio legem de duabus uxoribus et prole earum ponit, ne primogenituram maritus det pro suo affectu et amore filio dilectae, qui primogenitus non est. Nam primogenitura nobilissimus et summus honor erat liberorum, quae non arbitrio hominis, sicut conjugium captivae, sed benedictione coelesti obveniebat, ubi non est personarum respectus. Ideo non debet transferri arbitrio humano, aut pro libidine amantis vel amatae mutari, ut sit generalis gnome hujus legis: Quod Deus donat, homo non tollat. Satis dura haec lex fuit, tam vindictam in odiosam uxorem, quam gratiam in amatam uxorem coercens. Vindictam enim et gratiam ponere, non est parvae virtutis, imo impossibile naturae. Ideo lege extorquetur et vi, quod malitia non vult nec potest. Vides igitur hic pluralitatem uxorum lege permitti.

Quarto legem de filiis inobedientibus morte plectendis. Optimus et justissimus legislator Moses, qui non tantum minora crimina morti adjudicat, sed multo magis et majora. Inter homines sic habent leges et mores, ut homicidia et furta morte plectant, adulteria vero vix morte. Porro filiorum inobedientiam et perditam vitam non puniunt morte, multo minus sacrilegia et impietates ac blasphemias in Deum et Dei verbum. Hic vero tam rigide praecipit Mose filiorum rebellionem castigari, ut etiam parentes ipsos hujus mortis jubeat esse primos auctores, ut qui ipsi adducere ad judicium, accusare et testificari debeant contra filios proprios. Tanti facit Deus obedientiam et reverentiam parentum, atque utinam eam legem et nos imitemur, quo plus timoris et pudoris infreni et

effronti juventuti incuteretur, quae tam miseris exemplis tam protervis moribus passim perit.

Quinto et ultimo statuit facinorosos morte multatos in patibulo deponi eo die, et non permitti nocte illa in patibulo. Addit rationem, quia maledictio Dei est suspensus, ut non contaminetur terra. Maledictio Dei est (inquit) active, hoc est, apud Deum et coram Deo et a Deo pro maledicto habetur. Jam vero illud tandem ex oculis tollendum est, quod scias Deo sic displicere, ut etiam maledictum apud eum sit, ne, si sic pendere sinas, videaris delectari, ut maledictione Dei terra impleatur et sic contaminetur. Haec omnia in odium homicidii statuuntur, sicut et illa religio de cadavere occiso in terra invento, ut absterreantur ab occidendo, adeo ut et illum, qui morte dignus fuerit, velut necessitate legis coacti, ipsi vero inviti occidant, et occisum velut abominabile spectrum homicidii tollant, ne usu spectati et tolerati cadaveris vilescat et tepescat horror occidendi.

Allegoria.

Supra dictum est, occidere duplicis esse allegoriae. Aut enim occiditur pietas aut impietas, utraque est spiritualis occisio. Prior significatur per homicidia, ut culpam. Posterior significatur per iudicii gladium vindicantis, ut poenam. Sic occiditur male, qui verbo impietatis alienatur a Deo et verbo vitae, occiditur vero bene, qui verbo spiritus in poenam percutitur, et terretur futura ira Dei, ut resipiscat et vivat. Quodsi nolit sic vivificari, manebit utraque morte mortuus, tam in impietate quam ira futura super impietatem, qua Deus occidet. Nos vero spiritualiter occidimus, dum terremus. Igitur inventum cadaver significat occisum vel fratrem vel aliquem populum, quem

invenimus falsa opinione infectum, ignoto auctore aut doctore. Hic accurrere debent, ut quique sunt proximi, et hunc reatum pia conscientia pavidum super sese accipere metuentes, ne ipsorum culpa factum sit, aut inter nos sit, qui fecerit, praesertim seniores, id est, ministri verbi, et non secus agere pro tollendo illo scandalo, quam si ipsi hoc statuissent.

Tollant igitur vitulam de armento, quae non traxit iugum, hoc est Christus in carne sua de nostro humano genere assumpta. Tollitur autem spiritu, id est, praedicatur et creditur. Fuit autem nunquam sub iugo, id est, fuit sine peccato, nihil debens legi, sed sua voluntate oblatus pro nobis. Ducant eam in vallem asperam et saxosam, quae nunquam arata est nec sementem recepit, et ibi caedant cervices ejus, id est, praedicent eum passum in mundo et pro mundo, qui sterilis, asper et ingratus Deo, nunquam ante audivit aut accepit verbum Dei, sed justitia et sapientia carnis tantum floruit. Tum assistantibus Levitis seniores stent juxta occisum, et lavent manus suas super vitulam, et orent, ne eis imputetur sanguis ille, hoc est, super Christum sic praedicatum et creditum ministri verbi innocentes fiant, et faciant, et orent ignosci sibi hoc scandalum. Sic per Christum omnia ignoscuntur, tam vera et cognita quam ignota et formidine suspecta peccata. Exemplum hujus allegoriae tibi praebet Paulus egregium tota epistola ad Galatas, ubi, cum incerto auctore invenisset occisum cadaver in agro ecclesiae, proximus accurrit, et facit, ac si sua res agatur. Vide ibidem.

Mulier captiva in uxorem ducta apud s. Hieronymum eloquentia putatur. Sic enim allegorias ludum aliquem existimant. Nos dicimus allegorias ad fidem debere

accommodari. Igitur mulier illa vel synagoga vel gentilis ecclesia est. Nos synagogam facimus, quae formosa fuit illis dotibus, quas Ro. 9. Paulus numerat dicens: „Quorum est legislatio et testamentum, gloria, patres etc.,“ et omnino apta amoris et conjugio, id est, verbo Christi audiendo. Caesaries sacerdotium splendidum fuit, hoc abrasum et abrogatum est. Vestis captiva, externa illa justitiae species quoque deponenda fuit, ut justitia vera crucis induceretur, reputans pro stercore, quae prius lucra fuerant. Ungues quoque praecidet, hoc est, asperitatem legis lacerantem conscientias quoque amittet. Deinde lugeat patrem et matrem, id est, agnoscat et confiteatur peccatum esse originale et naturale, quod justitia legis tolli non possit, sed potius augeri. Et sic maritetur, id est, verbum Dei concipiat et credat, sitque uxor Christi.

Hactenus de synagoga allegoria constat pro una parte, sicut mos est scripturae de toto loqui per synecdochen, cum partem solam velit. Jam sequitur de reliqua parte, quae repudiatur, scilicet, eadem est mulier, quae assumitur et repudiatur, quia idem est populus, partim assumptus, partim relictus. Si ergo displicuerit mulier postea, id est, in hac parte impia, dimittes eam liberam, id est, Christus reliquit Judaeos, nec eos lege amplius subjiciens, nec ulli magistro alteri tradens, sed ut eat libere, secundum sua desideria, et adhaereat cui magistro vult. Sic Esiae 5. praedixit vineam suam sese deserturum. Poteris jam hanc allegoriam generaliter trahere ad omnes justitiarum, ex quibus aliqui verbo capiuntur, qui caesariem radunt, ungues praecidunt, et omnem gloriam justitiae prioris damnant, et peccatores se agnoscunt. Rursum, aliqui relinquuntur indurati suo sensui.

Duae uxores unius viri, duplex illa et unica ecclesia est, ex Judaeis et gentibus. Synagoga odiosa, quia occidit prophetas, et crucifixit Christum etc., gentilis amata, quia cum gaudio suscepit verbum. Tamen synagoga primogenitum habet, quia ex ipsa venit Christus, apostoli, verbum, et non ex gentibus. Salus enim ex Judaeis est, Joh. 4. Ideo non sunt contemnendi nec hodie Judaei, quod ex ipsis, non ex nobis venerit omnis gloria, ut Paulus facit, Ro. 9. Primi enim fuerunt christiani, et illis promissa et credita eloquia Dei.

Filius rebellis et potator est doctor in ecclesia, primo per verbum genitus, postea doctrinis et somniis humanis perditus, et pertinaciter inhaerens. Is iudicio ecclesiae accusandus et convincendus, et lapidibus, id est, duris scripturae dictis, occidendus, id est, superandus, ut vivat. Quodsi nolit vivere, dura sententia mortis et irae Dei intentanda, ut sic occidatur et vivat.

Suspensus propter flagitium et deponendus propter maledictionem Dei, ne contaminetur terra, significat impium damnatum per verbum et non resipiscentem prorsus esse tollendum, et velut maledictum Deo segregandum, et pro anathemate habendum, ne, si tolleretur in medio nostrum, inficiat et perdat plurimos ex nobis, juxta illud 1. Corinth. 15.: Auferte malum ex vobis, quia modicum fermentum corrumpit totam massam.

Sed quid ad Paulum dicemus? qui ad Gal. 3. de Christo hunc locum intelligit, dicens: „Christus pro nobis factus est maledictum. Scriptum est enim: Maledictus omnis, qui pendet in ligno.“ Mire torque-

tur Hierony. eodem loco, dum Mosen loqui disputat de facinoroso suspensio, Christus autem nullum peccatum fecerit. Sed non videt, quod Paulus simplicissime loquitur, et Mosen generaliter loquentem recte et ad litteram sine allegoria de Christo intelligit. Si enim omnis suspensus maledictum est Deo, ut Mose docet, ergo et Christus maledictum est Dei, et si omnis suspensus facinorosus est, ergo et Christus facinorosus est. Proinde non hoc disputandum fuit, quomodo Christus fuerit sine peccato, sed quomodo peccatum habuerit, item, non disputandum, quomodo benedictus et huic suspensioni non subjectus, sed quomodo fuerit aut esse potuerit subjectus.

Hic uno verbo Paulus totam difficultatem solvit, dicens: „Pro nobis factus est maledictum,“ pro nobis, inquam, non pro se. Quo verbo palam docet dupliciter aliquem habere peccatum, et suspensum maledictionem Dei fore. Aliquando pro se et proprio peccato, quales sunt omnes alii, aliquando pro aliis et alieno peccato, qualis est solus et unus Christus, qui dicit, Ps. 69.: „Impropria impropertium tibi ceciderunt super me,“ et Esa. 53.: „Peccata nostra ipse portavit,“ et iterum: „Propter peccata populi mei percussi eum, et dominus voluit eum contere propter peccata nostra etc.“ Sive ergo quis pro se sive pro alio suspendatur, manet simplex legis intelligentia, quod omnis suspensus pro peccato sit maledictum Deo. Ideo Christus peccatum nostrum portans pro nobis vere factus est maledictum, sicut textus ad litteram sonat. Quemadmodum et circumcisis et toti legi subjectus est propter nos, cum pro se liber esset ab omni lege, sic peccatum factus est, qui peccatum non novit, ut essemus justitia Dei in illo, 2. Corinth. 6.

Sic maledictum factus est, qui maledictum non novit, ut essemus nos benedictio Dei in illo.

Tolli vero de ligno hoc maledictum Dei, ne contaminetur terra, est praedicare et credere evangelion crucis, scilicet, quod crux sit gloria, mors vita, peccatum justitia, maledictio benedictio, perditio salus, seu ut Paulus ait, gloriari in cruce domini nostri, ut mundus sit nobis crucifixus, et nos mundo, juxta illud: „Beati, qui persecutionem patiuntur etc.“ Alioqui nisi hoc praedicetur et credatur, nihil foedius, nihil abominabilius est, quam crux et mors, et polluitur hac opinione et scandalo crucis universa terra, quia immundis nihil est mundum, mundis omnia munda sunt. Hoc per verbum, illud sine verbo contingit.

CAPUT VICESIMUM SECUNDUM.

Cum videris bovem aut ovem fratris tui errantem, non praeteribis etc.

Hactenus fere caritatem docuit, quatenus pertinet ad praeceptum quartum et quintum, scilicet de parentum obedientia, et homicidio vitando, quo laeditur persona proximi. Nunc pergit ad reliqua, ut caritatem doceat exhibere proximo in rebus bonis externis, et tractat fere praeceptum sextum et septimum, in quibus adulterium et furtum prohibetur, castitas vero et benevolentia mandatur, quae sunt caritatis et fructus fidei, Gal. 5. Ponit autem varias leges in hoc cap. exercendae benevolentiae et castitatis.

Primo rem proximi perditam, sive sit bos errans, sive vestis aut alia res amissa, jubet suscipi, custodiri et reddi, ac non negligendam quasi alienam, sed curandam sicut propriam. Sic, si cecidisse asinum fratris sui viderit quis, tanquam suus sit, sublevare debet. Quo praecepto idem vides doceri, quod Paulus Philipp. 2.: „Considerantes, quae aliorum sunt.“ Quod utique proprium est caritatis 1. Corinth. 13.: „Caritas non quaerit, quae sua sunt,“ nisi quod evangelion legem plenius explicans hoc etiam inimicis fieri docet, ubi Moses rudi populo legis inimicos odi permittit.

Secundo, mulier non gerat arma viri, nec vir vestiatur veste foeminea. Hic non prohibetur, quin ad vitandum periculum, vel ad ludendum joco, vel ad fallendum hostes mulier possit gerere arma viri, aut vir uti veste muliebri, sed ut serio et usitato habitu et more talia non fiant, ut servetur debita honestas et dignitas utrique sexui, cum turpe sit virum muliebriter vestiri, et indignum, ut mulier arma virilia gestet.

Videtur autem hac lege taxare aliquam gentem, in qua is mos habeatur, sicut ferme de Aegyptiis scribunt auctores, quod virilia officia mulieres, et muliebria viri exerceant, mulieres negotientur et alant viros, viri domum curent, et multa talia perverso et contrario aliorum populorum more, ut legem hanc generalem oporteat intelligere, scilicet, ut mulier muliebria, vir virilia curet, et in universum quilibet sua sorte contentus suam exerceat artem, et suo dono utatur, Ro. 12., ne sutor ultra crepidam, et plebejus non sit senator, sed stet varietas et differentia personarum pro politia bona. Quod si pervertatur, tam turpe sit, acsi perverso rerum ordine mulier gestet arma viri, et vir veste muliebri induatur. A quorum populorum

moribus Deus suum populum vult alienum esse, ut quos abominetur.

Tertio, invento per viam nido matrem incubantem esse dimittendam captis pullis. Ista lex quid aliud docet, quam ut et in bestiis benevole tractandis discant mansuetudinem et benevolentiam? Alioqui stulte posita videretur, ut quae de re adeo nihili non solum praecipiat, sed et felicitatem et longam vitam servantibus promittat, dicens: „Ut bene tibi et longo etc.“ Trahi potest et haec generali et velut proverbiali figura ad cavendum omnem nimium usum proximorum, sicut nos germanice dicimus equum voluntarium non esse nimio fatigandum. Sic utendum amicis et proximis, ut aliquid eis reliquum faciamus, quo et alio tempore et loco eis uti liceat. Id proverbii Ebraeis sit, pullis captis matrem esse dimittendam, ut bene habeant, alioqui exhaustis prorsus amicis, male eos habere tandem necesse est, ut sit haec lex velut contraria primo loco posita, adversus eos, qui benevolentiam et caritatem libenter quidem ab aliis erga se patiuntur, ipsi vero nullam exhibent, quasi voluerit dominus, ut illis semper largientibus nulla sit remissio, his vero accipientibus nulla satietas, et illorum labore istorum otia alantur, quod est iniquissimum in sociali vita.

Quarto, aedificata domo murus in tecto per ambitum fieri debet, ne quis inde lapsus reatum sanguinis super domum inducat. Loquitur pro more gentis, quae domos sic aedificabat, ut tecta essent desuper plana, velut plateae lapidibus stratae. Unde et in evangelio paralyticum effosso tecto per tegulas demissum legimus, et super tectis praedicandum evangelion dicit Christus. Ibi enim conveniebatur, ludebatur et

edebatur sicut apud nos in vestibulis. Esse potest et haec proverbialis et generalis lex, sic aedificandum esse in societate publica, et sic conversandum, ne alteri sis periculo, incommodo aut damno, sed potius praesidio et commodo, ne alterius malo tuum quaeras bonum, sicut dicitur, privata studia subvertere civitates et regna.

Quinto, ne seratur vinea diverso semine, nec aretur simul bove et asino, nec veste lana et lino mixtim contexta quis utatur, ista lex ad literam potest rationem honestatis spectare, sed et ipsam arbitror proverbialem et generalem esse doctrinam, qua docentur Judaei, ut sint concordēs, unanimes, simplices, candidi, sine sectis et partium studiis. Domus enim in se ipsam divisa desolatur, ut evangelion dicit, et concordia res parvae crescunt, discordia res maximae dilabuntur, ait Sallustius. Inde enim civitatem quasi civium unitatem fingunt quidam dici.

Addit vero causam prohibiti diversi seminis, scilicet, ne sanctifices in plenitudine tua. Semen illud diversum, simul cum fructu vineae, plenitudinem vocat fructuum duriorum, sicut lacrymam fructuum liquidiorum. Exo. 23.: „Plenitudinem et lacrymam tuam non tardabis offerre.“ Deus igitur, qui simplicitatem et candorem amat, non vult primitias aut decimas diversi seminis sibi offerri. Ita et cives suos vult simplices et candide unanimes esse sensu et moribus, ne arent in bove et asino, et mixta veste utantur, et inaequalia fiant omnia.

Sexto funiculos in fimbriis per quatuor angulos pallii fieri jubet. Hoc velut insigne Judaeis imponitur gestandum, quo ab aliis populis ceu tessera et nota discernuntur, non quod hoc solum spectetur a legisla-

tore, sed ut sit symbolum confessionis, quo confiteantur sese esse populum Dei, et inde occasio fieret, ut odio haberentur et persecutionem paterentur, ut cives suos Deus hoc proverbio legis ad patientiam formet, et adversariis exercentibus robustiores, et magis concordēs et unanimes fierent.

Haec de benevolentia et caritate erga proximos in rebus corporalibus virtute praecepti septimi: „Ne furtum facias.“ Nunc de castitate aget virtute praecepti sexti. Nec curat ordinem praeceptorum Moses hoc capitulo, sicut superiori prius de homicidio, quam de filiorum rebellione dixit, quia in re publica non fiunt nec contingunt ordine, quae alias scribi possunt ordine, quod Moses subindicat negligentia ista ordinis praeceptorum.

Septimo de uxore non inventa virgine a marito, et ab ipso vel vere vel odio diffamata etc. Incertum est, quis fuerit ritus explorandae aut probandae virginitatis publice. Nam privatim in primo concubitu experiri posse, an sit corrupta vel incorrupta, video fere omnes consentire, quod primus concubitus sit amarus et asper, dum virginale claustrum violatur, et vestigium relinqui ex sanguine laesi claustrum in panno, quanquam et hoc Augustinus incertum faciat, qui illud ipsum claustrum aliquando violari dicit a matronis, vel ipsis puellis digito explorantibus. Sed donemus id esse certum, quomodo publice probabitur? An vir allegabit nec asperum nec durum fuisse concubitum? Quid si mulier neget? An sanguinem reliquum in veste ostendet? Quis ista pudenda ferat in iudicio publico ostendi? Potius dicam me nescire morem hunc.

Vel illis consentiam, quod pater et mater puellae,

dum filiam tradunt, prius per honestas matronas virginitatem illius explorant, quae postea testes sint in iudicio, fuisse eam virginem, et hoc sit, quod hic Moses dicit patrem expandere vestimentum, ubi dixerit: „Ecce haec est virginitas filiae meae,“ id est, per has matronas ostendo eam fuisse virginem, in signum cuius expando vestimentum, cuius expansio significet rem esse apertam et probatam, sicut mos fuit isti genti, excutere vestimentum, dum minantur, ut Nehemias fecit 7., et scindere vestimentum, dum indignantur, ita expandere vestimentum, dum rem claram, explicatam et perspicuam faciant, quamvis et hic mos praetentandae sponsae ante nuptias per matronas satis pudendus sit. Sed cum aliud non habeamus, interim hoc admittamus.

Pertinet et haec ipsa lex ad generalem usum adversus criminatores et diffamatores. Quod malum vides, quam hic graviter puniatur, primo, quod castigatur, nempe plagis illis quadraginta una minus, deinde centum siclis argenti mulctatur, dandis patri puellae, tandem et eam ipsam sic odio habitam et a se ipso diffamatam cogitur retinere perpetuo in poenam, cum ille, qui puellam simpliciter stupraverit, tantum quinquaginta siclos det patri puellae, et eam retineat, ut infra dicet.

Porro ipsam uxorem non inventam virginem lapidibus obruunt, quo argumento intelligitur hanc legem loqui de sponsa fornicante, quod verum adulterium est. Nam puella simpliciter fornicans datur suo stupratori in uxorem, ut dixi. Vel, si de sponsa non intelligitur, fornicatio puellae sic rigide punitur, quod occulte et sponte fornicata sit, et futurum maritum fefellerit, et domum patris sui dehonestaverit. Puella autem

suo stupratori donanda intelligitur ea, quae per vim oppressa est. Et hoc magis credo.

Octavo triplex genus adulteriū ponit. Primum, si vir cum alterius uxore concubuerit, hi morientur ambo. Secundum, si quis cum sponsa alterius concubuerit, sed in civitate, et hi ambo morientur. Civitas hic intelligitur omnis locus, ubi puella potuit clamore sese tueri, et non fecit, ut si in silva vel agro fuerit, et prope esse noverit, qui sese audiant. Civitas enim exempli vice hic ponitur, quod in ea sit hominum parata praesentia. Quae ergo non clamat, significat se voluntate sua stuprari. Tertium, si quis cum sponsa alterius concubuerit, sed in agro, hic solus adulter morietur. Et ager hic quoque exempli vice ponitur, ut intelligatur omnis locus, ubi solitaria puella sibi clamore consulere non potest, ut si in domo vel atrio vel cubili solam quis apprehenderit, sicut Amnon sororem suam Thamar', velut, si quis in lecto sponsam alicujus stricto gladio cogat non clamare. Haec certe in agro non est, et tamen plus quam solitaria est, clamaret, sed non audet timore mortis, ideo clamasse eam interpretabitur aequitas legis, sicut textus habet.

Ultimo lex est: „Qui puellam non sponsam oppresserit, patri illius dabit quinquaginta siclos, et ipsam uxorem habebit.“ Exo. 22. hos quinquaginta siclos dotem virgini dandam appellat, quam hoc loco definit tot siclos, qui faciunt nostro numismate fere duodecim aureos, nam siclus quartale aurei est. Addit autem ibidem, habendam quidem pro uxore, si pater puellae voluerit, si non voluerit, nihilominus dotem ejusmodi reddat. Utinam ista quoque lex apud nos

in exemplum traheretur propter miserum illum sexum mulierum.

Allegoria.

Res fratris errans vel amissa restituenda et curanda velut propria significat nos ea, quae Christi sunt, quaerere debere, sicut et ipse fecit, sive sit asinus, id est, tardus, difficilis et infirmus fide vel moribus, sive quaelibet alia res, ut sunt errores et defectus in verbo, exhortatione, conversatione.

Mulier non gerit arma viri, nec vir vestem muliebrem, dum fides non pervertitur operibus, id est, dum operibus non tribuitur, quod fidei debetur, et econtra, ut illi hominum traditionibus possessi, qui fidunt hominibus magistris, quibus tantum serviri oportet operibus caritatis, quod non faciunt. Rursus, Deo, cui debent fidere, operibus et cultibus a se electis serviunt, et non fidunt verbo ejus. Utrumque autem abominabile est, quia homini non debet credi, sed serviri opere, Deo autem debet credi, non serviri opere. Sic masculus fit mulier, dum creditur hominibus, mulier fit masculus, dum operibus servitur Deo, de quo alias.

Avis mater dimittitur, et pulli capiuntur per viam, id est, synagoga relinquitur, quae sub se per legem habuit apostolos et primos credentes, quos Christus assumpsit in hac vita ad usum verbi sui intergentes. Domus aedificata muro in circuitu tecti, ecclesia Christi est, quam sic verbo munivit, ne ulli periculo aut scandalo sit ad perniciem animae, sed tuta et segura ad omnem usum.

Non seritur vinea mixto semine, id est, non est simul doctrina fidei et operum in ecclesia, sed purum et simplex verbum fidei. Ita nec aratur simul bove et asi-

no, id est, non est in ecclesia magister simul fidei et operum, sed sincerus et fidelis minister in veritate. Ita nec veste lana linoque mixta utimur, dum sic vivimus, ut fides sit vita nostra, non operum hypocrisis, quia conscientia simul non capit, ut fide nitaris et opere, licet opus foris asino et externo homini necessarium sit.

Separetur ergo semen diversum, asinus, linum seorsum in suum agrum, et non misceantur, id est, doceatur, credatur, vivatur sic, ut conscientiam sola fides sine opere regat, carnem opus sine fide premat, ut sit spiritus intus in corde et libertas, lex vero et jugum operis foris in corpore, ne libertas sit carni, sed servitus, libertas sit spiritui, non servitus, nec utrimque aut servitus aut libertas.

Funiculi in quatuor angulis pallii significant confessionem fidei in externa conversatione per totum orbem terrarum, in quatuor partes mundi spargendam, quo signo cognoscantur christiani et sint stultitia gentibus et scandalum Judaeis.

Adultera semper significat animam fornicantem a Christo, deserto verbo operibus fidens. Ideo occiditur verbo spiritus tam ipsa quam vir ejus, id est, magister erroris. Porro hic aliae voluntate stuprantur nec clamant, cum sint in civitate. Hae sunt, quae fastidito verbo ad fabulas conversae ultro sibi accersunt magistros, dum pruriunt aures earum ad nova audienda, nec praesentes fideles consulunt, ut liberentur. Aliae sunt, quae in agro solae stuprantur, invitae. Hae potius non adulterae sunt, quales sunt, quae intus integra fide foris coguntur audire magistros impios, et inter malos vivere, ut Loth in Sodomis et pii sub impiis tyrannis.

Virgo vero non sponsa est synagoga vel alia quaelibet congregatio sine verbo, speciosa tamen et religiosa in sua justitia. Hujus virginitatem violat Christus verbo suo, et retinet in uxorem, si volet pater, id est, si deserat traditiones suas paternas et deseratur. Sin autem non deserat, dat ei dotem, id est, temporalia commoda pro justitia illa et audito verbo. Nam duplicem virginem accipere oportet, in allegoria debet subsistere, virginem fidei et gratiae, virginem legis et operum. Utraque sua religione casta et sancta est. Hujus stuprum Christo gratum est, illius stuprum adulterium et mortale est.

Sic vir ille, qui uxorem diffamat non esse virginem, idem Christus est, qui synagogae virginitatem operibus religiosam accusat per evangelion, non esse integram fide. Sed parentes ei fortiter resistentes significant pugnam illam, qua justitia operum testibus scripturis et expanso vestimento defenditur. Et Christus castigatur plagis, id est, blasphemis, et mulctatur, tandem eam retinere cogitur, quia oportet hypocritas in regno suo esse speciosos, quos alat, et magistros eorum sub nomine suo, qui vinci non volunt. Si autem convincitur ista non esse virgo fidei, occiditur, id est, verbo Dei interficitur, ut vivat in spiritu, amissa gloria virginitatis legalis.

CAPUT VICESIMUM TERTIUM.

Non accipiet ullus uxorem patris sui.

Perstat Moses in docendo caritatis praecepto, et adhuc variis legibus urget sextum et septimum praeceptum de castitate et pace et honestate politica,

usque ad 27. Levitici 18. numerantur illegitimae et prohibitae personae ad matrimonium, hic una tantum nominatur, nempe noverca, quae non est ducenda patre mortuo, multo minus vivo. Quo significatur multo minus esse ducendas propinquiores sanguine, ut soror, filia, amita etc. Tamen credo, non raro fuisse dispensatum in secundo gradu, cum non tantus sit rigor legis in multis aliis quoque locis.

Verisimile est autem illum Corinthium, quem Paulus 1. Cor. 5. damnat, cum libertatem a lege Mosi doceri vidisset, fuisse abusum ea libertate, et contra hanc legem duxisse uxorem patris sui. Unde et Paulus ibidem non tam urget, quod contra legem egerit, quam contra naturam, dicens fornicationem talem esse, qualis nec apud gentes sit, quae naturae lege ducuntur, quia natura dictat et abhorret ab eo conjugio, ut frustra objicere quis praesumat libertatem a lege.

Secundo, „eunuchus excisis aut fractis testibus non intret in ecclesiam domini.“ Hic non de loco ecclesiastico, sed de ipsa congregatione loquitur, et venire vel intrare in ecclesiam, aliud est, quam esse vel vivere in congregatione. Quomodo enim ab auditu legis et cultu Dei arcerentur, qui impotentes sunt ad generandum? cum lex omnibus generaliter data sit, qui de semine sunt Israel, et nec gentes a lege et cultu Dei excludit, imo hos proselytos vocant, et toties mandatur cura de peregrinis.

Est igitur intrare in ecclesia, aliquo officio aut publico magistratu fungi, non enim dicit, in ecclesiam, sed in ecclesia intrare, sicut et Christus Joh. 10. non intrantes ovile per ostium lupos vocat, id est, magistros impios. Sint igitur in ipsa congregatione

eunuehi, sed non gerant magistratus, ob vitium hoc corporis, ne vilescat et opprobrio sit officium, deinde, quod et tales fere effoeminato quoque animo sunt et muliebres, magistratus autem virum requirit in honesta republica, sicut Bias ait: Magistratus ostendit virum.

Tertio mamser, id est, de scorto natus, non incedat in ecclesia, id est, non sit idoneus, qui gerat officium vel magistratum, ob despectum et ignominiam originis et nativitatis, etiam post decimam generationem, id est, in perpetuum, quia et hoc dedecet in honesta republica, deinde, quod proverbium est, mamseres raro esse bonos viros, et aliquod semper insignis vitii alere. Ista lex servatur et apud multas gentes, praecipue in municipiis quibusdam, ut etiam artificibus non admittant, forte experti olim eorum nequitiam. Deinde par est, honeste et legitime natis in pompa et larva mundi plus honoris haberi, quam spuris, ne conjugium nihil praestet stupro, et honor indigno datus licentiam praebeat stupra parvi ducere, et conjugia despicere.

Quarto Ammonitae et Moabitae non incedant in ecclesia, etiam post decimam generationem, id est, perpetuo. His gentibus non objicitur vitium corporis aut nativitatis, sed iniquitas et odium eorum in filios Israel, quod non solum non occurrerint eis cum aqua et pane in via etc., sed quod etiam penitus perdi eos optarint, dum per Bileam eos maledici petiverunt, quo ostenderunt gentile et immortale odium, quo nunquam erant carituri, sicut et postea historiae testantur. Constituere autem ducem aut magistratum, quem scias naturali odio tui quaerere perditionem, non modo in-

honestum et ineptum, sed stultum et temerarium est et tentatio Dei. Verum conjugia contrahere, et alios contractus et commercia cum eis habere, hic non prohibetur. Nam et Ruth Moabitis mulier erat, sancta et pia. Nam de masculis hic dicit, non de mulieribus, ut credam, nec mamseri filiam aut neptem, sicut nec eunuchi adoptatam vel ante eunuchatum genitam filiam prohibitam.

„Non facies, inquit, cum eis pacem, nec quaeras eis bona, cunctis diebus vitae tuae in sempiternum.“ Quid hoc? an prohibet benefacere vel miseris vel hostibus vel peregrinis de illis gentibus? Nonne David regem Ammonitarum Hanon consolatus est? Nonne pacem cum patre illius habuit? Respondeo: Ad materiam subjectam, de qua in praesentia loquitur legislator, spectandum est. Loquitur autem de hostibus illis, odio gentili et immortaliter ardentibus, non constituendis in magistratu. Talibus (icquā) odientibus et malevolentibus, ut odia eorum justificentur, et in magistratus assumantur, prohibetur pax publica et bonum publicum exhiberi, ne natio ipsa superior aliquando fiat et dominetur. Verum privata beneficia in privatas personas conferri non prohibet, imo praecipit.

Quinto Edomaeos et Aegyptios post tertiam generationem admittit incedere in ecclesia domini, „quia (inquit) Edomaeus frater tuus est, et Aegyptius hospes tuus fuit.“ Quare, etsi regem ex ipsis accipere non queas, magistratus tamen et praefecturas illis committere poteris, sed iis tantum, qui post tertiam generationem nati fuerint, ut jam plane in sanguinem Israeliticum degenerarint. Tertiam generationem autem numerari oportet a tempore, quo ad judaismum

conversi et proselyti facti fuerint, alioqui quae esset alias tertia generatio? Et sic vides, non negari conjugia Ammonitis et Moabitis, et mamseribus in Israel, cum dicat, ne post decimam quidem generationem, scilicet, postquam proselyti facti fuerint, debere in ecclesia incedere, quae generationes nullae essent, nisi inter Israelitas conjuges et proselyti essent.

Sexto egressos castra adversus hostes jubet cavere ab omni re mala. Obscura sententia, primo sic intelligi potest, ut pugnaturi adversus hostes primum videant, ut et ipsi boni et sine culpa sint, ne trabem in oculo habentes et festucam ex alieno trahere studentes justo judicio percutiantur, sicut contigit illis cum Philistinis, 1. Reg. 5. et cum Gibeonitis, Jud. 17. et alias. Nec enim promissio illa magnifica cap. 20., qua se affore illis in bello promittit, sic securus facere debet, ut impune sese malos esse posse putent, aut Deus cum malis esse velit, aut judicium Dei evadere, cum eadem faciant, quae judicant et oppugnant.

Secundo sic: Pugnaturus observa, ne malam habeas causam, sed bonam et justam, neque enim promissio Dei etiam ad malas et temere quaesitas causas belli sese extendit, dum dicit sese pro eis pugnaturum esse.

Verum sequens textus videtur cogere, ut intelligatur de religione quadam militari et reverentia castrensi in bello, ubi ipse exponit, quae sit res ista mala, primo, si quis noctu pollutus sit, ut exeat castra, et occidente sole lotus redeat, secundo, ut pro ventre levando castra exeant et honeste sese habeant propter reverentiam praesentis Dei in medio ca-

strorum, ne, si haec contemnant et irreverentes sint, Deus non tradat eis hostes, sed potius ipsos hostibus. Hoc est igitur malum, quod cavere debent pugnaturi.

Parvae et viles plane sunt istae duae res, imo naturales, cur ergo sic ea urget et magnificat? Optima et justissima ratione, nam bellum res est per se turbulentissima, nihil minus quam legis aut ullius honesti patiens. Vide enim milites, an ullae bestiae sint ferociores, licentiores, magis indomitae, impudentiores et inverecundiores tam factis quam verbis. Nihil enim ibi non licet, quod libet, si mores et honestatem spectes. Vult ergo dominus suum populum summa reverentia, summa honestate, summa verecundia bellum gerere. Ideo haec parva et naturalia statuit, ut horum usu et exemplo multo magis caveant et abhorreant a factis et verbis voluntariae et majoris inverecundiae, impudentiae et licentiae in aliis rebus non necessariis ac non naturalibus. Qui enim pollutus nocte reveretur dominum, et exit castra, quomodo is maneret, si conscientia fornicationis, furti, maledicti aut alterius peccati laboraret? Et qui naturalem egestionem tanta reverentia etiam extra castra abscondit, quomodo hic aliquid impudenter in castris vel facere vel dicere audeat? Ad timorem Dei igitur ista lege populum rudem et prae fractum pellit in gerendo bello, ut praesumptione et impudentia posita cum timore in fide Dei pugnet.

Septimo, ne servum tradant fugitivum domino suo, sed secum habitare sinant, ubi illi placuerit, neque deglubant. Obscura et haec est, neque enim licet rem alterius retinere. Servus vero res est proximi, sicut bos et asinus, quae etiam inventa restitui

debet. Intelligi ergo oportet de domino feroci, qui ad mortem quaerit servum. Nam atrociter sonat, quod tradi eum prohibet, tradi autem in manus alicujus, fere ad mortem tradi sonat. Vult ergo servis vitam servari, et alimoniam permitti, ne dominis omnia liceant in republica bene instituta, et pro vita servanda licuit fugere et liberum fieri, cum etiam pro oculo excusso libertas donanda sit, Exo. 22. Sic enim decet bonam rempublicam, servis vitam et victum permittere.

Octavo, „non sit scortatrix e filiabus Israel, neque scortator de filiis Israel.“ De lenonibus et lenis loquitur, seu manifestis et impudentibus scortis, qui aluntur meretricio, quia et haec publica inverecundia et licentia malorum non decet rempublicam bene institutam, quam oportet honestis conjugiiis et prole liberali augere. Concedit ergo Moses scorta de aliis gentibus? Sic videtur textus innuere.

Nono, „non offeres, neque mercedem meretricis, neque pretium canis.“ Mira lex. Prior sane pars, de mercede meretricis, facile intelligitur ideo poni, ut publica inverecundia detestetur. Nam odit Deus rapinam in holocaustum, ita et omnia, quae peccato et iniquitate parta sunt, cum velit reverenter coli. Ideo illud non est conferendum ad domum domini, sive pro sacrificio sive pro structura, quod vilitatem et ignominiam aut turpitudinem habet annexam, ne Deus quoque vilipendatur, qui tam vilibus et turpibus sese coli patiatur, sicut facile solet vulgus contemnere eos, quos contemtibilibus vident delectari. Vult enim omnino rude vulgus larva quadam capi et teneri in timore et reverentia.

Atque haec est ratio, cur et pecunia, qua canis emitur, non sit offerenda, quia canis vilissimum animal in scripturis habetur, ut etiam proverbiiis serviat, sicut ait Abner: „Sumne ergo caput canis?“ scilicet nihil vilius potuit allegare. Qui ergo pretio canis honorat Deum, despiciet et vilem habet Deum, acsi pretium stercoris offerret. Quae signa ostendunt vilem esse opinionem cordis de Deo.

Possent haec omnia dicta hactenus ad illa superiora pertinere, ubi cavendum malum pugnaturis esse docuit, scilicet, quod reverentia castrens in his requiratur, et usu exemploque harum duarum turpium et vilium rerum generaliter omnes turpes et viles mercedes et pecunias velit abominabiles reddere populo. Prohibentur enim levia et minora, ut magis prohibita intelligantur grandia et graviora. Qui enim pretium canis aut praemium scorti non audet offerre, quorum alterum sine peccato, alterum in peccato quidem, sed sine injuria partum est, quomodo is Deum sic vilipendebit, ut audeat offerre, quod furto, rapina, dolo, fraude, iniquitate peperit?

Decimo, non esse foenerandum fratri, sed alieno, de hac lege supra satis dictum est, ubi promissionem de usura facienda tractamus. Ex quo facile patebit, quomodo Judaeis licuerit usura in gentes et alienos, non suo merito aut jure, sed Dei voluntate.

Undecimo votum reddendum esse statuit, alioqui in peccatum reputabitur. De votis abunde alias diximus, nunc breviter dicemus, duo inesse debere voto, ut pium et reddendum sit. Primum, ut non sit adversus pietatem, vel ne sit malum votum. In malis enim promissis non oportet servare fidem, ut si vo-

veas opus bonum, ut eo justificeris et peccata exstinguas, impium et malum votum est, quia contra fidem Dei, quae sola justificat et peccata tollit, Roma. 1. Talia sunt vota religiosorum hodie in toto orbe. Si vero tale quid voveris ad gloriam Dei solum et libere, vel ad commodum proximi, hoc pium et reddendum est. Secundum, si fuerit votum de rebus non tuis vel alias impossibile, ut si voveris regnum dare caesari, cum tu sis mendicus, aut solem obscurare. Tale est votum castitatis, quia castitas in nullius manu est, nisi solius Dei. Non ergo voveri potest castitas, nisi ante habeas eam, sed nunquam habes. Ideo hoc votum nihil est, aequae atque si voveris te non velle esse virum aut mulierem.

Duodecimo, in vinea et segete proximi comedi potest fructus, sed exportari nihil inde debet. Civilis benevolentiae lex est, significans alterum alteri commodo et usui esse debere, velut amicorum omnia communia velit docere, sic tamen, ut alter non gravetur, aut quae ejus sunt, alius sibi usurpet et rapiat.

Allegoria.

Uxorem patris non accipere, est synagogam et omnem sectam, quae nos lege et operibus educavit, relinquere, et non copulari illi verbo vitae. Id quod Christus fecit, et nos post eum, quia non patitur fides, ut iustitia operum maneat, et sibi copuletur. Habuit autem patrem nostrum, id est, legem, quam Paulus Ro. 7. maritum appellat etc.

Eunuchus vel exsectis vel contritis testibus est, qui scripturae sanctae nullam notitiam habet*), aut

*) Hoc voc. deest in edit. princip.

laesam et vitiato sensu operum contusam. Is non debet poni in verbi ministerio, ut qui sit inutilis, cum oporteat habere testiculos, id est, legem et prophetas, qui testificantur justitiam fidei, Ro. 3., ut sit potens in scripturis sanctis, Tit. 1.

Mamser multo peior, de scorto natus, qui plane traditionibus profanis hominum et opinionibus carnis imbutus est, id est, is multo minus ad ministerium verbi idoneus unquam erit, sed et ignominiosum est ecclesiae, et tollit gloriam, quam ex Christo habemus. Quid vero nunc sunt episcopi, nisi mamseres toto orbe, non tantum eunuchi?

Moabitae et Ammonitae propria allegoria Judaei sunt, et post eos haeretici. Utrique enim ecclesiae hostes sunt omnium acerrimi, qui exeunti de mundo et laboranti ecclesiae debebant occurrere cum aqua et pane, ut juvarent et solarentur, tanquam domesticos suos et hospites. Ipsi non solum non assistunt, sed etiam Bileam, falsos magistros suscitant, qui blasphemis doctrinis maledicunt veram viam ecclesiae. Ita cupiunt ardentissimo odio ecclesiam extinctam in corpore et anima. Igitur ii non sunt ponendi in ministerio unquam in perpetuum.

Consonant et nomina. Ammon populus moestus sonat, quod tales magistri operum tristes et afflictas conscientias faciant. Moab ex patre sonat, quia foris superbiunt et jactant se solos esse ex Deo et sua esse legitima et vera, sicut superbus et arrogans Moab in prophetis, et amarulentus et saevus Ammon arguitur. Concordat et nativitas eorum, quod ex patre nati sunt incoestuoso concubitu. Pater est lex, ex qua gignuntur illegitimo usu, quia accipiunt legem

ut opera exigentem, non ut peccati virtutem, sicut Paulus eam vocat: „Virtus peccati lex,“ illi vero: Virtus justitiae lex, dicerent. Bileam sonat devorator eorum, quod impii magistri proficiunt semper in pejus, et devorant multos, insuper et substantias eorum venter devorat, et corpora gravi jugo operum perdunt.

Tales hodie et nos patimur. Qui laborantibus nobis in evangelio adesse deberent, ipsi abeunt et derelinquunt non solum, insuper maledicunt nos per suos blasphemos magistros. Sed Deus non audit eos, quin maledictionem eorum vertit in benedictionem, ut magis proficiamus eorum furore. Ideo non est facienda pax cum eis, nec bonum eis optandum, sic scilicet, ut eorum furor proficiat et prosperetur, sed contra orandum, ut cadant ■ cogitationibus suis et expellantur, Psal. 5. Vocantur vero filii Beor, quod fatuum sonat. Revera enim fatua loquuntur, et sibi ipsis contradicunt, sicut et Bileam fecit, dum benedixit contra votum suum. Nullus enim haereticus non deprehenditur in mendaciis suis, contra se ipsum loqui, a spiritualibus viris.

Edomaei sunt fratres, sed infirmi fide, aliquando labentes opinione. Hi post tertiam generationem admittendi sunt, id est, cum coaluerint et robustiores nobiscum in fide facti fuerint. Sic Aegyptii hospites nostri, qui infirmi sunt moribus. Neutri sunt abominandi pro sua infirmitate, sed suscipiendi, ut tandem et ipsi doceant.

In pugna adversus hostes caveri omnem rem malam, ut, si nocte pollutus sit, exeat castra etc., id est, cui in pugna et tentatione metu mortis exciderit

verbum, ut ipsum vel neget, vel non recte tractet, is humiliet se, et ab ecclesia sese separet, donec sol occidat, et tentatio finita sit, tum lavet se, et confessus peccatum suum redeat in officium suum, quia cum timore et reverentia debet verbum tractari, et pugnari contra hostes, ne praesumptione et irreverentia verbum amittamus, et deserente Deo vincamur.

Sic necessitatis egestio est extra castra cum pala infodienda et abscondenda, id est, naturalia vitia in carne peccati reliqua sunt mortificanda verboque fidei abscondenda, ne Deus ea videat. Absconduntur autem, dum ea non sinimus regnare in corpore nostro. Sic ergo minister verbi et lumbos mentis et lumbos carnis debet accinctos habere, ut fide verbi sanus sit, et mortificata carne sanctus.

Servus non tradatur domino suo, sic est mortificanda caro, ut non occidatur. Lex enim, dominus carnis, in totum eam damnat et occisam vult. Sed habenda est ratio carnis, ut vivat, non tamen, ut peccet, quamvis vivere nequeat sine concupiscentiis, sed non regnet. Ut enim bona operemur, et fidem doceamus, opus est carnem vivere, utcumque sine vitis non vivat, quae pala absconduntur. Sic Paulus quoque Coloss. docet, carni suum honorem deberi, ceu infirmo vasculo.

Meretrix et scortator significant impios sanctos in hypocritico cultu Dei, quemadmodum ad literam videntur fuisse quaedam sectae cultus Dei in populo Judaeorum, qui codesim appellabantur, ut legimus de Josaphat, rege Juda, qui eos sustulit de templo. Codesim autem et codesoth scortatores et scortatrices sonat, licet allusione vocis etiam sanctos et sanc-

tas sonet. Cados enim sanctus est, Isa. 6.: „Sanctus, sanctus, sanctus.“ Igitur Priapi religionem puto signari per codesim, in qua libidinabantur etc., et sunt (ut dixi) sancti et justisatanae in specioso cultu Dei.

Merces scorti videtur esse gloria temporalis impii cultus Dei, de quo dixi. Haec gloria non debet offerri, id est, praedicari, quasi Deo placeat, aut nos deceat, cum gloria et merces nostrae justitiae sit bona conscientia erga Deum, et foris crux et ignominia coram mundo. Utrumque scortatores illi fugiunt, et gloriam coram mundo quaerunt, intus vero viles et ignominiosi sunt, sicut canes, et ideo pretium tale abominabile est Deo, quod est abjecta et mala conscientia.

Frater non est premendus usura, sed alienus, id est, justo non est lex posita, quae exigit opera, sed injusto, ut humiliantur impii agnitione peccati. Nam officium legis est, exigere usuram, plus quam possumus, donec fidem suspiremus, et fratres facti libermur ex usura, Psal. 71.

Vota allegoriam non facile admittunt, cum sit morale opus, potest tamen dici, votum unum esse omnium, quod Deo debemus, nempe, ut credamus, confiteamur, laudemus ipsum, Deum nostrum esse, quae confessio et laus significatur omnibus externis votis, quae Deo redduntur. De hoc voto dicit Psal. 49.: „Immola Deo sacrificium laudis, et redde altissimo vota tua;“ et Psal. 115.: „Vota mea reddam domino in conspectu omnis populi ejus,“ ut idem sit votum, quod sacrificium laudis et confessionis, hoc enim unum Deo debemus, promissimus et possumus dare.

De vinea proximi comedi et nihil exportari, signi-

ficat potiri quemlibet justum alterius justis bonis in spiritu. Haec est communio sanctorum, qua fit, ut omnium omnia sint communia, et tamen usu et fructu mutuo nihil tollitur aut minuitur alteri, sed relinquitur integrum, imo augebitur usu et communione. Tantum abest, ut asportari et tolli possit quidquam ab ea.

CAPUT VICESIMUM QUARTUM.

Si quis acceperit uxorem etc.

Legem repudii esse mere civilem et ad durtiam vulgi permissam satis probat Christus Matth. 19., unde et nullum hujus legis exemplum legimus a sanctis viris nobis relictum. Nam et Abraham suam Hagar non dimisit, nisi denuo a Deo jussus. Multa autem sunt in republica propter duros et intractabiles permittenda, ne majora mala fiant.

Proinde discernendum est inter leges, alias esse, quae jubeant bona, alias, quae permittant mala. Inter eas, quae jubent bona, prima est lex fidei, quae etiam caritati dominatur, ita, ut si fides exigat erga Deum, neganda est caritas proximo, quia Deus, qui fide colitur, praeferendus est homini, cui caritate servitur. Post fidem est caritas, quae moderatur omnes leges, tam ceremoniales quam profanas, excepta fide.

Secundo novus maritus uno anno liber est ab omni onere publico. Lex aequitatis et utilitatis civilis est. Aequum est enim, indulgeri annum sponso eum uxore sua. Utile est, ut respublica augeatur prole et

familiis, quod non fieret, si statim ■ nuptiis maritus bello et periculis communibus objiceretur, nec facile invenirentur, qui ducerent uxores. Esse vero hanc legem generalem et ad alios casus extendendam satis patet ex cap. 20., ubi a bello liber decernitur et sponsus et aedificator et plantator. Pari sensu de quovis alio novo officio assumpto, quo paratur familia, intelligitur, ut proverbium esse possit haec lex de libertate neophytorum omnium, sponso scilicet dandum esse annum etc.

Tertio, „non accipies loco pignoris inferiorem et superiorem molam.“ Ista lex itidem generali proverbio docet, ob debita nulli esse artificium suum, unde alitur et sustentatur, suspendendum, sicut furor est apud nos barbaros, ut debitores vel incarceremus, donec reddant novissimum quadrantem, vel artificio et operi eorum interdiciamus, cum hic dicat, satis esse, quod animam ejus oppignoraverit, id est, totus ipse sit debitor, et artificio ipso quaerendum ei sit, quo debitum exsolvat. Crudele et iniquum itaque sit illud suspendere, nempe, ut duplo damno debitum simplex cogatur exsolvere, uno, quod mola ejus interim otatur, alio, quod alicunde nova debita corradit, vel sua vendit, ut solvat.

Quarto furatus aliquem de Israel, ut vel vendat vel prostituat, id est (ut supra idem verbum exposuimus), pro lucro locaverit, aut alteri tradiderit, interficietur. Haec lex pertinet ad plagiarios, latrones et praedones, et eos, qui capiunt homines, ut exigant pecunias, quales sunt apud nos vultures illi et lupi mercatorum, quos nobiles vocant.

Quinto lepra cavenda secundum doctrinam sacer-

dotum Levitarum, modo doceant, sicut ego (inquit) praecepi eis. Hoc est, leprosi sunt separandi a communi consortio civium, cum sit contagiosa, populum autem mundum ac validum requirat respublica. Exemplum dat Miriam, sororem Mosi, quae exclusa est jussu domini. Si huic ergo non est parcitum, ut maneret in castris, nulli est parcendum. Alii sic volunt: Observa, ne tale quid committas, ut lepra percutiaris, sicut Miriam percussa, aut si percussus fueris, ut facias, sicut decet leprosum coram Levitis.

Sexto, repetens debitum non ingrediatur domum, scilicet accepturus, quod placuerit, quae violentia est (sicut modo agunt crudeles danistae cum debitoribus, rapientes auctoritate judicis, quod voluerint), sed quod ille debitor protulerit pro sua facultate, id accipiat. Deinde reddi debet ante occasum solis, si pauper fuerit, et illo opus habuerit. Permittit sane haec lex repetere sua, quod evangelion prohibet, licet arceat violentiam. Verum in civili populo tales leges permissivae sunt necessariae propter majora mala vitanda. Nam nisi repetitio fieret, aleretur otiosorum nequitia, et exhaurirentur piorum et bonorum facultates, quorum utrumque, etsi ferat pius in fide, ferre tamen non debet lex et magistratus, sicut et omnia alia mala fert pius, et tamen gladius vindex est in malos, quo tamen pius uti pro aliis potest, ut dixi alibi.

Septimo merces pauperi non est differenda, ne clamet ad dominum etc. Ista quoque et mox praecedens lex satis ostendit, quam sit sollicitus Deus pro pauperibus et afflictis, ut consolentur sese in Deo omnes derelicti aut oppressi in mundo. Simul docent,

quod in necessitate oporteat et debita remitti pauperibus, et ipsis succurri in republica bene instituta, ut actio repetundarum locum habeat solum contra otiosos et nequam.

Octavo „non occidentur patres pro filiis etc.“ Hoc est, sic puniendi sunt mali, ut non laedantur simul et boni, sicut in evangelio zizania propter triticum, ne laedatur, prohibetur evelli. Si enim puniri nocens non potest, nisi laedatur simul innocens, potius ferendus est malus, quam laedendus simul bonus. Haec lex magistratui necessaria est, ne impetu animi rigorem legis sequantur, et puniendo plus peccent, quam ille, qui poenam meretur. Qualia sunt, dum ob unum sceleratum tota respublica bello involvitur, et similia.

Nono non flectes causam advenae aut pupilli, nec vestimentum viduae pro pignore tolles. Omnes istae leges, ut vides, pro caritate et benevolentia mutua instituuntur. Causam pupilli non flecti, simul involvit, non esse damno ullo afficiendum pupillum aut advenam. Et vestimentum viduae generaliter secum significat omne, quo opus habet pro vita. Super omnia enim debita et jura stat ista lex, quod pauperi debetur victus et vestitus necessarius, quem non debet relinquere, ut solvatur exactor, sed exactor concedere et dare, ut vivat pauper. Et subdit causam: „Memento, quod et ipse servieris,“ quasi dicat: Sicut tibi velles fieri, sicut enim servivisti, ita rursus ad servitutem redigi potes, ergo tuo exemplo disce, quid illis debeas et facias.

Decimo reliquias in agro, vinea, oliveto etc. non esse colligendas, sed pauperibus relinquendas. Haec

confirmat, quod jam dictum est, quod pauperibus non modo sit victus et vestitus relinquendus, sed etiam de superfluo nostro illis adjiciendus, ut nostris bonis participant in necessitate sua, memores iterum, quid nobis vellemus fieri in necessitate, ut hic dicit: „Memento, quod et tu servieris in Aegypto,“ et rursus servire continget. Hic credo satis copiose et perspicue tractavit Mose praeceptum septimum: „Ne furtum facias,“ ubi prohibetur damnum in rebus externis, et jubetur commodum proximi spectari.

Allegoria.

Uxor repudiata est synagoga et omnis secta justitiariorum. Foeditas seu turpitudine est speciosa illa justitia operum, plena impietate et pertinacia cordis. Libellus ipse repudii est testimonium scripturae, quam dat Christus illi in manus, quam et contra se portat. Alter maritus est lex, quo mortuo, id est, lege abrogata, ne sic quidem recipit eam, nisi credat, quia nunquam ad gloriam primam redit synagoga, nec unquam recipitur a marito priore, postquam alteri nupserit, etiamsi is moriatur, quia Christus non admittit justitiam operum cum fide sui.

Maritus novus neophytus est in fide, qui non est in publico ministerio constituendus, ut Paulus dicit. Potest etiam significare Christum, qui novellos fideles blande regit, et non statim cruci et persecutioni objicit, donec roborentur. Laetatur ergo cum eis anno uno, id est, pacem et gaudium donat in verbo recens accepto, quia filii sponsi non lugent, donec cum eis est sponsus, Matth. 12.

Mola inferior et superior recte dicitur significare spem et timorem, vel legem et evangelion. Lex

enim, verbum irae, superior mola est, timorem conservat et humiliat cognitione peccati. Evangelion, verbum gratiae, fide servat conscientiam, ne trepidet. Utraque praedicatio necessaria est. Generali autem figura significat, ne quid nimis in utramque partem fiat, ut nec nimis rigide punias peccatum, nec nimis blande foveas peccatorem, nec nimis soleris, nec nimis terreas. Debitum enim peccatum significat, ob quod tollitur mola inferior, si nimio castigetur, rursus superior tollitur, ■ nimio indulgeatur.

Furari civem, est verbo falso seducere a fide, et tradere in opus et justitiam externam, quae mercenaria est, et divites facit fures, id est, impios doctores, Johann. 10.: „Fures fuerunt etc.“ Occiditur autem evangelio, ut vivat, vel denuntiatur ei mors sempiterna.

Lepra, satis patet, ut significet contagium spiritualis impietatis, ideo diligenter cavenda est judicio et ministerio Levitarum. Modicum enim fermentum totam massam corrumpit.

Repetens debitum accipit, non quod vult, sed quod debitor foras profert, hoc est, peccator non est mulctandus nostro affectu, sed secundum quod ferre potest, et si omnino pauper et infirmus est, totum reddendum et ignoscendum est, propter infirmitatem carnis, juxta illud Gal. 5.: „Si occupatus fuerit homo in delicto etc.“ „Ante solis occasum,“ id est, antequam desperet aut tristitia absorbeatur, ut Paulus loquitur.

Mercedem laborantis statim dabis, id est, pressis opere et fatigatis onere legis et mala vexatis conscientia annuntiabis verbum vitae et exhorteris ad

fidem, alioqui clamat in coelum, quia oppressio conscientiarum maxima tyrannis est, quam Deus placatus mox audit contra tyrannos animarum, nisi ira sit, qua punit orbem.

Non occiditur pater pro filio, hoc est, licet omnes in peccato Adae moriamur, tamen revelato evangelio remittitur hoc peccatum. Et deinceps, qui moritur, jam non alieno, sed suo moritur, ut Ezechielis 18. etiam probat fore, ut quisque in suo peccato moriatur. Jam enim non obstupescunt dentes filiorum, quod patres manducaverunt uvam acerbam, quia in spiritu res nunc agitur, ut propter infidelitatem moriatur, qui moritur.

Reliquias messis et vindemiae pauperibus relinqui, est, ubi fide in Christum omnia obtinemus, reliqua nostra faciamus servire peccatoribus, ut et ipsi nobiscum vivant fide et verbo, quod ex nobis habent. Et non sic vivendum in carne, quasi soli credere et salvi fieri velimus, sed ideo nos vivere sciamus, ut aliis quoque ad vitam et salutem prosimus.

CAPUT VICESIMUM QUINTUM.

Primo statuitur lex de poenis delinquentium, ut, qui morte vel pecunia plectendi non sunt, sed plagis, sic plectantur juxta mensuram delicti, modo non excedat quadragenarium numerum. Causa subditur, ne vilis et foedus fiat frater coram vobis. Vult ergo poenas inferri non nostra libidine aut vindictae studio, sed

regula moderata et honestatis habita ratione. Hoc decet rempublicam probam.

Secundo, non ligabis os bovi trituranti, ut mansuetudine erga bestias exercitati magis erga homines benevoli fierent. Est autem gnome proverbialis, quam Paulus 1. Cor. 9. copiose explicat, adeo ut dicat: „Numquid cura est Deo de bobus?“ quasi dicat: Etsi Deus curat boves, non tamen propter boves curat hoc scribi, cum nesciant legere, ut sit sensus Pauli: Ista sententia non tantum de bobus, sed generaliter de omnibus laborantibus intelligitur, ut labore suo vivant, sicut et Christus dicit: „Dignus est enim operarius mercede sua.“ Qui ergo laboranti non dat victum, vel non communicat ei omne bonum, Gal. 5., is est, qui ligat os bovi trituranti.

Tertio, lex de accipienda uxore fratris relicta et suscitando semine pro fratre mortuo statuta fuit optima ratione. Primo, quam textus ponit, ne interirent familiae, sed multiplicarentur, quod pertinet ad excolendam et augendam rempublicam. Secundo, quod hoc modo viduis et misero sexui providit Deus, ut susciperentur et alerentur, cum mulier per sese sit infirmum et miserum vasculum, tum vidua magis, quae simul derelicta et despecta est.

Cogit autem ad hanc caritatem insigni opprobrio, ut discalciatus vocetur, et exspuatur coram eo: Pfu dich an! quod dignus sit, quem omnes despiciant, et super eum spuunt in terram, dicentes: Du bist ein Pfu dich an, quod rempublicam, in qua degit et fruitur illius juribus, non colat neque augeat. Pes autem discalciatus nota sit ignominiae et causa opprobrii sempiterni, dignus, ut et ipse nudus sit pedibus, hoc

est, sine familia et subditis, qui per calciamentum significantur, qui se ipsum uno hoc facto nudipedem facit, in suscitanda familia fratris, ut nota sit similis facto, quod peccat.

Quarto, mulieris manus absciditur sine misericordia, quae virum suum ereptura rixantis cum eo alterius viri pudenda apprehenderit. Stulta sane lex, ut sonat. Vult autem hoc, quod mulier, cum sit pusillanimis, illic soleat nocere, ubi maxime offendimur, velut famam facile laedit levis ista lingua ad maledicendum et convitiandum, ubi maxime apprehendit pudenda nostra, quod significat corporalis apprehensio pudendorum, quo et ipso valde laeditur et cogitur virilis persona, et tamen est muliebris violentia, quae etiam magis vincit, quam fortitudo viri, ut taceam turpitudinem et impudentiam, quam in muliere quoque damnat haec lex, licet sit utilis et necessaria mulieri et viro in isto casu, ut generalis sententia legis posset haec esse, non esse facienda mala, ut veniant bona.

Quinto, pondus aequum et modium justum oportet in republica servari, ne fraudetur pauper et proximus. Quod et ipsum generaliter valet ad omnes commutationes omnium contractuum, ut venditor iusta et aequa mercede respondeat pecuniae emtoris. Incredibiles enim hic nequitias et artes in mercibus mutandis, corrumpendis, fingendis, componendis novit avaritia, ut non sit parva pars curae, ut magistratus hic prospiciat reipublicae.

Ultimo mandat Amalechitas prorsus desub coelo deleri ob flagitium illud crudele, quod fessos in via non solum non refocillarint, sed etiam insidiis nequitiis extremos occiderint.

Quod vero Amalechitas deleri jubet, non facit, ut ipsi sese vindicent, sed Deus sese vindicat per manus Israel, alioqui, si illos voluisset sui vindictam quaerere, non distulisset in tantum tempus, cum jam diu essent mortui, qui laesi fuerunt, sed statim illos eodem tempore permisisset sese vindicare. Quare docemur hic, eam demum esse vindictam veram, quae non nostra libidine, sed mandante Deo et propter Deum exigitur, ut simus solum instrumenta vindicantis Dei, nihil de vindicta nobis arrogantes, ut hic vides.

Allegoria.

Plagarum modus praefinitus, ne foedus ambulet frater, significat sic castigandam esse carnem, et puniendum peccatum, ut vitia ejus premantur, non ut ipsa perimatur. Quadragenarius vero numerus et alias omnes gradus et summam mortificandi veteris hominis in scripturis indicat.

Os bovis non alligandum trituantis, ultra metaphoram, qua diximus significari, victum deberi verbi ministris de suo ministerio, etiam allegorice potest significare, ne prohibeatur doctori verbum libere praedicare, quo devorat stipulas et paleas, id est, convertit impios homines, et Christo incorporat.

Uxor relicta fratris synagoga est seu ecclesia, quam Christus mortuus reliquit in mundo sterilem, quia liberos legis ex ea non suscepit. Nos ergo susceptam verbo impraegnamus, ut non nobis aut nostro nomini, sed illi et illius nomini pariat filios, ut, quamvis doceamus populos, non tamen nisi in nomine Christi doceamus, ut filii verbo geniti non appellentur Paulini aut Apollini aut Petri, sed solum christiani, ut illius domum aedificemus, non nostram.

Qui autem hoc non vult facere, accusabit eum ecclesia, ut qui sibi, non Christo velit docere, non Deo, sed hominibus suadere, discipulos non ad Christum, sed post se trahere. Unde calceum ei publice detrahat, id est, auctoritate docendi spoliet, et verbum suum non esse praeparationem evangelii definiat, ut Paulus dicit, ut omnes sciant eum non recte incedere in calceo veritatis evangelicae, sicut Petro fecit Paulus. Deinde spuat coram eo, ut opprobrio haeretici nominis contemptum faciat, ut vocetur discalcatus, id est, haeticus, qui in calceis evangelii non incedit.

Duo viri rixantes sunt lex et evangelion, seu potius legis operum et evangelii gratiae doctores et ministri. Hi perpetuo pugnant de operibus et justitia. Mulier apprehendens alterius viri verenda est populus ille sapiens, qui hanc litem vult componere per prohibitionem docendi et uniformem modum docendi, quo ministerium verbi impedit. Horum manus sine misericordia abscidenda est, id est, eorum opus et studium prorsus dampnandum est, quia haec lis non dirimitur in perpetuum, nisi iudice Deo. Ira et contentio quidem tollenda est, ubi res caritatis agitur, sed in causa fidei tolli non potest neque debet, quia oportet haereses esse.

Diversa pondera prohiberi, et aequa juberi, est in ecclesia simplicitatem servari, ut idem sentiamus et sapiamus, de quo Paulus saepe meminit.

Amalechitas occidi, est verbo spiritus jugulari eos, qui infirmos fide et lassos in via Dei multisque tribulationibus fatigatos non solum non solantur, sed super dolorem vulnerum addunt, et compunctum mor-

tificant. De quo exemplum tibi praebet Psal. 108., ubi dicit: „Pro eo, quod non est recordatus facere misericordiam etc.“ Ideo cum justis non scribantur etc., quia morte digni aeterna esse denuntiandi sunt, sicut et vere digni sunt.

CAPUT VICESIMUM SEXTUM.

Cumque intraveris terram.

Finita decalogi declaratione hoc capitulo concludit sermones omnes de praeceptis habitos, addens velut corollarii vel epilogi vice ritum de offerendis primitiis et decimis, et sic confirmat pactum inter Deum et filios Israel.

Vides autem, quam pulchre docet verba formare in offerendis primitiis, ut ipsam oblationem aliud non esse sciamus, quam laudem et gratiarum actionem pro redemptione ex inimicis, et pro possessione terrae, non aliter, atque censuarius suo censu confitetur domino suo sese habere agrum gratia illius. Erant vero primitiae istae, quas in festo pentecostes offerebant sacerdotibus, de quibus dictum est cap. 16.

Sic et de decimis triennialibus facit, docens eas dari Levitis, pupillis, viduis, advenis, cum confessione, quod opus caritatis impleverint. Attuli (inquit), non ad sacrificium, sed in locum singularem, quo colligebantur in singulis urbibus tales decimae pro pauperibus, velut in bursam aut capsam communem.

„Non praeterivi mandata tua“ (scilicet, quantum ad hoc opus pertinet, alioqui, quis implet unum mandatum

plene?), „neque comedi ex ea in luctu“ (id est, non feci tristis, sed hilaris, hilarem enim datorem diligit Deus), „nec separavi ea in ulla immundicia“ (id est, non cum peccato aut immundicia, sed in sanctitate separavi). Nam oblatio immundorum tam non placet, quam sacrificium lugentium. „Nec expendi ex eis quidquam in re funebri,“ quo facto etiam contaminaretur is, qui id facit, et sic contaminatum esset et donum decimae etc.

„Hodie dominus Deus tuus praecepit tibi,“ verba sunt confirmati pacti de servandis praedictis praeceptis, et addit promissionem, si servaverint praecepta, dominus sit eos factururus excelsos laude, nomine, gloria prae cunctis gentibus, quod et fecit, donec servaverunt pactum. Et ita est finis decalogi et praeceptorum. Quae in sequentibus capitulis aguntur, sunt ordinationes quaedam pro tempore servandis, exhortationes, commendationes, maledictiones et benedictiones, et similia pro commonendo populo, ut praecepta Dei servet.

Allegoria primitiarum satis est superius tractata, quod significet confessionem fidei et gratiarum actiones justitiae spiritus, ubi simul confitemur, quantis malis subjecti fuerimus, ex quibus dominus nos liberavit, et quanta bona, quae per fidem accepimus. Allatio vero decimarum significat, nos dedi prorsus in obsequium proximi per caritatem, ut Paulus dicit: „Per caritatem servite invicem.“ Id vero non fit, nisi primo per fidem justificatus impleveris omnia Dei mandata, et sis justus. Deinde hilariter, non tristis aut invitatus, tandem sine immundicia, id est, ut non requiras aequalia, sed simplici et puro corde. Nec ali-

quid in mortuos impenderis, id est, non aliquod opus infructuosum in caritate fiat, sed omnia viventia, sancta, gratuita, laeta sint et Deo placentia.

CAPUT VICESIMUM SEPTIMUM.

Praecepit autem Mose et seniores Israel populo etc.

Quod hic de altari in monte Ebal erigendo ex lapidibus impolitis et de lege desuper scribenda praecepit, temporale est mandatum, semel implendum, quod et Josua implevit post captam urbem Ai, cap. 8., lectis ibidem coram omni populo et benedictionibus et maledictionibus, et oblatis holocaustis et teleticis, ut hic Mose dicit, nimirum hac externa pompa rudem populum (ut dixi) ad memorandam legem provocandum, qui movetur externis ceremoniis magis quam solis et nudis verbis.

Hoc altare postea cessit in magnum scandalum, cum populus ibidem offerret et coleret Deum inflatus exemplo patrum, qui ibi hac vice immolassent, et auctoritate Mosi, qui id fieri jussisset. Nam et mulier Samaritana id Christo quoque objecit Joh. 4. dicens: „Patres nostri in monte hoc adoraverunt.“ Sed non viderunt, quod temporale hoc mandatum non erat trahendum in exemplum perpetuum, cum alias haberent expressum mandatum Exodi 19., quod, quemcunque locum elegisset dominus, illic offerre deberent, quod

et toties in hoc libro repetit Moses. Locus autem, quem elegit, erat certus semper, nempe, ubicunque esset arca foederis, super quam promiserat sese mansurum inter eos, ut videamus, quod non exemplo patrum nec verbo Dei praeterito, quod jam desiit cum facto praeterito, sed soli verbo Dei praesenti de facto praesente fidere et niti debeamus.

Id observandum hoc capitulo, quod Mose ad benedictiones potiores tribus elegit, nempe, Simeon, Levi, Juda *), Isaschar, Joseph (quae duas complectitur, Ephraim et Manasse) et Benjamin, et sic sunt septem tribus hic, omnes filii liberarum, Rabelis et Leae, ad maledictiones vero sex tribus, filios ancillarum, Silphae et Billae, cum duobus filiis Ruben et Zebulon **), de libera Lea. Forte, quod benedictio honorabilior et dignior sit, quam maledictio, ideo ordinanda fuit praestantioribus tribubus.

Rursus, hic benedictiones nullas recenset, sed solas maledictiones, cum tamen septem tribus ad benedictiones ordinet, et in Josua scribatur, quod benedictiones quoque recensuerint. Hoc ideo fieri puto, quod Mose significat sese ministrum peccati et mortis esse per legem, quae omnes sub maledicto tenet, Gal. 3. Et tandem populus hic legis maledictione etiam perit. Josua autem benedictiones addit, ut Christum significet benedicientem omnibus, qui a maledictione legis suspirant ad eum. Et Juda hic propter Christum quoque inter eos ordinatur, qui ad benedicendum stare debent, quia de Juda venturus erat.

*) Hoc voc. deest in edit. princip.
et uno filio Ruben.

**) Edit. princ.:

Cavit quoque id Moses, ut cum de benedictione diceret, addidit „populum,“ dicens: „Ad benedicendum populum,“ cum vero de maledictione diceret, omisit „populum,“ dicens: „Ad maledicendum,“ deinde, quod prius de benedictione statuit, quam de maledictione, quod prior sit benedictio, ut potior et melior et magis optabilis populo, maledictio vero odibilis, et quam libentius omitteret, ne populum tangeret.

Est autem allegorice altare illud lapideum, super quod Deuteronomion scribitur, ipse populus legis, cui ut duro corde, quod spiritum liquefactorem nondum habet, inscribitur lex operum. Porro lapides impoliti sunt illi ipsi Israelitae, qui lege quidem ad extra per speciem ordinantur, et calce laevigantur in ordinem ad altare, sed per sese intus manent inculti, et invito corde ad legem.

Duo vero montes significant eundem populum in duo divisum, nimirum quod inter eos sunt, qui spiritu legem servant, hi sunt in monte Ebal et benedictiones hereditant, alii, qui opere tantum sine spiritu exprimunt, hi sunt in monte Grisim, ut sub maledicto jaceant, Galat. 3.

Hic vero non est praetereundus Paulus apostolus, mirabilis expositor hujus loci: „Maledictus, qui non permanet in omnibus, quae scripta sunt in volumine legis hujus, ut faciat ea.“ Hoc enim exponit affirmative, in hunc modum, dicens: „Nam qui sunt ex operibus legis, sub maledicto sunt. Scriptum est enim: „Maledictus, qui non permanet etc.“ Quid mirabilius dici potest, quam quod is dicatur non permanere vel confirmare verba legis hujus, qui operibus ea exercet? Quomodo idem, qui facit, non facit

verba legis? An dicendus est cubare cum sorore, socru, noverca, jumento, qui non cubat cum eis? et sic maledictus sit, quia cubat cum eis, dum non cubat cum eis? Nam eadem est ratio dicendi de qualibet parte legis atque de tota lege, ut aequè maledictus sit, qui unam faciendo non facit, atque qui totam faciendo non facit.

Quamvis de hac re in Galatis meis satis dixerim, tamen, quia locus postulat, paucis repetemus. Paulus Mosen in spiritu legit, sicut dicit Ro. 7.: „Lex spiritualis est, ego autem carnalis etc.“ Proinde, cum caro non impleat spiritum, impossibile est ullam partem legis impleri, multo magis totam, ut Ro. 8. dicit: „Nam quod erat impossibile legi, in quo per carnem infirmabatur.“ Igitur si externam operum larvam spectes, multi sunt, qui implent legem, saltem in multis partibus, et sic non videntur esse sub maledicto, ut hypocritae. Si vero spiritum amantem legis spectes, nulli sunt, qui implent unum jota vel apicem. Et sic omnes sunt sub maledicto, et ii maxime, qui operibus foris, sine spiritu intus, exercentur in lege. Nam ii coacti poena vel illecti commodo opera faciunt perpetuo odio legis, et sic, dum implent, non implent, dum faciunt, non faciunt. Faciunt enim manu sola et opere, omittunt vero et non faciunt corde. At Deus cor intuetur, et secundum ipsum judicat lege sua spirituali.

Sic verum est, qui sola caro sine spiritu est, cubat cum socru, sorore et jumento, et facit omnia prohibita, et omittit omnia praecepta, dum non cubat cum eis, et dum non facit prohibita, et non omittit mandata, quia, si foris opus spectes, sanctus est, sed si cor spectes, non est opus tam turpe, quod non

faceret, si pudor, timor, poena non obstaret, ut vere dictum sit per Augustinum: Non est peccatum, quod fecit homo, quod non facere queat alter homo, quia ejusdem massae, eadem caro, ejusdem malitiae sumus omnes, sic primo peccato Adae perdit et maledicti. Consequens ergo est, quod Judaei maledictiones*) cap. 28. etiam tum maxime meruerint, cum speciosis-
simis operibus fulgerent sine spiritu, ut est videre in prophetis omnibus, qui talem hypocrisin eorum carpunt, et talibus maledictionibus terrent.

CAPUT VICESIMUM OCTAVUM.

Si autem audieris vocem domini Dei tui,
ut serves.

Hoc capitulum, ut longissimum, ita facillimum est, nihil enim nisi cumulum benedictionum et maledictionum facit, quo praecedens caput latius digere et explicat. Proinde ad historiam nihil habemus, quod hic commendetur, nisi quod affectu rem esse pensandam dicimus, quam horrendum sit esse sub lege. Nam has maledictiones vel eis aequales fert conscientia serva peccati, quae in nulla re non sentit crucem et ignominiam, siquidem non est pax impiis, et nullus locus tutus, nulla hora secunda, nulla creatura fidelis. Rursus his vel aequalibus benedictionibus fruitur mun-

*) Edit. princ. † etiam.

da et pia conscientia, cui omnia blandiuntur et applaudunt.

Unde et post omnes maledictiones, velut eas in summam redigens principalem, conscientiae malum describit, dicens: „Dabit tibi dominus cor pavidum, et deficientes oculos, et animam moerore consumtam.“ Sic enim peccati conscientia naturaliter pavidus reddit, ut etiam sonitu folii volantis terreantur, Levit. 26., et ut poeta: Quodlibet ad fulmen pallet. Deinde faciem tristem et pallidam facit, quia, sicut cor laetum exhilarat faciem (teste Salomone), ita spiritus tristis contrahit frontem, ut iterum poeta felicem dicat, qui nulla pallescat culpa. Hanc faciem vocat hic Moses deficientes oculos, quod oculi sunt potior pars faciei, in quibus maxime appareat laetitia vel tristitia. Anima vero consumta moerore est tota vita in sensibus externis, tristis, dejecta, gravis et molesta, ut vivere non delectet, et tamen mori abhorreat, ut sequitur:

Et erit vita tua pendens ante te, timebis nocte et die, et non eris certus de vita tua. Mane dices: Quis mihi det vespere? Et vespere *): Quis mihi det mane? **)

Non vidi locum, qui clarius miseriam malae conscientiae disserat, tam aptis et propriis tum verbis tum sentiis. Sic enim affectus est, qui Deum offensum habet, id est, qui peccati conscientia vexatur. Omnia tuta (ut ille ait) etiam timet. Esaias sane uno verbo omnia complexus ait: „Impii sicut mare fer-

*) In edit. princip.: mane.
vespere.

**) In edit. princ.:

vent, quod quiescere non potest.“ Ita impium agunt procellae cogitationum, timoris, diffidentiae, desperationis, ut vere mari ferventi comparari possit.

Non est autem putandum, quod totum populum his maledictionibus omnibus, et singulis singulos subjiciendum esse velit, sicut nec totum populum benedictionibus omnibus honorandum esse intelligitur, scilicet singulos singulis, sed satis est impleri haec omnia per synecdochen. Dum omnes quidem benedictiones piis donantur, sed distributim, uni istae, alteri illae, toti populo et omnibus aliquae, item aliquae alio et alio tempore, ita et maledictiones distribui oportet in personas, loca, tempora et numerum, ut aliquae omnibus (ut captivitas, desolatio, servitus), aliquae ad tempus (ut afflictio inter hostes), aliquae aliquibus, ut pestes, morbi, ejectiones. Et haec causa est, ut impii non satis sentiant suas maledictiones, rursus, pii videantur multis maledictionibus subjacere, dum in singulis non singulas videmus benedictiones.

Allegorice vero significantur istis maledictionibus corporalibus omnes illae pestes et perditiones, quas operantur in impiis traditiones hominum et perversiones scripturarum. Ibi est penuria, fames, sitis, febris, ardor, ulcera, morbi varii, devoratio filiorum, captivitas, servitus, ignominia, frustraneus labor, et amissio omnium bonorum. Sed haec omnia dum fiunt et geruntur, non sentiuntur prae furore et insania mentis illis monstris incantatae. Sentientur autem postea. Et hic non est distributio malorum per loca, personas, tempora, numeros, sed quaelibet anima haec omnia simul mala sustinet et semper.

Rursus benedictiones illae corporales significant

benedictiones illas coelestes, quibus in Christo benedicimur. Hic est abundantia, copia, opulentia, sanitas, fortitudo, salus, victoria, honor, gloria, et plenitudo omnium bonorum, nec ipsa distributa per synecdochen in personas, loca, tempora et numeros, sed omnibus omnia semper et ubique assunt.

CAPUT VICESIMUM NONUM.

Haec sunt verba foederis, quod praecepit dominus Mosi, ut feriret, praeter illud etc.

Hoc capitulum cum sequentibus duobus, velut ultimus sermo Mosi ad populum habitus, complectitur exhortationes et admonitiones, et id genus alia pro commendanda lege. Dicitque hoc foedus initum in terra Moab, praeter illud, quod in monte Horeb pactum fuit, id est, innovatum propter eos, qui in Horeb non fuerunt, et interim patribus eorum in deserto mortuis nati fuerant, ne putarent ad se non pertinere legem patribus datam, et ab eis neglectam. Ideo oportuit legislatorem Mosen tam diu vivere, ut et generationi alteri legem innovaret.

Vos vidistis omnia, quae fecit etc.

Vos (inquit) et vestri oculi viderunt, cum loquatur ad prolem eorum, qui talia viderunt, ipsi vero non viderunt, ut qui in deserto nati fuerant, mortuis patribus omnibus, excepto Josua et Chaleb, in quorum locum surrexerant. Nisi ergo intellexeris hoc dici de

prole jam paene adulta, cum exirent de Aegypto, et per patres mortuos viros integra aetate et, ut textus dicit, bellatores, qui numerati fuerant ■ vicesimo anno et supra, Nume. 2., ut sic Moses eos alloquatur, qui in egressu de Aegypto aut tempore numerationis fuerunt decem et novem annorum et infra, non poterit verbum Mose consistere. Vel dicendum erit, quod per figuram synecdochen ad eos loquitur, qui sunt de populo, licet jam mortuo usque ad duos etc., qui viderant ea signa. Sed prior sensus magis placet.

Exprobrandi autem modo haec loquitur Moses, et hanc praeteritam eorum duritiam adhibet ad acriorem faciendam admonitionem, ac si dicat: Videte, ut servetis in posterum melius, quam hactenus servastis praecepta Dei. Nam etsi omnia talia videritis, nihilo tamen magis intelligentes et audientes facti estis, „quia (inquit) non dedit vobis dominus cor intelligens, et oculos videntes, et aures, quae possent audire usque in praesentem diem.“ Metuendum igitur, ne forte et posthac similiter non det. Quare cum timore et sollicitudine vobis agendum est, ut humilitate mereamini hanc gratiam cordis intelligentis, et auris audientis, et oculi videntis.

Vides hic, non esse satis ostendi signa docerique verbum, nisi et intus sit spiritus, qui doceat. Sic Pharaeo cum suis nihil moratus est signa Mosi, et pharisaei signa Christi etiam blasphemaverunt. Tanta est cordis humani duritia, ut nullis signis et portentis moveatur, nullis verbis afficiatur, nullis minis pavefiat.

Et satis apparet, ex hoc loco sumtam Esaiae 6. prophetiam, et similes, quam et eadem duritia mo-

vente evangelistae sic repetunt, dicentes: „Oculos ejus claude, et aures aggrava etc.“ Et manifeste Moses eo verbo significat operarios legis prae ceteris tales fore, ut praecepta Dei non servant, ut qui certus sit, non omnibus donari eam gratiam. Igitur ad humiliandum et terrendum eos sic loquitur, si forte sint, qui intelligant, non esse situm in viribus suis, ut legem servant, et humiliati petant a Deo gratiam, ut faciant spirituales viri, non faciunt autem praesumptuosi hypocritae.

Deinde repetit beneficia, ut 40. annis per desertum vestimenta non sint detrita, nec calciamenta consumpta, panem non comederint, vinum et siceram non biberint, quo ostenderet eis, et ipsi scirent, quod esset eorum Deus, scilicet potens pascere et vestire sine opere humano, ut supra dixit, 8.: „Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo Dei etc.“

Post recitat victoriam de duobus regibus Ammoraeorum habitam, et terram distributam inter eos, et concludit: „Servate ergo etc.“ „ut prudentes sitis in omnibus, quae agitis,“ hoc est, ut prudenter et feliciter perficiatis omnia, quae praestituitis. Hoc enim vult verbum istud ebraicum: „Prudentes sitis,“ sicut de David scribitur, quod prudentius se gerebat, quam omnes servi Saul, sicut et ad Josua dicitur: „Ut sis prudens,“ id est, felix et prosper, et non committas stultitiam. Fiet hoc autem, si servant legem Dei.

Postea confirmat pactum, nominatim omnes ordines recensens, principes, praefectos, senes, tribus, parvulos, mulieres, advenas, usque ad caesores lignorum et portantes aquam, ut omnes et singuli, tam praesentes quam absentes ad se pertinere sciant hoc

foedus. Certe unus Moses in tanto populo haec verba solus non potuit loqui, quomodo enim omnes audirent? Necesse est ergo, ut praescripto sermone per sacerdotes et Levitas fecerit ea per populum diversis locis praedicari.

Percutit autem et praeoccupat occultam illam cordis malitiam, qua multi, dum audiunt minas et maledictiones Dei, intus se ipsos solantur et dicunt: Non erit tam male, et ita secure perseverant in sua impietate, quod maxime faciunt operarii et idololatrae, specie pietatis illusi, qui ad sese non putant pertinere, quod minatur lex, ut est videre in omnibus prophetis. Sicut enim vera pietas naturaliter affert secum timorem Dei, ita impietas et hypocrisis securitatem. Adversus hanc ergo securitatem impiorum acerrime invehitur Moses usque in finem capituli, sicut et omnes prophetae, et illis maxime impendere maledictiones et vastitates praedicit, ut exemplo Gomorrae et Sodomae subversi fabula et sibilus fiant orbi terrarum.

Et ostendit Mose hoc loco suos sermones maxime adversus hypocritas et operum justitiosos tonare, qui sine spiritu legem praesumant implere, ita ut ex hoc loco prophetae magnam partem sumserint suorum sermonum adversus eosdem hypocritas et idololatrias. Unde appellat talem hominem radicem germinantem fel et absinthium, amaris verbis et rebus amaram et pestilentem hypocrisin incessens. Quibus verbis et epistola ad Ebraeos utitur, et ferme Petrus in Act. 8. adversus Simonem magum. Est igitur talis auctor operum radix germinans fel et absinthium, quia fructificat sua doctrina et exemplo fructus amaros, id est, opera legis sine spiritu, quae falsa specie foris dulcia

sunt, intus autem conscientiam inquietant et amaricant. Hoc est, Deum amarum et iratum reddunt, ut qui talibus justitiis blasphematur, dum tribuitur nostris viribus, quod debetur Spiritui illius.

„Sic perit (inquit) ebria cum sitiante.“ Ebriam vocat magistrum plenum opinionibus suis in lege Dei. Inde in prophetis, praesertim Esaia, multa de ista ebrietate et vomitu et vino. Sitiens vero est auditor, qui avidus noscendae pietatis quodlibet pro quolibet accipit et bibit.

In fine addit: „Mysteria domini revelata sunt nobis, ut faciamus universa legis hujus.“ Pertinet et id ad acrimoniam admonitionis, quasi dicat: Secreta illa, quae Deus cogitat super nos, ut maledicat impiis et benedicat piis, et quaecunque velit a nobis fieri, nobis et non aliis gentibus revelantur, sed non frustra. Quasi dicat: Ideo timete, qui talia revelat, ideo revelat, ut terreat vos, ut certi sitis futura ea omnia, si non servaveritis omnia legis hujus.

CAPUT TRICESIMUM.

Cum ergo venerint super te omnes sermones isti etc.

In hoc cap. subnectit Mose spem poenitentiae et promissionem remissionis peccatorum, si resipuerint, ut haberent, qui resipiscerent vexatione docente, quo confugerent, nempe, ad has promissiones, sicut facit rex Manasse. Nam sicut duris et securis impiis dura

et vehemente opus est increpatione, maledictione, comminatione, ut praecedente cap. vidimus, ita contritis et humiliatis ac territis opus est blanda et salutari promissione et consolatione. Et sane magnificas promissiones gratiae in hoc cap. Mose eis praescribit, ut dicat, eis omnia bona reddenda esse, multiplicandos eos plus, quam antea, gavisurum dominum super eis, ut facilis est textus legenti, quae omnia necessaria sunt afflictæ et desperatae conscientiae.

Quia praeceptum non est supra te etc.

Hunc locum sophistae trahunt illuc, ut mandata Deiabilia, imo facilia nobis esse dicant. Sic enim irruunt caeci lectores, ut illud, quod Mose dicit: „Non est supra te,“ sic intelligant: Non est supra vires tuas, neque impossibile, et non cogitant, si hoc verum sit, frustra requiri gratiam Dei. Quid enim opus est, ut gratia Dei mihi succurrat in eo, quod mihi est possibile et non supra vires meas? Quodsi ebraeum textum habuissent, multo magis fuissent ausi et inflati. Sic enim Ebraeus dicit: Praeceptum hoc, quod ego hodie tibi praecipio, non est tibi mirabile vel difficile. Nam niphlaoth aliquando mirabile et difficile significat, quod superet vires nostras, et ad quod nos pertingere non valeamus. Sed ad Mosen accedamus.

Vult Moses hoc loco ostendere modum, quo impleatur praeceptum Dei, et primo dicit: „Non est tibi mirabile nec longe situm,“ id est, tu existimas praeceptum mox impleri posse, si audiat a te, ideo si non audiretur, diceres forte: Facerem, si adesset. Nunc cum non assit, quid faciam, quis e coelo aut de transmarinis mihi adducet, ut audiam et faciam?

Sed non impletur auditu et opere, imo si verbum fuerit in ore et corde tuo. In ore, inquam, et corde esse oportet, si implere ipsum voles, non in aure vel manu. Ideo in isto textu observandi sunt duo isti loci. Alter: „Audiamus et faciamus,“ alter: „In ore et corde.“ In his, inquam, duobus locis sita est vis et intelligentia hujus textus.

Duplices enim sunt praecepti impletores, primi, de quibus dicit: „Audiamus et faciamus.“ Hi de suis viribus praesumentes mox facere sese dicunt et jactant, cum audierint. Vires hi non causantur, sed auditum. Audiamus, inquiunt, modo, et mox factum reddemus. Hos reprobat Mose, et de alteris dicit: „In ore et corde tuo est verbum,“ hoc est, cor requirit, non manum. In corde autem non est, nisi Spiritu Dei inscribatur. In corde enim est, quod volo, amo, cui faveo, quod placet. Ergo legem in corde esse, est ipsam amari, quod viribus nostris est impossibile. Hoc Psal. 36. aemulatus dicit: „Lex Dei ejus in corde ejus,“ et Psalmus 1.: „In lege domini beneplacitum ejus.“ Lege autem in corde amata vere est impleta, quia lex requirit affectum amantem et placentem in ea, cui sic satisfit et impletur, si ametur. Sic est nunc Mose apertus: „In ore et corde tuo est verbum, ut facias ipsum,“ quasi dicat: Non facies ipsum, nisi sit in ore et corde.

Cur autem praemittit: „In ore,“ antequam dicat: „In corde,“ cum prius sit in corde esse quam in ore, quia prius diligitur, antequam doceatur? Hoc facit, ut modum implendi praecepti Dei significet, fore per verbum evangelii, quod prius ore praedicatur, deinde ex auditu creditur. Sic ergo isto textu Mose dirigit

populum ad aliud verbum futurum, quod corde perceptum faciat diligere suum praeceptum, ac si dicat: Praeceptum meum non implebis, cum audieris, sed si corde ipsum dilexeris. Hoc non facies, nisi praedicato verbo per os et credito in corde. Sic fiet praeceptum meum non difficile neque longinquum.

Restat, ut nunc Paulum Ro. 10. videamus, qui hunc locum citat aliter, quam Mose habet, dicens: „Justitia, quae ex fide est, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo: Quis adscendet in coelum (id est, Christum deducere) aut quis descendet in abyssum (id est, Christum ■ mortuis revocare)? Sed quid dicit scriptura? Prope est verbum in ore tuo et in corde tuo, hoc est verbum fidei, quod praedicamus etc.“ Hic primo dicimus, Paulum data opera noluisse Mosen ad verbum citare, saltem in priori parte, sed abundante spiritu ex Mose occasionem accepisse adversus justitiariorum velut novum et proprium textum componendi. Idcirco omisit et illam particulam bis in Mose positam (ut deferat illud ad nos, ut audiamus et faciamus). Denique non dicit sic esse scriptum, sed justitiam fidei dicit sic loqui. Postea vero, ubi ad verbum Mosen allegat, dicit: „Sed quid dicit scriptura?“ ut indicet, sui esse spiritus et non Mosi verba, quae tribuit justitiae fidei, licet analogia quaedam inter ea sit.

Consentiunt itaque simplici sensu Mose et Paulus in posteriore parte, quia Paulus vult illis verbis: „Prope est verbum etc.“ doceri, quod corde creditur ad justitiam per verbum fidei. Quod idem vult Mose, dum impleri sentit suum praeceptum, dum in corde fuerit verbum, id est, dum amatur, quod fit per fidem. Verum quod Paulus occasione verborum Mosi ludit:

„Ne dixeris in corde tuo: Quis adscendit in coelum? hoc est, Christum deducere etc.“ contra justitios tonat. Nam illi dum operibus et viribus suis implent praeceptum, negant Christum in coelum adscendisse et ad inferos descendisse, id est, negant ipsum pro nobis mortuum et resurrexisse, ut verbo fidei justificaremur, et legem implemus. Ad affectum enim eorum respicit, dum dicit: „Ne dixeris in corde tuo: Quis adscendet in coelum?“ quasi dicat: Impius non credit Christum adscendisse in coelum, sed deducit eum de coelo, dum non credit illius resurrectione donari fidem, quae impleat legem.

CAPUT TRICESIMUM PRIMUM.

Abiit quoque Mose, et locutus est omnia etc.

„Abiit,“ scilicet, finitis sermonibus de lege, exhortatione, comminatione et modo implendi legem et omnibus absolutis, quae ministerii sui erant super populum. Reversus autem, scilicet alio die, locutus est, quae in isto capitulo scribuntur. Scribitur autem, quomodo disposuerit sese ad mortem, valefecerit, gentes delendas esse promiserit, ducem Josua loco suo instituerit, legem scribi et quolibet septimo anno legi iusserit, et canticum memoriale composuerit. Et sic finit Mose sermonem in hoc capitulo. Nam cap. 32. continet ipsum canticum, cap. 33. benedictiones, cap. 34. non potest Mose scripsisse.

Primo igitur dicit sese 120. annorum non posse amplius egredi et ingredi, id est, in populo versari et officio fungi. Sed nec hoc satis obstaret, nisi dominus dixisset, non eum transiturum esse Jordanem. Denuntiat igitur illis, dominum fore illis ducem contra gentes istas delendas, sub domino vero Josua ducem fore loco suo, et addit egregias promissiones, dicens: „Viriliter agite, confortamini, nolite timere, nec paveatis. Dominus ductor tuus est, non dimittet te neque derelinquet.“ Eadem repetit et loquitur ad Josua, vocato eo coram populo, et instituit eum ducem, ut sic tam populus quam dux niterentur fide in verbo promissionis Dei, principalis ducis eorum.

Instituto duce et animato simul cum populo disponit de lege publice quolibet septennio legenda per Levitas in loco, quem Deus elegisset. Post haec vocato Mose et Josua mandat dominus componi canticum in testimonium futurae praevaricationis et poenae, quia certum erat, ut praevaricarentur in posterum, cum non omnes haberent Spiritum, cum, sicut Mose queritur, adhuc ipso vivente inobedientes sint domino, quanto magis post mortem? Ultimo liber legis jubetur in arcae latere poni in testimonium contra ipsos. Et sic vocatis senioribus et praefectis loquitur canticum.

Allegoria morientis Mosi et instituti Josua superius tacta est, ideo breviter hic repetenda. Mose ministerium legis est, quod non perducit ad perfectum, hoc est, ad justitiam, sed ostendit peccatum, et requirit gratiam, quam non confert, ideo moritur et desinit citra Jordanem in terra Moab, id est, in justitia operum. Huic succedit Josua dux, id est, ministerium gratiae, et perducit populum in terram promiss-

sionis, id est, ad justitiam veram in Christo, transeuntibus Israelitis sicco vestigio Jordanem, hoc est, recedente et locum gratiae praeibente tam peccato quam morte.

CAPUT TRICESIMUM SECUNDUM.

Canticum Mose plenum est increpatione et exprobratione super beneficiis tot et tantis populo ingrato et malo exhibitis a Deo. Et plane asserit futurum, ut deserto Deo ad alienos Deos conversi maledictiones praedictas incurrant. Et facit in ipso Moses officium sese, id est, ministerio legis dignum, scilicet, quod mordet, arguit, increpat, minatur, maledicit, et non nisi iram ostendat per totum, et tamen populum nihilo meliorem hinc reddi sentit, ut videre hic liceat velut in speculo et naturam legis, ut iram operetur et sub maledicto teneat.

1. „Audite coeli etc.“ Coelum et terram, hoc est, omnes creaturas testes invocat. Et fit quoque, ut, cum impii visitantur, omnibus creaturis sibi videantur invisae. Hoc facit conscientia peccati per legem monstrati. Sic omnis creatura cum lege, velut testis ejus, consentit.

2. Optat vero doctrinam suam stillare et fluere sicut pluviam et rorem, sicut stillas et himbrem super herbam et gramen, hoc est, ut efficax et fructifera sit*), ne frustra canat, et surdo fabulam narret, cum

*) Hoc voc. deest in edit. princip.

de rebus magnis et necessariis canat, hoc est, de Deo vero colendo, et de periculo relinquentium Deum, et ad idola conversorum.

Stillas, pluviam et rorem opponit nubibus sine aqua, ut sunt doctrinae humanae, quae nihil prosunt. Ideo suum verbum vult pluviam, non inanem nubem esse. Herbam vero et gramen opponit silicibus, arenis et similibus infructuosis, super quae frustra pluit, etiamsi salubris sit pluvia, hoc est, optat auditores, in quibus fructificet verbum. Utrumque enim requiritur, ut et doctrina sit salutaris et auditor docilis.

3. „Quia nomen domini invocabo,“ id est, cantabo de invocando et colendo uno solo Deo, contra idololatrias futuros in populo meo. „Date magnitudinem Deo nostro,“ id est, nolite ullum alium Deum colere, aut ulli quidquam majestatis aut potestatis tribuere, nisi uni Deo nostro. Hujus solius est majestas, magnitudo, potestas. Omnes alii Dii vani, mendaces et nihil sunt.

4. „Petrae integra sunt opera etc.“ Petram vocat Deum, quod sit fidelis et certus, his qui confidunt in eum. Opera ejus sana, integra, perfecta dicit, et loquitur de iis operibus, quae operatur in nobis et piis omnibus, colentibus eum in veritate, opponitque ea operibus vanitatis, quibus nos ex nobis efficitis vel Deum ipsum vel alienos Deos colimus, quae non sunt integra et perfecta, sed reprobata et damnata.

5. Idem est, quod sequitur: „Omnes viae ejus judicia,“ id est, omnis vita fidelium suorum recta et vera est, in verbo et praecepto incedens, non in propriis viis et opinionibus. Sic Deus fidelis, sine iniquitate, justus et rectus est. Haec omnia dicit de

Deo culto et credito, non de natura Dei solum, ac si contra falsos Deos et cultores dicat: Qui huic Deo servit, ille est certus, habet fidelem Deum, cum quo pacem habet. In quo cultu nulla est iniquitas, sed mera justitia et rectitudo, et haec omnia fidelia, certa et solida. Contra, idololatriis nihil securum, nihil fidele aut certum, sed fluctuat semper vaga et incerta conscientia ipsorum, deinde mera iniquitas et pravitas est, quidquid vivunt et agunt, quantumvis aliter sibi videantur.

6. „Corruperunt se, non filii, in vitiis, generatio prava atque perversa.“ Sic de eis futurum asserit, quod non erant mansuri in sana doctrina et vero cultu Dei, sed sicut solet generatio prava et adultera (ut Christus quoque eos vocat), corrumpuntur, ut jam non sint filii propter foeditatem et vitiosam religionem a sese repertam, sed spurii, imo adversarii.

7. „Haecine retribuisti domino, popule stulte et non sapiens? Nonne ipse est pater tuus, qui acquisivit te? Nonne ipse fecit et paravit vel direxit te?“ Hic incipit exprobrare ingrato populo, et vide ardentissima et vehementissima verba. Pro his omnibus (inquit), quod Deus justus, rectus, opera ejus integra etc., et quod sit pater, quod magno eum constituit, ut te acquireret, item quod fecit te, cum esses nullus populus, et factum populum formavit, hoc est, direxit et perfecit, ut prospere omnia succederent, pro his (inquam) omnibus tu omnia corrumpis et pervertis, ut jam non filii sis talis patris, sed generatio perversa, Diis alienis et tuis studiis intenta.

8. „Memento dierum antiquorum, adverte annos et generationes generationum, interroga patrem tuum,

et indicabit tibi.“ Incipit ex ordine numerare beneficia in populum ingratum sparsa et perditā. Patrem appellat singulari pro plurali usus, quasi dicat: Si majores spectes, ut Abraham, Isaac et Jacob, et posteriores, videbis, quantum in illis tibi benefecerit, quantum te curaverit.

9. „Altissimus dividens gentes, et dispergens filios Adam, constituit terminos populorum juxta numerum filiorum Israel.“ Primum beneficium est, quod, cum Deus sit, et omnium gentium Deus, ut quos dividat Gen. 11. et distribuit eis orbem terrarum, uni- cuique genti suam portionem et terminum, ut Paulus Act. 17. hunc versum aemulatus docet, tamen non omnes elegit sibi in populum, quorum peculiariter esset Deus, vero et legitimo cultu, sed posuit limites, ut solum, ubi filii Israel essent, ibi esset populus ejus, ubi vero finiretur limes filiorum Israel, ibi cessaret populus Dei, et inciperent termini gentium.

10. „Quia populus suus est portio domini, Jacob est funiculus hereditatis ejus.“ Id est, non latius patet populus ejus, quam est Jacob seu Israel. Istis scilicet verbis describitur, quam peculiaris sit iste populus Dei.

11. „Invenit eum in terra deserti, in vacuo, ubi ululatur, in solitudine circumduxit eum, et intellectum dedit ei, custodivit illum sicut pupillam oculi.“ Hoc est, pepigit in monte Sinai foedus cum eo, ibi invenit et assumsit eum, inde per desertum circumduxit, et erudit et custodivit, ut nihil ei deesset unquam. Hoc jam alterum beneficium est magnificum.

12. „Sicut aquila provocat nidum suum super pullos suos volitans, expandit alas suas, et accepit

eum, et tulit eum super scapulas suas." His verbis significat, quomodo eos in deserto foverit, mores eorum tulerit, atque tentaverit ac benefecerit, ut discerent volare, id est, fidere in eum, ut cap. 8. vidimus.

13. „Dominus solus deduxit eum, nec fuit cum eo Deus alienus." Hoc est, sub Mose vigeat in deserto verus cultus Dei, Deus ipse praecedebat eos tam verbo, quam externo ductu nubis et ignis.

14. „Vexit eum sublimiter in terra, pavit eum fructu agrorum, dedit ei sugere mel de petra et oleum de rupe." Tertium beneficium, quo describitur opulentia in terra Canaan eis donata, scilicet quod in terra sublimi et egregia habitabant, et fructu agrorum alerentur copiose, hoc est, dedit eis habitare in terra bona et fructifera. Deinde mel de petra et oleum de saxo sugi poetice dicit et figurative, scilicet, quod terra tam bona sit, quod, ubi non est ager, sed rupes et petra, tamen ibi oleum sit, et mellificent apes, siquidem et olivae gaudent petrosis et sterilibus locis, et apes mellificant ubivis, etiam ubi nullus sit ager.

15. „Butyrum de armento, et lac de ovibus, cum adipe agnorum et arietum pinguium, et hircos cum adipe renum, triticum et sanguinem uvae biberent merum." Et hic poetice pro more carminum opulentiam describit, quod butyro et lacte et pinguibus agnis alerentur, et arietibus saginatis, et hircis cum adipe renum, hoc est, et ipsis pastis bene et saginatis.

Alia translatio transtulit: Et arietum filiorum Basan, ignorans ebraismum, quod filius Basan, id est, filius pinguedinis, idem sit, quod pinguis, sicut filius anni, id est, anniculus, filius pacis, id est, pacificus,

filius mortis, id est, mortì addictus. Sic sanguinem uvae vocat vinum, quod in illis terris rubrum fere nascitur.

16. „Impinguatus vero et saturatus lascivit, pinguis, crassus, obesus factus es, sic dimisit Deum factorem suum, et neglexit petram salutis suae.“ Hoc est, eum qui fecit et salvavit eum ex omnibus malis, in quo fidere debuit, hunc opulentia inflatus et saturatus neglexit, adhaerens Diis alienis, ut sequitur.

17. „Provocaverunt eum Diis alienis, abominationibus concitaverunt eum.“ Qui pro his grati esse debuerant, conversi potius irritaverunt, reddentes malum pro bono, sicut in historiis videmus, quomodo cum Diis alienis fornicati sunt. Non fert venter saturatus pietatem, securus enim stat et negligit Deum.

18. „Sacrificaverunt daemoniis et non Deo, sed Diis, quos nescierunt, novis, qui recens venerunt, quos non coluerunt patres vestri.“ Hoc est, idolis campestribus, scilicet in lucis, vallibus, montibus, de quibus nihil erat eis dictum in lege, nec quidquam de eis audierant, sed prurientes auribus, ut quilibet novum aliquem cultum advehebat, ita maxime affluebant, relicto Deo, quem ex patribus didicerant.

19. „Petram, quae te genuit, dereliquisti, et oblitus es *) Dei formatoris tui.“ Acerba est increpatio et exprobratio ingratitude, ut pro tot bonis tanta mala redderent. Ideo nunc sequitur, qua poena plectendi sint pro tanta culpa.

20. „Vidit dominus, et iracundia motus est, et indignatus filiis et filiabus suis.“ Ira atrocior est,

*) In edit. princ.: est.

quod filii et filiae talem tantumque patrem talibus tantisque peccatis offenderint.

21. „Et ait: Abscondam faciem meam ab eis, et considerabo novissima eorum, quoniam generatio perversa est, et filii infideles.“ Abscondi faciem Dei, est excaecare illos, ut eum neque noscant neque inveniant, quantumvis quaerant et vocent. Nota est significatio ex ejus contrario: „Ostende faciem tuam, et salvi erimus.“ Infideles vocat, hoc est, qui non vere et ex animo filii sint, sed foris simulent hypocrisi operum, et jactent se filios esse.

22. „Ipsi me provocaverunt in eo, qui non est Deus, et irritaverunt in vanitatibus suis, et ego provocabo eos in non populo, et in gente stulta irritabo illos.“ Hoc est, sicut ipsi me deserto alium Deum assumerunt, quod mihi fuit non ferendum, ita rursum ego illis rejectis assumam alium populum, quod et ipsos vehementer cruciabit, sicut factum est, teste apostolo Roma. 11., cum gentes assumtae sint per evangelion. Unde usque hodie implacabiliter irritantur Judaei, quod ipsos negamus esse populum Dei, et asserimus nos esse populum Dei, juxta hunc versum.

23. „Quia succensus est ignis in ira mea, et ardebit usque ad infernum inferius, devorabitque terram cum germine suo, et fundamenta montium comburet.“ Ignis hic non solum ignem, sed totam vastitatem significat in igne, qualis fuit ignis regis Babylon et Romanorum, ubi terra, licet non tota, fuit exusta et vastata, ut in Jerusalem et aliis locis, ut nec lapis super lapidem relinqueretur. Hoc significat, quod ardere illum dicit usque ad infernum, hoc est, nihil reliquum super terram erit, vel aedificii vel ger-

minis, sed et ipsum solum et montes, ubi aedificia steterant, exurentur *), quasi ignis deorsum per terram velit ad infernum usque ardere, sicut videmus fieri in locis igne desolatis.

24. „Congregabo super eos mala, et sagittas meas consumam in eis.“ Sagittae hic plagas et immissiones irae Dei significant. Et ipse sane sequenti versu has sagittas et mala describit, dicens:

25. „Consumentur fame, depascentur febri et amara peste. Dentes bestiarum mittam in eos, cum furore serpentum.“ Hic quatuor vel tres sagittas nominat, famem, febrem, pestem, bestias, post addit gladium versu sequente, et has plagas prophetae saepius repetunt. Nostra translatio dicens: Cum furore trahentium super terram, non observavit esse poeticam periphrasin pro more carminis, et trahentes in pulvere dici serpentes.

26. „Foris vastabit eos gladius, et in cameris pavor, juvenem et virginem simul, lactentem cum viro cano.“ Hoc est, tolletur ab eis omne praesidium et omnis fiducia.

27. „Et dicam: Ubinam sunt? Cessare faciam ex hominibus memoriam eorum.“ Id est, destructis eorum omnibus ac in nihilum redactis insultetur eis: Ubi nunc est regnum vestrum? Ubi sacerdotium? Non, quod nihil aut nulli Judaei sint reliqui, sed quod nullum locum certum, regnum aut sacerdotium habaturi sint, sicut omnes alii populi habent. Et memoriam eorum tolli, est nihil amplius de eis jactari, sicut

*) In edit. princip.: exuretur.

antea, quod sint aut possint aliquid, more aliorum populorum, et sicut prius ipsi fuerant.

28. „Nisi iram inimici vererer, ne superbirent hostes eorum, qui forte dicerent: Manus nostra excelsa, et non dominus fecit haec omnia.“ Hoc dicit, quia aliquando distulit iram istam, et liberavit etiam indignos et immeritos, sed hoc fecit propter nomen suum, ne blasphemaretur ab idololatrīs. Tollit igitur hoc versu et praeoccupat jactantiam Judaeorum, qui forte dicerent: Non sumus tam mali, ut hic Mose cantat, nec de nobis cantat, quia experientia teste Deus saepe nos liberavit miraculose. His respondet: Non vestro merito factum est, qui omnia praedicta semper merebamini, sed quia vos assumseram in populum, coactus sum nomini meo providere in vobis indignissimis. Sed non faciam hoc in aeternum, veniet tamen tandem finis vester meritis.

29. „Gens absque consilio est, et sine intelligentia.“ Id est, nihil curat, neque iram neque gratiam, neque advertit, ut habeat res eorum coram me, praesumptuosi fingunt sibi propitium, cum sim iratus, ideo non cogitant, ut sibi consulant, et sese corrigant.

30. „Utinam saperent et prudentes essent in hoc, et novissima intelligerent.“ Hoc totum dicitur, quod sint incogitantes de praesenti eorum statu et de futura eorum poena, ceu securi, quod boni sint et optima sperent, cum longe contraria assint et impendeant.

31. „Quomodo enim unus persequeretur mille, et duo fugarent decem millia, nisi petra eorum vendidisset eos, et dominus tradidisset eos?“ Hoc est, in ipsa captivitate tam Babyloica quam Romana debe-

rent experientia cognoscere, quod deserti sint a Deo, cum unus gentilis mille fuget Judaeos, cum antea contrarium fieret, ut unus fugaret mille gentiles, Levitici 26.

32. „Quia petra eorum non est sicut nostra petra, cujus rei testes sunt ipsi hostes nostri.“ Hoc intellige dici, quod ceteri Dii et Deorum cultores confessi fuerint, Deum Israel esse talem, quo non tridente nemo populum Israel superare potuit, quo tridente ipsi nunquam stare potuerunt, ut Bileam regi Moab ideo consuluit, ut populum ad peccatum induceret, et sic vinceret. Hic ergo Bileam unus est testium, de quibus Mose hic dicit, qui magnifica de Deo dixit. Testes et Aegyptii, qui dixerunt Exo. 14.: „Fugiamus Israelem, dominus enim pugnat pro eis.“ Testes et Philistini 1. Reg. 5., qui timebant ab arca Dei. Nulli ergo Dii sic suis populis affuerunt, sic potentiam ostenderunt etc. Non est enim alia natio tam grandis, ut supra cap. 2.

33. „Vitis Sodomae vitis eorum, et de agris Gomorrae, uvae eorum uvae fellis et botri eorum amari.“ Id est, pro fructu suavi pietatis fructificant amarissimos et pessimos fructus idololatriae, digni, qui sic pereant, sicut Sodoma et Gomorra. Totum enim dicit vehementi indignatione contra impietatem et idololatriam sub nomine et populo Dei furentem.

34. „Vinum eorum furor draconum et fel viperarum crudele.“ Hoc est, doctrina et vita eorum sic noxia et venenata est, ut plurimos irrecoverabiliter perdat, quia frustra excolitur tot prophetis etc. Manet vinea venenata.

35. „Nonne haec condita sunt apud me, et sig-

nata in thesauris meis?" Id est, haec impia omnia novi, et secreta teneo, licet foris cogar benefacere impiis illis propter nomen meum. Ipsi autem non vident, quid apud me super eos diffinitum sit, ideo securi sunt. Igitur terret eos hac gravi comminatione, ut videant, non quanta accipiant indigni bona, sed quanta mereantur mala, ne quis ideo se putet habere propitium Deum, quia bonis eum obruat, imo tunc maxime metuat ab iis, quae apud eum condita sunt, et signata in thesauris.

36. „Mea est ultio, et ego retribuam, ut labatur pes eorum in tempore, quia prope est dies calamitatis, et futura eorum festinant.“ Hoc dicit, quia tandem desinet larva beneficiorum, sub qua securi sunt, sed prodibit poena, tam diu propter nomen suum dilata, scilicet, cum toti sub Romanis in nihilum redigerentur, quod olim et semper bene meriti fuerant. Sic enim labitur pes eorum, ut regnum amplius non stet. Et ita vides, plane Mosen prophetare finem aliquando fore hujus populi, id est, regni ejus.

37. „Judicabit enim dominus populum suum, sed super servos suos placabilis erit. Videbitur, quod manus infirmata sit, et clausus residuusque consumetur.“ Hoc est, ne populo quidem suo parcat, ne jactent, quod sint populus ejus. Placabitur vero sine personarum respectu tantum iis, qui ei serviunt, id est, reliquiis populi ad Christum conversis. Alias infirma erit manus apud omnes, ita ut consumatur et clausus et residuus, id est, nihil de regno reliquum erit in terra Juda, omnibus ubique dispersis inter gentes.

38. „Et dicetur: Ubi est Deus eorum? petra, in qua habebant fiduciam?“ Sic insultat et conscientia

et persecutor. Tunc videbunt, quid sub securitate sua fuerint et fecerint, quis eorum Deus fuerit, et quem coluerint, ut sequitur.

39. „De quorum sacrificiis comedebant adipem, et bibebant vinum libaminis, surgat et adjuvent vos, et protegant.“ Cum tamen de sacrificiis domini tunc comedere sese putabant, sed nunc vident sero vanitatem suam.

40. „Videtis ergo, quod ego sum ego, et non sit alius Deus praeter me. Ego occido et vivifico, percutio et sano, et non est, qui de manu mea possit eruere.“ Sic experientia docet, quod prius sub securitate non didicerunt.

41. „Levabo enim manum meam in coelum, et dicam: Vivo ego in aeternum.“ Hoc vel jurantis vel gloriantis more dicitur, quod praeter Deum nihil possit gloriari neque de esse suo neque de vivere, sed solus ipse dicit: Ego sum, ego vivo, scilicet, ut timeatur, et praesumptio nostra conteratur.

42. „Si acuero fulgur gladii mei, et iudicium manus mea arripuerit, reddam vindictam in hostes meos, et inimicis meis retribuam.“ Id est, terribilis est vindicta mea, quia penetrat, nec potest retineri sicut fulgur, hostes meos, sive Judaei sint sive gentes.

43. „Inebriabo sagittas meas sanguine, et gladius meus devorabit carnes prae cruore occisorum, et prae captivitate, et prae nuditate capitis inimicorum.“ Vindictam (inquit) hanc retribuam, ut sagittae meae plenae sint sanguine, et gladius meus non vulneret, sed devoret corpora, tam multi erunt occisi, tam multi captivi. Deinde et caput inimicorum nudum erit,

id est, privabuntur regno, ut sine gloria regni sint dispersi per orbem.

44. „Exsultate gentes cum populo ejus (id est, cum reliquiis fidelibus gentes copulabuntur in fide), quia sanguinem servorum suorum ulciscetur (scilicet, in occisoribus prophetarum et apostolorum), et propitius erit terrae populi sui,“ nempe, reliqui de Israel, qui conversus fuerit, huic novum regnum parabit sub Christo, amen.

Locutusque est dominus etc.

Ultimo describit mandatum domini de morte Mosi, quomodo ei ostenderit totam terram Canaan, sed non permisit intrare propter peccatum infidelitatis ad aquas contradictionis admissum. Mons Abarim est idem, quod montana Arabiae, in quorum vertice est mons Nebo, in vertice Pisga, in quem adscendit Mose et mortuus est.

CAPUT TRICESIMUM TERTIUM.

Haec est benedictio, qua benedixit Mose, vir Dei etc. ante mortem suam filios Israel, et ait.

„Dominus de Sinai et de Seir ortus est nobis, et apparuit de monte Paran, et tu cum multis millibus sanctitatis.“ Hoc sic intelligo, quod significet adventum Dei gloriosum et insignem ad terram promissionis. Illac enim venit, incipiens a monte Sinai, ubi pactum legis dedit, et ortus est de Seir, id est, transivit

terram Seir usque ad Canaan, et sic venit quasi oriens sol, novo regno illustraturus terram illam. Idem est, quod inclaruit a monte Paran, quia illac transivit in finibus Edom. Venit autem cum multis millibus sanctitatis, id est, cum populo Israel, quorum fuerunt quidem multa millia, licet non singuli sancti, tamen sancta fuerunt millia, propter multos inter eos sanctos.

„A dextris ejus ignea lex ad eos.“ Sive hec vere de lege Mosi intelligas, qua regit eos in dextera, ut spiritu ardeat et ametur, nempe ■ sanctis, sive de columna ignis, qua duxit eos, non pugno, quamvis prior sensus magis placeat, quia insigne fuit beneficium, huic populo credi legem, eloquia Dei.

„Quam dilexit populos,“ scilicet sic cum eis habitans, ambulans ac velut familiariter conversans, toto illo transitu per desertum etc. „Omnes sancti ejus in manu tua sunt,“ (id est, sancti ejus, scilicet populi seu in populo,) „sunt in manu tua,“ (id est, tu defendis eos, sic enim amas populos), „et ipsi jungent se ad pedes tuos, ut tollant de verbis tuis“ (id est, et hoc amoris sui pignus est, quod ministerium verbi in hoc populo instituit, ubi licet ad pedes ejus auditores sedere et audire verbum ejus, ut in synagogis et in templo vel tabernaculo).

„Legem praecepit Mose hereditati ecclesiae Jacob.“ Hic de se loquitur Mose, qualis fuerit officio, primo, quod legem ipsam, de cujus ministerio jam dixit, ipse attulerit, secundo, quod fuit in plenitudine regis congregatis principibus populi cum tribubus Israel. Hoc est, vice regis et auctoritate et loco Dei erat inter illos, ut ultra legem scriptam et vivae vocis oraculo eos regeret ex ore Dei.

„Vivat Ruben, et non moriatur, et sit parvus numero.“ Eadem est benedictio Jacob Gen. 49., ubi dicit: „Non crescas,“ scilicet ne penitus pereat ob peccatum patris.

„Judae benedictio: Audi domine vocem Judae.“ Hoc de regibus Juda intelligitur saepe victoria potitis fide et oratione magis quam gladio. „Et ad populum suum introduc eum,“ id est, ad regnum Israel et Juda. „Manus ejus roborentur, et adjutorium ei fiat de hostibus suis,“ hoc est, fide roboretur et liberetur ab hostibus, quia multos hostes passum est regnum istud.

„Levi quoque ait: Integritas tua et lux tua sit secundum virum sanctum tuum, quem tentasti in massa, et cum quo contendisti ad aquas contradictionis.“ Vult dicere: Sacerdotium et officium tuum sit felix, tam orando quam docendo, ut fuit in Mose in deserto, quem tentasti. Integritas enim et lux ea est, quam in hosen Mose posuit Exo. 26. [28.], quibus oraculum Dei accipiebatur in rebus gerendis.

„Qui dicit patri et matri: Non video vos, et fratribus: Nescio vos, et filios non novit, hi servant eloquia tua, et custodiunt pactum tuum, hi docent Jacob judicia tua, et Israel legem tuam, hi ponent incensum coram naribus tuis, et holocausta super altare tuum.“ Hoc est, multi sunt hypocritae futuri, tam opere quam verbo, quia cor eorum non est rectum. Qui vero primum ipsi mundo mortui, et soli Deo vivunt et serviunt, illi faciunt et docent recte. Tales requirit lex, horum incensum et sacrificia placent. Significat ergo, quales debeant esse ministri verbi, nempe mundo mortui.

Hoc optat Mose dicens: „Benedic domine facultati ejus, et opera manuum ejus placeant tibi.“ Hoc est, quod gerit in ministerio verbi, prosperum fac, ut tibi placeat et fructificet in populo. „Dorsum vero resistentium ei conquassa, et hostium ejus, ne surgant.“ Id est, falsos prophetas et reges ac principes et hypocritas, qui facultati ejus suis vanitatibus obstant, fac infelices.

„Benjamin, amabilis domini; habitabit secure in ipso, tota die tuebitur eum, et inter humeros illius habitabit.“ Forte hoc Mose dicit, quod tribus Benjamin inter tribum Juda et Ephraim, utramque regiam et potentem, habitavit, et templum in sua tribu habuit.

„Joseph quoque ait: Terra ejus habeat benedictionem domini, fructibus de coelo, rore et abyssodeorsum jacente (hoc est, ut coelum benignum habeat, quo copiosius omnia proveniant, ut coelum, terra, maria, omnia ei salubria sint). „Sic et fructibus proventus de sole et luna,“ id est, ut sol et luna salubres sint pro fructibus terrae. „Sic de vertice montium priorum, et fructibus collium aeternorum“ (hoc est, ut montes tam primi quam novissimi, ante et retro positi, omnes abundant); quamvis mea sententia haec omnia et figurate dici videantur, ut regnum Israel florere intelligas, favente coelo et rore et abyssodeorsum, sole, luna, montibus antiquis, collibus mundi, id est, dum ei Deus et homines omnia tribuant, reges, principes, magni, divites, populi et vulgus, scilicet, hos diversos ordines diversis his nominibus significans. Nam de fructibus terrae mox dicit: „Et de fructibus terrae et plenitudinis ejus,“ id est, quidquid terra profert, et animalia et homines gignunt.

„Beneplacitum habitantis in rubo veniat super caput Joseph et super verticem Nasaraei inter fratres suos.“ Id est, favor Christi sit super eos, ut abundet prophetis, quod et factum est. Multos enim habuit regnum Israel prophetas. „Quasi primogeniti tauri decor ejus,“ (id est, speciosum regnum viribus et viris), „et cornua rhinocerotis cornua ejus“ (id est, reges et principes, et duces ad bella fortissimi*). „His ventilabit gentes usque ad terminos terrae“ (scilicet, terrae Israel expellendo ipsos). „Haec sunt millia Ephraim, et haec millia Manasse.“

„Laetare Sebulon in exitu tuo, et Isaschar in tabernaculis tuis.“ Contrariis allusionibus utitur. Sebulon enim ab habitando et manendo dicitur, et hunc laetari dicit in exeundo. Rursus Isaschar a mercede, quae exeundo augetur, et hunc laetari facit in manendo domi. Vult ergo dicere: Felix sis Sebulon, si exieris, felix Isaschar, si non exieris, sed manseris. „Populos vocabunt ad montem, ibi sacrificabunt sacrificia justitiae.“ Mihi hoc ad historiam Dibora pertinere videtur, ubi in monte Thabor collecto exercitu Barac victoriam de Sisera reportavit. „Quoniam inundationem maris sugent, et thesauros absconditos in barena,“ hoc est, mercibus marinis et metallis terrae abundabunt.

„Et Gad ait: Benedictus dilatator Gad, quia sicut leo habitat, rapuitque brachium et verticem“ (hoc mihi rex Jehu videtur implese, qui fecit pietati locum, abolitis Baalitis, et perrupit quasi leo, fortiter caesis etiam duobus regibus, quasi brachio et vertice), „et

*) In édit. princ.: fortissimos.

vidit principium suum, quod ibi portio doctoris reposita esset“ (hoc puto dici de bonis prophetis, qui sub Jehu in suo regno securi erant, ante sub Baalitis fugati, ut sit singulare pro plurali. Portio doctoris, id est, collectio doctorum), „et venit cum principibus populi, et fecit justitias domini et jura ejus cum Israel,“ quia reduxit principes et populum ab idololatriis illis, unde et laudatus est a Deo.

„Dan quoque ait: Dan catulus leonis (quia fortiter pugnaverunt contra Lais seu Lesem). „Fluet de Basan“ (id est, florebunt ex civitate Dan usque in Basan).

„Et Naphthali dixit: Naphthali abundantia perfruetur, plenus benedictione domini“ (quia fertilis terra tribus suae, ut in Galilaea), „mare et meridiem possidebit,“ meridiem scilicet maris Galilaei.

„Asser quoque ait: Benedictus filiis Asser“ (scilicet prole abundans), „sit placens fratribus suis“ (id est, favore abundet), „et intingat in oleo pedem suum“ (id est, oleo abundet). „Ferrum et aes sit calcamentum tuum“ (ideo, aere et ferro abundet). „Sicut dies juventutis tuae, ita sit et senectus tua“ (id est, viribus corporis praestet).

Vides hic tribum Simeon omitti, et non benedici, qua causa, quis novit? Nam quod Ebraei venditionem Joseph, et stuprum in Baal Peor causantur, nihil moror. Hierony. arbitratur Judam Ischarioten de hac tribu futurum id meruisse, sed fabulae sint fabulae. Certum autem est, quod Simeon propriam sortem non habuit, sicut ceterae, sed in tribu Juda habuit. Sit ergo contentus generali benedictione, quae sequitur.

„Non est sicut Deus plenitudinis seu abundantiae,

qui vehitur coelo, sit auxiliator tuus, cujus superbia in nubibus" (id est, qui tonitru ostendit majestatem suam). „Ibi habitaculum Dei ab ante, et infra brachia in mundo" (id est, licet in coelis habitet, tamen brachia sua dominantur in mundo, ut suos liberet, ut sequitur). „Ejiciet a facie tua inimicum, dicetque: Conterere" (scilicet solo verbo prosternet eum). „Ideo habitabit Israel secure et solus, et oculus Jacob erit in terra frumenti et musti" (id est, delectabitur in terra fertili). „Coelum enim ejus stillabit rore" (scilicet, ut foecundet eam).

„Beatus tu Israel. Quis tibi similis est, popule, qui salvaris per dominum?" (non viribus hominum, ut alii populi) „qui est clypeus adjutorii tui, et gladius victoriae tuae. Sic enim lassabuntur inimici tui, et tu super excelsa eorum calcabis" (quasi dicat: Viribus tuis esses impar inimicis tuis, sed potens est, qui gladius tuus est).

Nunc confer canticum Mosi cum istis benedictionibus, et videbis contraria. Ibi enim totum populum damnat, hic singulos benedicit, sed propter promissionem patribus factam. Sic propter paucos bonos toti populo benedictio datur, et tamen tandem propter malos populus cum regno perditur, segregatis ab eorum medio bonis.

CAPUT TRICESIMUM QUARTUM.

Adscendit ergo Mose de campestribus Moab.

Hoc capitulum Moses non scripsit, sed Josua vel Eleasar, nisi mortem suam velis dicere, sicut praecog-

nitam, ab ipso esse hoc modo descriptam. Non inveniri autem ejus sepulchrum ab homine, recte ideo factum dicunt, ne Judaei idolum ex ipso facerent. Sed magis significat, veniente luce evangelii ministerium legis sic tolli, ut Judaei ipsum neque invenire neque reparare unquam possint.

Quod autem Mose anno centesimo et vicesimo aetatis suae moriens scribitur tanto vigore fuisse, ut oculi ejus non caligaverint, et forma faciei ejus non fugerit, pro miraculo insigni recitatur, cum reliqui patrum, ut Isaac, Jacob, Eli et alii, scribantur prae senectute caligantes oculos habuisse, et adhuc hodie, qui paulo provectoris aetatis sunt, oculis et visu deficiunt. Idem miraculum est, sic formam vultus vigere, ut nec color nec species deficiat, cum natura ferat, ut rugis et pallore deformes fiant senes. In Mose vero multo magis miraculum est, ut qui tota vita sua tot laboribus, periculis, rebus gestis exercitatus, ut mirum sit, quod non prae ceteris exhaustus et deformior fuerit, aut citius mortuus sit. Nostra translatio habet: Et dentes ejus non sunt moti, scilicet falsa dictionis similitudine, quod vigor et maxilla paene eisdem literis scribantur in ebraeo.

Significat vero perseverantia ista visus et vigoris in Mose juxta allegoriam, quod virtus legis nulla dierum longitudine, nulla operum multitudine deficit, sed urget et agitat reas conscientias in perpetuum, donec moriatur, id est, donec per Christum abrogetur, novo gratiae ministerio instituto. Erat autem, cum Christus adveniret, antiqua lex et prope finem sui, juxta illud ad Ebraeos: „Quod antiquatur et senescit, prope interitum est.“

Commendatur ultimo Mose a magnitudine, quod post eum nullus surrexerit similis ei, in tantis signis, in Aegypto et in deserto per eum factis, maxime vero, quod dominus eum facie nosset, hoc est, qui sic familiariter cum Deo conversaretur et loqueretur. Hoc dicitur, non pro tempore perpetuo, sed quam diu Mose ministerium duravit. Omnes enim posteriores Mosen docebant, ut sub eo et ex eo docti, tanquam minores. Verum simul stat, quod cap. 18. dictum est, quod post Mosen alius erat suscitandus similis Mosi, scilicet Christus, cui magnus ille Mose cederet, ut longe majori in dignitate et virtute, ut ibi vidimus. Significat et hoc ipsum, quod nihil majus doceri et tradi potest, quantum ad leges pertinet, quam lex Mosi. Omnia enim sunt summa in eo, nisi quod magna lex majori cessura erat evangelio.

Finis.

Bei dem Verleger dieses Buches befindet sich
unter der Presse:

 Philosophische

Charakteristik und Kritik

des

Hegel'schen System's

und

Umgestaltung der Philosophie

zur

objectiven Vernunftwissenschaft,

mit

**besondrer Rücksicht auf die Geschichte der
Philosophie**

von

Carl Philipp Fischer,

**Doctor und ordentlichem Professor der Philosophie an
der Universität Erlangen.**

Die
D i a l e k t i k

des

Aristotelischen u. Hegel'schen Systems

mit

**näherer Berücksichtigung der Dialektik vor-
angegangener u. gleichzeitiger Systeme**

in beurtheilender Vergleichung

dargestellt

von

Dr. Carl L. W. Heyder,
Privatdocent d. Philosophie an der Universität Erlangen.

102429

BR
330
A2
1829
v.13

102429

Luther, Martin
Exegetica opera latina

DATE DUE	BORROWER'S NAME

Luther
Exegetica

THEOLOGY LIBRARY
SCHOOL OF THEOLOGY AT CLAREMONT
CLAREMONT, CALIFORNIA

PRINTED IN U.S.A.

